

Абдулла Орипов

ЎЗУВЧИ ВА ДАВР

Унсон қалди

Унсон қалди билам қозиллашманг еиз,
Унда мийлат йшар, унда тил йшар,
Унда атсод фохри йшайди сўзсиз,
Унда истикомат қилоди башар.

Унсон қалди билам қозиллашманг еиз,
Унда она йшар, йшайди Ватан.
Уна тегди нарса деб дўшманг қарс,
Хайтом! Кўзга насаи бу қалб дардаман!

Авдуганов

Абдулла Орипов

ЎЗУВЧИ ВА ДАВР

ЭҲТИЁЖ ФАРЗАНДИ

АДАБИЙ МАҚОЛАЛАР,
СУҲБАТЛАР,
БАДИИЙ ПУБЛИЦИСТИКА

Тошкент
Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети ;
«Еш гвардия» нашриёти
1988

А $\frac{4702570200-144}{356 (04)-88}$ 23-88

© Издательство «Еш гвардия», 1988

УЗ ҲАҚИМДА БИР ОҒИЗ СЎЗ...

Қарши шаҳридан уч-тўрт чақирим нарида Қўнғир-тоғ бор. Геологларнинг айтишича, у ниҳоятда қари тоғ эмиш. Уша тоғнинг этагида Некўз деган қишлоқ бор. Манбалардан маълум бўлишича, шу номда қадимий ўзбек уруғи бўлган эмиш. Мен ўша қишлоқда туғилдим. Паспортим бўйича 1941 йил 21 март. Эсимни таниган пайтлар жуда оғир йиллар эди. Урушдан қайтган қўлтиқтаёқли одамларни кўп кўрганман. Айниқса, очарчилик...

Уша йиллар хусусида балки бирор хотира ёзишга ҳам тўғри келар. Машоқ терар эдик, мол боқардик, ғўза жўякда культивация юргизардик.

Оиламиз катта эди. Отам большевик, онам саккиз нафар боланинг тарбиячиси, тагин оилага қабул қилинган иккита етим бирга ўсдик. Уйимизда яхшигина кутубхонамиз ҳам мавжуд эди. На радио, на телевизор бор бир пайтда мен ўша кутубхонадан чинакамига фойдаланганман. Навоийни ҳам, Пушкинни ҳам, Ҳамид Олимжонни, Ғафур Ғуломни ҳам ғойибона ўша ерда таниганман. Уша пайтда ўқиган байтларим ҳануз ёдимда. Кейин 1958 йилда Олтин медаль билан ҳозирги ТошДУга ҳужжат кўтариб келдим. Отам — кекса боғбон, мени ўқишга юборгиси келмади. Чунки мен кенжатой ўғил эдим. Қасбимни олсин, деди. Поездга осилгандай бўлиб Тошкентга келдим. Ана ўша йиллардан буён, мен жонажон пойтахтимизнинг фарзандларидан бири бўлиб қолдим. Мен яшамаган кўча, маҳалла қол-

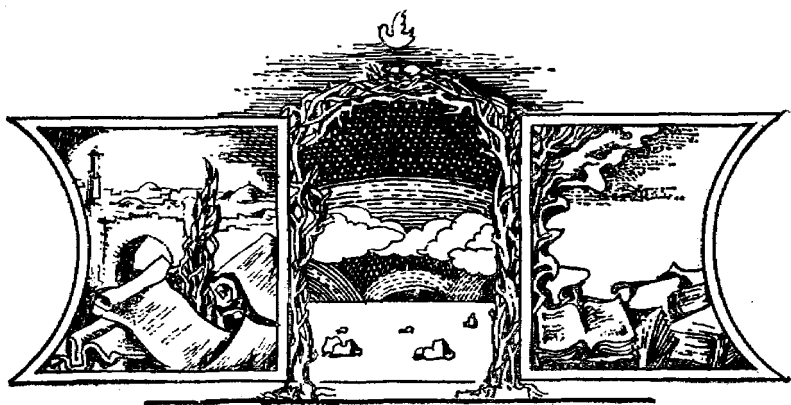
мади. Хизмат юзасидан кўп идораларга кириб чиққанман. Улардан баъзиларини санаб ўтишим мумкин: нашриётлар, «Шарқ юлдузи» журнали редакцияси, театрда эмакдошлик, Тошкент Маданият институтида дарс бериш, Ўзбекистон ССР Езувчилар союзи...

Анчагина китобларим нашр этилган. Мен ўз оддий ҳаётимни партия ва жамоат ишларидан ҳеч қачон нари тутган эмасман. Коммунист сифатида давримизнинг пасту баланд жойларидан кўпчилик қатори бир меҳнаткаш инсон каби ўтиб келаётирман.

1987 йил 28 июнь
Абдулла Орипов

ОНАЖОНИМ ШЕЪРИЯТ

УСТОЗЛАР САБОҒИ

Кейинги йилларда адабиётнинг ҳамма жанрларида гуркираб ўсиш бошланди. Фақат драматургиянинг умумий аҳволи айтарли эмас (Абдулла Қаҳҳорнинг «Тобутдан товуш» комедияси ва Мақсуд Шайхзоданинг «Мирзо Улуғбек» трагедияси бундан мустасно). Шериятимизда эса Эркин Воҳидов пайдо бўлди. Съезддан аввал ижодларини бошлаган ҳурматли шоирлар бу гапни тўғри тушунарлар, деб ўйлайман.

Бўлажак съезддан адабиётимиз учун ҳозирги кунда муҳим аҳамиятга эга бўлган талай назарий масалалар тўғрисида хусусан, ижобий қаҳрамон ҳақида жиддий гап бўлишини истардим.

Ириқ шоир ва ёзувчилар умр бўйи ҳали яхши асар яратолган эмасман, деб ўтганлар. Бу гап, албатта, шунчаки камтарлик учун айтилган эмас. Уша ижодкорларнинг елкасидан ҳаммавақт жаҳон адабиётининг асрлар мобайнида орттирган тажрибаси, даҳоларнинг қўл етмас юксаклиги, қолаверса, табнатдай бенуқсон бир санъаткорнинг салобати босиб турган. Шунинг учун ҳам улар тилга олгудек бирор асар яратиш мушкуллигини сезиб, умр бўйи заҳмат чекканлар, қийналганлар. Лермонтовнинг: «Мен ҳам мангуликни яратишим керак, шунинг учун тиним нималигини билмайман»,— деган гаплари ҳамманинг ёдида бўлса керак. Лермонтовдай буюк истеъдод ҳам қўлига қаламни қўрқа-қўрқа андиша билан олган, у Пушкин, Байрон даҳосидан ҳайиққан. Бизнинг ёш ижодкорлар ҳам адабиётнинг улуғ даргоҳи қаршисида ўзларини вақти-вақти билан текшириб турсалар, «ҳисоб» бериб турсалар ёмон бўлмас эди! Ана ўшандагина ҳар ким ўзлигини биллиб қоларди, ана ўшандагина ўзини Парнас чўққисига чиқиб олдим,

деб хаёл қилган баъзи бир кимсалар ҳеч бўлмаса бир зина пастроққа тушардилар. Ёш шоирларимиз ўз-ўзларининг истеъдод даражаларини билишлари учун уларга фақат буюк салафларнинггина эмас, балки замондош устозларнинг ижодлари ҳам мезон бўла олади. Ёшларнинг устозлардан оладиган сабоқлари ҳали жуда кўп. Бу нарса шеърининг икир-чикирлари уёқда турсин ҳатто ижоддаги икки умумий жиҳат — мазмун ва шакл масаласидаёқ аён бўлиб қолади.

Мазмуннинг муҳимлиги ҳаммага маълум. У адабиёт учун умумий категория бўлса-да, биз учун ҳозир нисбий маънода замонавийликни, конкретроқ айтганда, гражданликни билдириб турибди.

Ҳар ҳафтада ўнлаб шеърлар яратилляпти, лекин «Бахтлар водийси», «Яловбардорликка», «Россия», «Сен етим эмассан» сингари ҳар бири халқ тарихидаги бутун бир даврни ифодалаб бера оладиган пойдевор шеърлар деярли йўқ. Ёшлар замонамизнинг энг йирик поэтик нуқталарини нишонга ололмаётдилар, кўпгина яхши шоирларимизнинг мисралари миждов, авжи паст чиқаётир. Чунки поэтик ғоянинг ўзи айтарли салмоқли эмас. Мавзу қанчалик салмоқдор бўлса, поэтик оҳанг ҳам шунчалик юксак бўлади. Ғафур Ғулом «Алишер» сарлавҳали шеърида ўзбек халқининг бутун бир ўтмишини қамрайди. Натижада, бўйига яраша тўни деганларидек:

Бойқаро саройин шамлари ўчди,—

сингари шекспирона баланд руҳли мисралар яратади. Хуллас, ёшларимиз ижодида ҳозирча давр сўзига синоним бўла оладиган, мазмунан салмоқдор асарлар кам. Бўлмасам, юқорида биз айтган ўша машҳур шеърларни ёзганда Ғафур Ғулом ҳам, Ҳамид Олимжон ҳам бизнинг ҳозирги ёшимизда бўлганлар. (Эҳтимол, бу масаланинг адабиётимизда ҳозирги кунларда нега Корчагинлар яратилмаяпти, деган савол билан умумийлиги бордир. Дарвоқе, бор ҳам. Лекин бу масала ҳақида алоҳида мулоҳаза юритиш керак.) Ҳарҳолда ёшларимиз ҳам хоҳ назмда, хоҳ насрда бўлсин замонамиз қаҳрамонининг умумлашган образини яратишни ўйлашлари зарур!

Ҳаммага аёнки, мазмунан бойлик ҳали шеъринг деган гап эмас. Бу фикрни Добролюбов ҳам, бошқа устозлар ҳам махсус асарларда айтиб ўтганлар. Лекин

бу масалага ҳар бир авлод ўз замонасида шеърятга қўйиладиган талаблар даражасидан чиқиб ёндашади. Ҳали ёшлар шеърятда бадий шакл кўнгилдагидек шаклланган эмас. Тўғри, замон кўпроқ Владимир Маяковский, Нозим Ҳикмат, Гарсиа Лорка вазини — сарбаст вазини кўтаради. Лекин ёшлар орасида ҳозирча ҳеч ким бу вазини уdda қила олмаяпти. Шунинг учун ўзимизнинг ҳаммабоп жайдари вазн — бармоқ вазни ҳақида гапиришга тўғри келади. Фақат бўғинларнинг барабар келавериши ёки фақатгина умумий ички ритм бўлиши ҳали шоир қўллаётган вазини классик даражада дейишга асос бермайди. Ҳолбуки, ҳақиқий шоирлар учун ҳар бир товушнинг ҳам ўз такрорланмас қиммати бўлган. Фафур Фуломнинг «Соғиниш» шеъридаги дастлабки мисраларни ёдингизга келтиринг ва уни бўғин-бўғинга бўлиб, қадамнингиз ритмига солиб ўқиб кўринг:

Зўр кар-вон йўли-да етим бўта-дек,
Инти-зор кўзлар-да ҳалқа-ҳалқа ёш.

«Қадам такти» бузилмайди. Кўриниб турибдики, бармоқ вазнида юқоридагидек ёза билиш ҳам нозик санъат. Афсуски, бизнинг кўп шеърларимиз юқоридаги «қадам такти»га умуман тушмайди. Шеърнинг бениҳоя тартиблилиги унинг бир фазилатига ўн фазилат қўшадики, у қўшиқ бўлганда ҳам зўрма-зўраки эмас, балки табиий қўшиқ бўлади.

Бу жиҳатдан аруз вазни энг яхши мактабдир. Шеърни-шеър қиладиган нарса образлиқдир. Ёш шоирларимиз кўпинча бутун бир шеърни биттагина ўхшатиш ё сўз ўйини асосига қурадилар. Агар шеър 8 мисра бўлса, юқоридаги 7 мисрада ҳеч қандай образ ҳам, фикр ҳам бўлмайди, ҳаммаси охириги мисрани бир амаллаб айтиб олиш учун келтирилади, холос. Ҳолбуки, руҳий таҳлил, драматизм, фикр ҳар бир мисра учун барабар бўлиши; шоир ҳамма мисрага ҳам бир кўз билан қараши, ҳамма мисрада ҳам ўз маҳоратини намойиш қилиши керак. Навоий ғазалларининг ҳар бир мисрасидаги образ бизнинг бутун бир шеърятимиздаги хулосадан бир неча маротаба баланд туради. Албатта, Навоий зўр маҳорат соҳиби бўлган доҳий шоир. Унинг даражасида бўлишни ҳар кимдан талаб қилавериш ҳам кулгули бўлур эди. Лекин гап бу ерда оддий

шоирлик маҳорати ҳақида кетаётирки, буни ёшлардан бемалол талаб қилишга ҳаққимиз бор.

Ёшлар Навоий тўғрисида ўзаро кўп гаплашадилар, унинг ҳайкали остига эҳтиром билан гулдасталар қўядилар, ўзларини унинг шогирди ҳисоблайдилар, ўрни келганда Навоийни дунёдаги барча даҳолардан баланд қўйиб гурурланадилар. Албатта, шундай бўлиши ҳам керак. Лекин шогирд-шогирд бўлиш учун устознинг санъатини эгаллаган, унга янгилик қўшган бўлиши лозим-ку! Агар шогирд ўз устозини ҳаммадан баланд қўймоқчи экан, у устозининг такрорланмас фазилатларидан хабардор бўлиши, ҳеч бўлмаганда, ўз ижодида устознинг сал-пал таъсири сезилиши лозим-ку?! Афсуски, бизларнинг деярли кўпчилигимиз Навоий ижодининг сиру асроридан беҳабармиз. Навоий ғазалларида (умуман Шарқ классик шеъриятида) ногаҳоний образлар, муқоясалар, фикр ўйинлари, лутфлар, ҳатто ҳарф ўйинлари шунчалик кўпки, битта мисранинг ўзиданоқ уларнинг ҳаммасини топиш мумкин. Масалан, Навоийнинг машҳур бир байтини олиб кўринг:

Қаро кўзим келу мардумлиғ эмди фан
қилғил,
Кўзим қаросида мардум киби ватан
қилғил.

Бу ерда биргина «кўз қораси» ибораси орқали икки хил «ранг» чизилаётир.

«Қаро кўзим» — «кўзим қораси»,

ёки: «мардум» сўзи икки хил маънода — «кўз қораси» ва «одам» маъноларида келмоқда.

Хуллас, Навоий мисраларида шакл қанчалик махсус бўлмасин, бари бир, мазмун биринчилигига путур етмайди. Биз ёшлар Навоийнинг ана шу улур мактабидан, албатта, сабоқ олиб туришимиз шарт!

Ғарб адабиётининг реалистик методи билан Шарқ классик шеърятининг гуманистик принциплари ва шакл таровати бирга қўшилса, кўз олдимизда шундай гўзал бир манзара намоён бўладики, афсуски, уни яратиш ҳар кимга ҳам насиб бўлавермайди. Мен тенгқур жўраларимга ўшандай буюк ният йўлида заҳматли меҳнат қилишларини тилардим.

«ЮЗМА-ЮЗ»ГА ҚИРИШ СЎЗИ

Инсоният ақлий фаолияти бошланганидан буён, то ҳозирги кунларгача, Диоген ва Арастулардан тортиб, Гегель ва Бертран Расселларгача — юзлаб тафаккур эгалари инсоният келажаги қанақа бўлиши кераклиги тўғрисида кўплаб ғояларни ўртага ташладилар. Бу ғоялар орасида одамзод манфаатига қисман мувофиқ келадиганлари бўлган, лекин инсоният виждони марксизм ғоясинигина тўлиғича қабул қилди ва унинг учун курашди.

Абдулла Тўқай: «Ярқираб юлдуз ёнадир тун қора бўлган сайин», деб ёзганидек, инсоният тепасида қора булутлар қуюқлашган сари унинг келажакка бўлган интилиши ҳам шунчалик кучайиб борди. Коммунизм қурилиши ниҳоятда зарур бўлган ҳаётий эҳтиёжга айланди. Ҳаммага маълумки, коммунизмни рад қилувчи кимсалар ер юзида ҳали бор. Улар коммунизмга қарши ташвиқот олиб бормоқдалар. Шуниси қизиқки, уларнинг эътиқоди — эътиқодсизлик, мақсадлари — мақсадсизлик, ғоялари — ғоясизликдир. Баъзи буржуа олимлари эса коммунистик ғоянинг енгилмаслигини эътироф этишга мажбур бўляптилар. Бир буржуа олими «Маркс жавоб кутади» деган мақоласида: «Қарл Маркс Британия музейида икки йил ўтириб капитализмни гўрға тикди. Мана орадан икки юз йил ўтпти ҳамки, капитализмни сақлаб қолувчи бирор одам ғарбдан чиқмаётир», дебди.

Адолатга раҳна солувчи ҳар қандай кучга қарши кураш ҳар бир инсофли кишининг бурчидир. Коммунизм ҳақидаги гап, шубҳасиз, инсоният қисмати ҳақида, яхшилик ва ёмонлик, разолат ва олижаноблик, зулмат ва нурнинг кураши ҳақидаги гапдир. Шу мавзуда мен

бир маҳаллар шеърӣ нутқ ёзган эдим. Албатта, унда бирмунча бўш ташбиҳлар бўлиши мумкин. Аслида, айрим шеърӣ ташбиҳни умумий ғоя деб талқин қилавермаслик керак. Ташбиҳлар йиғиндисигина умумий ғояни англатиши шубҳасиз. Баъзан «ўлим» «Тириклик»ни» тасдиқлашга хизмат қилиши мумкин. Лермонтов бир вақтлар:

— Менга вафо қилмагач санам,
Хотинларга ҳурматим нечун?!—

деб ёзган эди. Бу билан, албатта, ҳамма аёллар вафосиз экан ёхуд аёлларни ҳурмат қилмагани учун шу ўринда Лермонтов одамзод манфаатига номатлуб шоир деб бўлмайди. Бу масаланинг бир томони. Тагин бир жиҳати бор: автобуснинг ҳам пешонасида рақами бўлади, магазиннинг ҳам пештоқида ёзуви бор. Аммо разил одамнинг манглайига: «Бу — разил одам», деб ёзилган эмас. Инсон жамият маҳсули сифатида эмас, балки табиат маҳсули сифатида ҳам ғоят мураккаб зотдир. Бадний асарда бу мураккаблик акс этиши мумкин ва лозим.

Хуллас, одамзод ўз келажагига ниҳоятда чигал йўлларни босиб келмоқда. Унинг чигалини фақат коммунизмгина еча олади.

1968

УЛКАН ДАРГОҲ САБОҚЛАРИ

Бизнинг шеърятимиз ниҳоятда бой ва ранг-баранг классик меросга эга. Бу мерос адабиётшунослик томонидан ҳар тарафлама ўрганилаётир. Классик шеърятнинг чуқур ўрганилиши эса шоирларнинг ўз ижодий маҳоратларини оширишларига ҳам билвосита катта ёрдам бериши шубҳасиздир. Классиклар ижодига хос бағри кенглик, руҳий бепоёнлик, жаҳоний дардкашлик ҳали кўп авлодларга маҳорат мактаби бўлажак. Лекин, шубҳасиз, ҳар бир давр адабиётининг ҳам ишланган ўз тажрибалари бўлади. Йигирманчи аср адабиёти, хусусан, унинг шеъряти қай даражададир ўзининг умумжаҳон мактабини яратиб турибди. Биз бугунги кунда классик адабиёт анъаналари билан бир қаторда Робиндранат Тагор ва Гарсия Лорка, Нозим Ҳикмат ва Гафур Ғулом каби кейинги аср адабиёти вакиллари-нинг бой анъаналарига ҳам эгамиз. Биз бугун ўзида умумжаҳон тараққийпарвар адабиётининг энг яхши томонларини умумлаштирган ва ўзи ҳам бугунги кунда классикага айланиб қолган совет адабиёти анъаналарига эгамиз. Биз учун, яъни Октябрь набиралари учун умумжаҳон адабиётининг энг яхши томонлари билан бир қаторда эллик йил мобайнида шаклланган янги давр адабиёти — совет даври адабиётининг тажрибалари ҳам қимматлидир, замондош тенгдошларимизнинг изланишларини ўрганиш ҳам фойдалидир. Ҳозирги йилларда — адабиётда айниқса гражданлик мавзуи, замонавийлик проблемалари, ғоявийлик масалалари тез-тез кун тартибига қўйилаётган йилларда ёш адабиётчиларнинг бир жойга йиғилиб фикр алмашувлари, кўпни кўрган устозлар оғзидан сабоқ эшитишлари ниҳоятда фойдалидир. Албатта, Бутунитифоқ ёш ёзувчилар кенгаши-

лари чақирилишининг зарурий сабаблари ҳам шунда бўлса керак. Биз қатнашган кенгашда уч юзга яқин ёш адабиётчилар атоқли адиблар билан ёнма-ён ўтириб суҳбатлар олиб бордилар, улардан қимматли маслаҳатлар олдилар.

— Дарёсан, дарёдай тирикчилик қил,— деганларидек кенгаш Умумиттифоқ миқёсида бўлганлиги учунми, юксак савияда ўтди, яъни гап адабиётнинг ибтидоий унсурлари устида эмас, балки проблемалари, ғоявий-бадий савияси устида бўлди. Тўғри, семинарларда элементар маслаҳатга муҳтож бўлган баъзи хомуш асарлар ҳам учраб турди. Аммо асосий гап ҳар бир ёш шоир ижодидаги бош масалалар, эстетик принциплар, маҳоратнинг қай даражада юксаклиги устида бордики, ёшларнинг асарларига ҳар доим ҳам ана шундай феъли кенглик ва катта талаб билан қаралса, фақат фойдали бўлур эди. Атоқли совет ёзувчиси Константин Федин кенгаш иштирокчиларини табриклаб сўзлаган нутқида ҳам ёшлар ижодига ана шундай юксакликдан туриб баҳо берди. Федин, ҳозирги замон жаҳон адабиётига қарата айтилишга лойиқ бўлган фикрларни, талабларни бошловчи ёшларга ҳам ишониб гапирди. У ёшларни ғоявий юксакликка даъват этар экан, айтилган замонда, адабиёт — санъат иши эканлигини унутиб қўймаслик керак, деб қайта-қайта уқтирди.

Семинарларда ҳам ёш шоирлар ижодига юксак талаб билан қаралди, гап бирор шеърдаги бирор мисранинг ғализлиги устида эмас, балки ўша шоирнинг ижодий портретини кўпроқ белгиловчи фазилатлар ва қусурлар устида бўлди. Шу ўринда мен қизиқ бир мисол келтириб ўтмоқчиман. Бизнинг семинарда (унда шоирлардан Қайсин Қулиев, Давид Қуғультинов, Константин Ваншенкин, Юлия Друнина, Наум Гребнев ва бошқалар иштирок этди) Анатолий Кравченко деган бир шоирнинг китоблари муҳокама бўлаётган эди. У «Солдатлар» деган шеърини ўқиб қолди. Шеърнинг маъноси: солдатлар ўладилар, жангларда ўладилар, постларда ўладилар, лекин ҳарҳолда солдатлар ўлмайдилар, деган гап экан. Шоир айтмоқчи бўлган фикр мутлақо тушунарли. Яъни шоир инсонлар учун, уларнинг осойишталиги учун ва бахти учун жонини фидо қилганлар ўлмайдилар, мангу яшайдилар демоқчи. Жуда яхши, олижаноб гап. Лекин шу пайт кимдир: «Афсуски, минг афсуски, солдатлар ўладилар», деб

қолди. У яна: «Шеърининг вазифаси мана шу даҳшатни очиб бериш, инсоният кўксига мана шу уруш очган яралардан силқиб ётган қонларни кўрсатиш, инсонлар билан қўшилиб изтироб чекиш, урушга қарши бутун инсоният билан биргаликда фожиали нидоларга бой ҳайқириқлар айтиш эмасмикин», деди. Бу фикрга қўшилмаслик мумкин эмас эди. Демак, Кравченко шеърини таъсирчан чиқаролмабди. Бу, адабиётшунослик тили билан айтганда, криптограмма билан иш битмайди, чуқур психологизм керак, дегани эди. Шу ўринда мен Фафур Ғулумнинг «Соғиниш», «Сен ётим эмассан», Ҳамид Олимжоннинг «Роксананинг кўз ёшлари», «Ниҳол» каби шеърларини ўйлаб кетдим. Ахир шу шеърлар ҳам урушга қарши, унинг фожиона даҳшатларига қарши айтилган шеърлар эмасми? Уларда инсоният кўксига уруш очган яралардан оқаятган қонни кўрсатиш ҳам бор, уларда урушга қарши айтилган фожиали нидолар, азамат юракнинг ҳайқириқлари ҳам бор. Дарҳақиқат, шеърининг руҳий терапик ва самимийлик етишмаса у чидаб бўлмас даражадаги бетасир бир нарсага айланиб қолади. Бунга мисол, афсуски, жуда кўп. Лекин ҳозир буни гапириб ўтиришнинг ўрни эмас. Шеърнинг таъсирчанлигини таъминлайдиган компонентларни санаб ўтиришнинг ҳам ҳожати йўқ. Бунга самимийлик ҳам, ҳар бир сўзнинг елкасига мазмунга мос кайфиятлар, турфа хил оҳанглар юклай билиш ҳам ниҳоят, шеърнинг лойини ниҳоясига етказиб қорабилиш, яъни уни тугалланган, мукамал бир асарга айлантира билиш санъати ҳам киради. Бунинг ҳаммасини удалай билиш эса ҳазилакам иш эмас. Агар биз — бирорта ёш шоир болалик йилларимиз ҳақида шеър ёзмоқчи бўлсак, тахминан шундай деган бўлар эдик:

— У кунларни эслай олмайман,
Ётган бўлсам керак бешикда...

ва ҳоказо.

Фафур Ғулум эса, мана эътибор қилинг, нима деган экан:

Тугилган кунимни эслай олмайман,
Ташаккур дейишга арзугулик тонг.
Танам йўргакланган, муштим тугилган,
Олтин рудасидай ишланмаган онг.

Кўряпсизки, бу ерда ҳеч қандай декларативлик йўқ, балки ажойиб шоирнинг миллий рангларга бой тили («Танам йўргакланган, муштим тугилган»), босиқ ва теран овози («Олтин рудасидай ишланмаган онг») самимият ва эркалиги («Туғилган кунимни эслай олмайман»), кайфияти («Ташаккур дейишга арзигулик тонг») сезилиб турибди. Ҳа, бизнинг шеърятимизда маҳоратнинг ана шундай мактаблари бор, улардан тинмасдан ўрганиш лозим. Ҳозирги замон Европа шеърятида баъзан ребусчилик, шаклий маҳдудлик, чинакам маҳорат эмас, маҳоратбозлик учраб турадики, улар ҳам гоҳо Шарқдан шарқона руҳий теранликни, таржима қилиб бўлмас даражада миллий шоир бўла билиш санъатини ўргансалар, фойдадан холи бўлмас эди. Шу нарсани баъзи семинар иштирокчилари фаҳмлаб қолишган шекилли, улардан бири Шарқ ва Ғарб шеъряти хусусиятларини ўзига яхши сингдира бошлаган ёш ўзбек шеърятининг имкониятлари ниҳоятда кенглигини, у ҳатто умумсовет адабиётининг энг пешқадам отряди бўла олиши мумкинлигини мамнуният билан қайд этди. Ростдан ҳам, умумжаҳон адабиёти тажрибаларини омихта қилиб ўрганаётган ёшлар бизда оз эмас. Бунинг учун қувониш керак фақат. Аммо баъзи ёшларимиз замонавий мавзуларга қўл урганда асарни ниҳоясига етказолмай қоладилар, гоҳо шеърларда сўз кўп, кўмир оз бўлади, таъсирчанлик, тил рангдорлиги етишмай қолади. Тўғри, замонавий мавзуларда асар ёзиш қийин. Чунки кўз олдинда кечаётган воқеа ва ҳодисаларнинг катта-кичиклигини бир қарашда ажратиш олиш қийин бўлади. Аммо нима бўлганда ҳам риторикага йўл қўймаслик керакка ўхшайди. Афсуски, баъзи асарларда ғоявийлик бир қадар таъминланган жойда бадийлик етишмай қолади ёки аксинча. Бутуниттифоқ ёш ёзувчилар кенгашида ёшларга қўйилган асосий талаб шуки, ғоявий етуклик ва бадий баркамолликка эришиш учун маҳоратни ҳар тарафлама ошириб боришимиз керак.

1969

ЭҲТИЕЖ ФАРЗАНДИ

Пушкиннинг замондоши Гнедич: «Шоирлар бармоқларини сўриб тамадди қилувчи айиқларга ўхшайдилар», деган экан. Уйлаб қарасангиз бу гап шоирлик ишининг табиатига анчайин мос келади. Негаки, шеър ёзиб турган шоир ўша дақиқада фақат шеър завқи билан яшайди. Унинг яратаётган асари бошқалар учун балки бир чақадир, балки ўша шеър чиндан ҳам айиқ бармоқлари каби бесамардир. Аммо шоир ўша дақиқалар завқи меҳнат қюнида ўзини ниҳоятда бахтиёр ҳис этади. Ахир ўз қудратини яхши билган Пушкиндай зот ҳам бир кун ниманидир ёза туриб, завқини яширолмасдан: «Мен бугун даҳоман!» деб хитоб қилган-ку.

Ижоднинг кўпчилик учун марҳаматлик эҳсони шундаки, унинг завқидан доҳий санъаткор ҳам, гўр ҳаваскор ҳам бебаҳра қолмайди. Мени ҳам шеърят кўчасига олиб кирган ўша завқдир. 50-йилларда кўпчилик нима мавзуда, қайси шахс ҳақида шеър ёзган бўлса, мен ҳам ўша атрофда нималарнидир ёзаверганман. Уйлаб кўринг — на кино, на радио, на бирор дов-дарахт бўлган чекка қишлоқда ёш болага нима ҳам юпанч бўлиши мумкин? Албатта, китоб-да. Акаларим турли институтларнинг адабиёт факультетларида ўқишарди. Таътилга келганларида турли китобларни қолдириб кетардилар. Пушкин, Лермонтов ва Некрасовнинг ўзбекча чиққан китоблари, Ҳамид Олимжон, Фафур Ғуллом асарлари, кўпдан-кўп романлар. Каттагина кутубхонамиз ҳозир ҳам бор. Баҳор тошқинлари, саратоннинг зерикарли, жимжит кунлари, кузнинг изғиринли оқшомлари, қишнинг олис кечалари, қоп-қора осмонда чарақлаган сонсиз юлдузлар, раҳматлик Маҳкам монинг турфа ривоятлари, Исмоил чўлоқнинг олди-қоч-

ди эртаклари худди кечагидек эсимда. Нималарнидир ёзгим келарди. Қандай бўлмасин ҳисларимни қоғозга тўкиб солмоқчи бўлардим. Табиийки, мен шеър ёза бошлаган эдим. Бора-бора шу машғулот умримга юк бўлишини ўйлабмидим... Майли, бу ҳақда гапни қўя турайлик. Умуман шеърят киши қалбига, энг аввало, руҳий ташналик, чексиз эҳтиёж, ажиб бир сеҳр тариқасида кириб келади, шекилли. Шунинг учун мен шеърятни эҳтиёж фарзанди, деб атайман. Қуйида ҳаваскор шоир босиб ўтиши мумкин бўлган баъзи босқичлар ҳақидаги тасаввур ва таассуротларимни қисқача айтиб ўтмоқчиман. Француз файласуфи Гельвеций: «Шеър ё юксак чўққиларда, ёки ғорларда яратилади», дейди. Дарҳақиқат, шеър инсон руҳининг бирмунча ғайритабиий, айрича ҳолатидан туғиладики, зукко файласуф бунини образли ифода этган. Уша чексиз уфқлар, сирли милтираган сонсиз юлдузлар кимда ҳам ҳис-туйғу уйғотмайди дейсиз! Албатта, ҳаммада ҳам. Фақат ижод дардига чалинган одамда бу туйғу чексиз армонга, гўзал изтиробга, қондирилиши ниҳоятда зарур бўлган эҳтиёжга айланади. Бу эҳтиёж чинакам шоирни умр бўйи таъқиб этади... Мен ҳозир шоирнинг нуқтаи назарлари шаклланмаган, юлдузлардан... бошқа эҳтиёжлар бошига тушмаган, йўрғақдаги ҳолати ҳақида гапирмоқдаман. Бу босқичда шеърят чиндан ҳам кўнгил иши ҳисобланади. Эл эътиборини қозонишни ўйлаш, мақтов ёки мукофотлар учун гадоларча ялтоқланишлар бу босқичда учрамайди. Назаримда, шоирнинг тарбияси, агар у зарур бўлса, худди мана шу жойдан бошланмоғи зарур. Шеър техникасини эгаллаш мавсуми ҳам, адабиётнинг чексиз чаманига парда кўтариб мўралайдиган чоғлар ҳам мана шу ўспиринлик йилларига тўғри келади. Бўзбола шоир бу босқичда фақатгина самимият билан иш кўради. Унинг ҳаёт ҳақидаги фикрлари нечоғли ибтидоий бўлмасин, шеърини техникаси нечоғли ғўр кўринмасин — унинг орқасида тоза, покиза, самимий юрак уриб туради. Ҳатто унинг тўқиган ёлғонлари ҳам самимий бўлади. У баъзи тажрибали шоирлар сингари бошқаларга тақлид қилаётганини яшириб ҳам ўтирмайди. Дарвоқе тақлид ҳақида. **Тақлид** — бутун маҳалла биладиган оқсоқолнинг чопонини бошқа биров кийиб юргандай гап. Таъсир эса бошқа нарса. **Таъсир** — Абдулла Қаҳҳор таъбири билан айтганда устоз кўзойнагини тақиб олиб ўз материалингни текшира бошла-

шингдир. Буларнинг барчасидан фарқли ўлароқ таъсирланиш ҳам борки у номунтазам бўлиб, турли-туман воқеа ва ҳодисаларга киши қалбининг акс-садо беришидир. Н. Асеев М. Луконинга ёзган хатида айтади: «Яхши шеър ўқисанг сенинг ҳам бирор нима ёзгинг келиб қолади, ёмон ёхуд ўртача нарса ўқиганда эса, умуман, ёзишдан ҳафсаланг пир бўлади». Гарчи бундай ҳолат ижодкорда умр бўйи давом этса-да, ўспиринлик йилларида, айниқса, яққол кўзга ташланади. Жуда кўп ўспирин шоирлар иштиёқи сўнганиданми ё турмуш мажбуриятлари туфайлими — шу босқичдан нарига ўтолмайдилар. (Шоирларга эътибор кучайган бизнинг замонда, шоир бўлсам нима қипти, қабилда ўзини ҳам, адабиётни ҳам қийнаб юрганлар, афсуски, кўп. Улар ҳатто китоб ҳам чиқзади, қандайдир йўллар билан Ёзувчилар союзига ҳам кириб олишади. Аммо бу ўринда мен шеърятни қисмат деб билган шоирлар ҳақида гапирмоқдаман.) Хўш, бизнинг ўспирин шоиримиз ҳалиги босқичдан омон-эсон ўтиб олди ҳам дейлик. Энди у нималарга рўбарў келган бўларди? Инсон ва ижодкор сифатида Ҳаёт ва Ижодга дуч келарди, албатта. Лекин бу босқич профессионаллик бошланадиган, бурч билан боғлиқ ниҳоятда жиддий босқичдир. Бу босқичда тоғайлар суякка айлана бошлайди, яъни инсон ва ижодкор шакллана бошлайди. Очиғини айтганда, инсон сифатида шаклланиш билан шоир сифатида шаклланиш жараёни бир-бирига унча қовушмайдиган турли нормаларни ўз ичига олади. Шу сабабдан баъзан шоирларнинг хатти-ҳаракатига бир оз ажабланиб қарайдилар. Аслида ижодкор шахсининг шаклланиши инсоният учун асрлар давомида одат тусига кирган анъанавий қонун-қоидаларга нисбатан бирмунча айрича — ўзига хосдир. Бундай шахсларда ҳиссиёт гоҳо биринчи планга чиқиб кетади. Александр Блокнинг «Шоирлар» деб аталган яхши бир шеъри бор. Блок шоирларнинг аянч ва бетайин ҳаётини тасвишлаб келиб, уларнинг устидан куладиганларга мурожаат қилади:

Сенга хотинингу ўзинг бўлсанг бас,
Уз қонунларинг бор, сен шундан

мамнун.

Аммо шоир эса олам-жаҳон маст,
Қалбига сизмайди, етмайди қонун.

(Эркин Воҳидов таржимаси)

Мен бу ўринда, шоир хаёлига нима келса шуни қилаверсин, демоқчи эмасман. Аксинча, ҳозирги замонда шоирнинг жойи энг хушёр жабҳаларда бўлмоғи керак. Юқоридаги гапларим ижодкорнинг асар яратиш тарзи, кундалик иш тартиби, илҳом жунбушларига кўпроқ тааллуқлидир. Гёте ижод жараёнини қуйидагича изоҳлайди, яъни аввал соддалик, кейин мураккаблик ва яна соддалик. Ёш шоир илҳом билан, ҳаёт билан чинакамига рўбарў келган экан, энди уни болаликнинг тоза, бегубор, осуда, шўхчан туйғулари эмас, балки анчагина мураккаб борлиқ ўраб олади. Хўш, у мураккаб борлиқ нималардан иборат?

Биринчидан, яна ўша моддий олам (юлдузлар, дарёлар, дарахтлар ва ҳоказо). Иккинчидан, маънавий олам (ахлоқий масалалар, она, ёр, Ватан, абадийлик, ўлим ва ҳоказо) ва буларнинг барчасини маълум тартибга солиб, аниқ эстетик нуқтан назарга боғлайдиган замон тушунчаси. Буларнинг ҳар бири шоирдан энди ўзинга хос баҳосини кутади. Қўйлайвериб сийқаси чиқиб кетган кўҳна борлиқни тасвирлай бошлар экан, шоир шеъри минг-минглаб асарлар орасидан жилла бўлмаса кўриниб турмоғи учун биринчи навбатда оригиналликка эътибор бермоғи лозим. Жиддий фикр, чинакам ҳиссиёт, самимият, юксак маҳорат — ана шулар шоирнинг бундан кейинги қимматини белгилаб беради. Кўпчилик шоир мана шу нуқталарда чалғиб кетади, ҳалиги талабларнинг бирортасида оқсаб қолади. Дейлик, аллақачон айтилган гапларни такрорлай бошлайди ёки ўзи таъсирланмаган воқеа-ҳодисани замон талаби деб ёзиб, самимиятни бузиб қўяди, ҳаёт билан актив аралашмаслиги оқибатида фикри ривожланмайди, ҳислари ўтмаслашади ва ҳоказо. Кўпинча ёш шоир санъаткор даражасига кўтарилолмайди, яъни маҳоратни етарли даражада эгаллай олмайди. Қарабсизки, унис ё буниси етишмаган қаламкаш энди адабиётда ўралашиб юриш йўлига ўтади. Унда мукофотлар билан ўзини овутиш каби санъаткорга номуносиб хатти-ҳаракатлар кўрина бошлайди. Қусурини кўрсатган танқидчиликка қарши синтетик қиличини ўқтайди, тенгдошларига нисбатан ҳасад намойиш этади, ошкора сурбетликка ўтади. Ҳарна бор истеъдодини ривожлантирмай, адабиётга хайрхоҳликни унутиб, меҳнатдан қочган баъзи ижодкордан бундай ҳолларда зарарли унсурлар ҳам етишиб чиқади. Алҳазар, дейлигу гапимизни давом

эттирайлик. Бизнинг шоиримизда юқоридаги фазилатлар озми-кўпми жам бўлди, деб фараз қилдик. Энди қолган ишлар ўз-ўзидан бажо бўлиб кетаверадими? Асло! Доимий бойиб борадиган билим, мудом ўсиб, юксаладиган дид ва савия, мунтазам меҳнат бўлмаса, ижодкор замон билан баробар юролмай, яна оқсаб қолади, у кўп борса ўз маҳалласининггина «хўроз»ига айланади, охир-оқибатда эса унутилишга маҳкум этилган шоирларнинг бағри кенг рўйхатидан ўрин олади. Шоир учун билим ўтмиш ва замон бадий тафаккурининг барча қирраларидан, айниқса, фалсафадан чуқур хабардор бўлишни тақозо этади. (Тўғри, ҳамма ҳам файласуф шоир бўлиши шарт эмас. Лекин ёзма адабиёт вакили мантиқий фикрлай билиши керак. Умуман, «Фалсафа ва Шеърят» махсус текширишни талаб қиладиган иш.) Бирмунча романтик ёш шоир учун ўқиниш-ўрганишнинг фойдаси беқиёсдир. Мен бу ўринда «китоб ўқисанг, мулла бўласан» қабилдаги ўғитни такрорламоқчи эмасман. Жаҳон адабиёти, буюк сиймолар ижодини нечоғли чуқур ва мунтазам ўргана бошласанг, ўзингни шу қадар ғариброқ, камбағалроқ ҳисоблай бошлайсан. Хомкалладаги худбин хаёллар тарқала бошлайди, ўзингда чексиз интилиш туйғусини сеза бошлайсан. Ижодкор учун эса энг муҳими ана шудир. Юксак дид ва савияга эга бўлган, улкан меҳнат заҳматларидан чўчимайдиган, билимдон, истеъдодли ижодкорга бундай интилиш буюк самаралар келтириши аниқдир! Шу ўринда дид, савия ҳақида икки сғиз сўз. Бир француз олими: «Истеъдод — бу дид», деган экан. Албатта, ўша олим туғма истеъдоднинг бирламчи эканлигини яхши билган ҳолда, уни мавжуд деб ҳисоблаб, истеъдод учун кейинчалик энг зарур ҳисобланадиган ҳаётий фазилат ҳақида гапираётибди. Буни ибора маъносининг теранлигидан пайқаб олса бўлади. Дарҳақиқат, маълум дид ва савияга эга бўлмаган ижодкор адабиётнинг биринчи элементи бўлмиш тилнинг ўзидаёқ кимлигини билдириб қўяди. Дидсиз шоир бирор сўзни бирор ўринда эплаб ишлатиши гумон. Гап шунчаки тизмалар эмас, балки анчайин жиддий шеърят устида кетаётибди. Фикримни исботлаш учун баъзи мисолларга мурожаат этаман. «Муҳокаматул-луғатайн»да Алишер Навоий йиғламоқ сўзининг бир неча синонимларини келтиради (улар ҳолатлар ҳамдир). Хусусан, бўзламоқ, ўкрамоқ, бўкрамоқ, сиқтамоқ ва ҳоказо. Бизнинг шоир-

ларимизнинг қаҳрамони йиғлаяпти дейлик. Аммо у қайси сабабга кўра ва қандай ҳолатда кўзёш тўкмоқда? Узоқроқ изланишга тоқати қолмаган ёки дид номукам-мал шоир қаҳрамоним умуман йиғлаяпти деб қўя қолади. Ҳолбуки, ҳалигига ўхшаш синонимлар шоирга бундай ўринда жуда қўл келиши мумкин. Масалан, тасаввуримча, боласи ўлган она бўзлайди, ота ўкрайди. Ёки маълум бир сатрда унли ва ундошларнинг уйғун келиши учун тупроқни туфроқ дейишга тўғри келади. Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин. Афсуски, ёш шоирларимиз ижоднинг мана шу каби нозик жиҳатларига кўпинча бепарво қарайдилар. Ҳаётда ҳамма нарса юз бериши мумкин. Масалан, икки севишган йигит ва қиз майсазорда учрашиб ғаройиб ҳис-туйғуларини бир-бирларига изҳор этаётганда маъшуқанинг оёқлари дафъатан тошбақага тегиб кетиши мумкин. Аммо ўша ғаройиб ҳис-туйғуларни тасвирлайдиган шеърга тошбақанинг киришга ҳаққи йўқ. Сўзни ўз ўрнида ишлата билиш, албатта, шеърни безайди. Гафур Ғуломнинг кўпгина патетик шеърларини она тилимизда ўқишли қилиб турган фазилат ҳам устоз шоирнинг сўзга чаптастлигидир десам, янглишмаган бўламан.

Юқоридаги сингари муроду мақсадларимизни амалга оширишнинг бирдан-бир чораси эса **Меҳнатдир**. Бир эстон театршунос олими меҳнат ҳақида гапириб, истеъдодли ялқовларга нисбатан ўртамиёна меҳнатсеварлар кўпроқ фойда келтирадилар, дейди. Ҳаётий, тўғри гап. Лекин сафарбар этилган ҳар қандай қора куч меҳнат тушунчасига тенг келолмайди. Дид ва савия билан маълум мақсадга йўналтирилган, билим ва истеъдод раҳнамолик қилган, онгли, ижодий меҳнатгина санъаткорни поғонама-поғона кўтариши мумкин. Баъзан истеъдодини ялтироқ тугмадек кўз-кўз қилиб, меҳнатни эса ночор одамларнинг машғулоти деб ҳисоблайдиган «даҳо»лар учраб туради. Улар, бир ўтришда фалон сатр шеър ёздим деб мақтаниб ҳам қўйишади. Ҳолбуки, назаримда, бундай гапни гапиришдан уялиш керак. Шеър осон ёзила бошланса шоир хавотирга тушмоғи, орқа-олдини йиғиштириб олмоғи лозим. Бир шам ёруғида фалон мисра шеър ёздим, деб мақтанган бир шоирга, шеърингнинг қиммати ҳам бир шамга баробар экан, дея Навоийнинг берган жавоби, ҳойнаҳой, асрлардан буён оғиздан-оғизга кўчиб келаётибди. Тўғри,

бир ўтиришда ёзилиши мумкин, ёзилади ҳам. Потраб турган ихчам фикр, нозик, оний чизгилар ўзининг тезроқ намоён бўлишини талаб қилади. Йўқса шоир сал ўтмай совиб қолиши мумкин. Аммо илҳомнинг қуйилиб келиши билан шеър устида олиб бориладиган кейинги заҳматли меҳнатни бир-биридан ажратиб ташламаслик керак. Юқоридаги принцип, яъни тезкорлик шоирни бора-бора шунчаки бир бадиҳагўйга айлантириб юбориши ҳеч гап эмас. Мен Пушкин, Маяковский, Есенин сингари шоирларнинг қўлёмаларини кўрганман. Улар баъзан шеърни бир ўтиришда қоралашган. Аммо ундан кейинги меҳнат... Ақл бовар қилмайди! Шеър тузатилаверилиб-тузатилаверилиб, сўнгги вусхада дастлабки ёзилган сўзлардан баъзан бирортаси ҳам сақланиб қолмаган. Аммо шеърнинг қон группаси ўзгариб кетган эмас. Шоирга ташриф буюрган дастлабки илҳом ва олов кучайса кучайганки, бироқ пасаймаган. Шоир шеър устида ишлаш жараёнида уни сўз санъатининг мумтоз намунасига айлантира олган. Табиатда учрайдиган ноёб тошларга ҳам усталар кейин шакл беради дейишадик. Шеърларини ўқиб тасаввур қиламанки, Ҳамид Олимжон ҳам шеър устида ана шундай баҳодирона тер тўккан бўлса керак... Гётенинг, ижод жараёни уч босқич яъни соддаликдан — мураккабликка, мураккабликдан яна соддаликка деган машҳур гаплари шу тариқа исботланса керак. Учирчи соддалик эса буюк соддаликдир ва унга юксак дид раҳнамолик қилган машаққатли меҳнат туфайлигина эришиш мумкин. Мен юқоридаги гапларни ижодий тажрибам азбаройи кўпайиб кетганидан эмас, балки Пиримқул Қодиров мақоласида айтгани каби, «тажрибага муҳтожликдан» келиб чиқиб ёздим. Зеро, биз ёшлар ҳанузгача ўқиб ўрганаётганимиз, кўтарган хирмонимиз унчалик баланд эмаслиги барчага аён. Бошловчи шоир дўстларимга эҳтимол озгина бўлса ҳам фойдаси тегар деган умидда ёндафтардаги баъзи фикрларни ҳам қуйида келтириб ўтишни лозим топдим.

* * *

Ҳақиқат эгилади, лекин синмайди, дейдилар. Оҳ! Мана шу эгилишида унинг неча-неча қобиргалари синиб, пайлари узилиб кетишини билсангиз эди!

Бир классикнинг қабри тепасига мухлиси келиб

илтижо қилибди:— Қанийди, бирор соатгина бўлса ҳам сизнинг шон-шухратингиз менда бўлса!

Дафъатан, қабр ичидан овоз чиқибди:— Менинг ўрнимга бир соатгина кириб ётишга рози бўлгин, бутун умрлик шон-шухратимни сенга бераман!..

Таржима ишларим тақозо этиб, илоҳиёт тарихи билан бирмунча қизиқдим. Муҳаммад пайғамбар турли касб эгаларини турли қавмларга киритибди-ю, адибларни фаришталар орасига жойлаштирибди. Маълумки, диний ақидага кўра, фариштанing дини ҳам, миллати ҳам, тили ҳам бўлмайди. У барчага баробар. «Бежиз пайғамбар нест», дегани шу бўлса керак.

Дунёда энг олий бахт абадиятдир, дунёда энг машаққатли меҳнат эса унга эришмоқ.

Данте айтган: «Шеъриятда энг аввало ҳислар самимийлиги ва туйғулар таранглиги керак».

Дунёда энг шўрлик, бахтсиз зот ким? Назаримда, ҳасадгўйдир. Бошқаларни номақбул шароит хароб қилса, у ўзини-ўзи ейди.

Пушкин сўзи қадимий юнонча бўлиб, йўқ жойдан бор қилиш деган маънони англатар экан. Тасодифни қарангки, ҳақиқатан ҳам Пушкин қарийб йўқ адабиётни йўқ жойдан бор қилди.

Иши юришмай турган бир шоир номи газетада кимдандир кейин ёзилиб қолганини кўриб ниҳоятда ғазабланди... О, одам! Паст кетсанг ўзинг қулаган жарнинг тубига етгунча юмалайверар экансан.

1977

ЮЗИНЧИ МАЪНО

Бир куни бозорда кимдир Хўжа Насриддиннинг елкасига бор кучи билан тушириб қолибди, Насриддин орқасига қарабди. Шунда нотаниш киши ўсал бўлиб узр сўрабди.

— Кечирасиз, мен сизни Тошмат дебман.

— Ҳечқиси йўқ, баъзан шунақаси ҳам бўлади,— тўнғиллабди афанди.

Насриддин кечқурун чойхонада Тошматни кўриб қолибди-ю, узоқ ўйлаб ўтирмай ёнига бориб бор кучи билан мушт туширибди.

— Нима гап?— ҳайрон бўлибди Тошмат.

— Омонатингни ол, оғайни. Бозорда бир дўстинг мендан бериб юборган эди,— жавоб берибди афанди.

Менимча, таржимоннинг вазифаси ҳам Насриддинникига ўхшаш — олинган зарбани худди шу даражадаги зарб билан етказа билиш.

Бунинг учун нима қилиш керак?

Таржима этилаётган асар тилини билишми?

Албатта, асл нусха тилини билиш таржимон учун катта шараф. Қани ана шундай таржимонлар кўп бўлса... Афсуски, ҳаёт бизнинг истакларимиз билан ҳаммавақт ҳам ҳисоблашавермайди. Бобил минорасини эса қандай бўлмасин қуриш керак. Таржимон бир неча тилни юксак малака билан таржима қила оладиган даражада билиши мушкул иш. Баъзан шундай бўлади: таржимон асл нусха тилини билади-ю, аммо бўш таржима қилади. Ленинградлик олим С. Иванов ажойиб тилчи, ўзбекчани яхши билади, унинг Навоийдан қилган таржималари малакали ва аслига тўғри. Бироқ нима бўлгандаям у фан кишиси, ўзбек тилини билмайдиган Лев Пенковский эса Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин»ини таржима қила олди. Бу гапни «Лайли ва Мажнун»ни маҳорат билан ўгирган С. Липкин ҳақида ёки Н. Гребневнинг таржималари хусусида ҳам айтиш

мумкин. Уларнинг тилни билмасликларини нозик психологик интуиция, шеърӣ таржима маданиятини пухта эгаллаганликлари ва умуман, шеърӣят қонуниятларини чуқур англашлари ювиб юборган.

Шундай қилиб, асл нусха тилини биладиган таржимонлар кам, таржимага эса эҳтиёж катта экан, бундай шароитда сатрма-сатр таржима орқали ўгириш тажрибаси ҳам қўл келади. Лекин сатрма-сатр таржима қилувчи киши ўз ишининг кўзини биладиган бўлиши зарур. Ачинарлиси шундаки, ижодкор таржимон учун «хом ашё» (подстрочник) тайёрловчи кишилар ҳам на асл нусха тилини ва на ўз тилларини чуқур ҳис этадилар. Ҳолбуки, улар асл нусха тилининг билагонлари ҳисобланадилар!

Арманистон ҳақидаги шеъримда «Бош уриб Ереван дарвозасига» деган мисра бор. «Бош урмоқ» ўзбек тилида икки хил маънони англатади ва қайси маънони ифодалаётганини матн мазмунидан билиш мумкин. Сатрма-сатр таржима муаллифи эса уни «Бошим билан урдим Ереван дарвозасига» деб ўгирган. Бадий таржимон шунда нима қилиши керак? Битта йўл бор — «эркин» ёндашиш.

Таржимоннинг эркинлиги, менинг назаримда қатъий чегараланган бўлиши керак. Мен шундай эркинлик тарафдориманки, таржима қилинган асарни уни оригиналда ўқиган киши дарҳол танийдиган бўлсин (бу ўринда гап ўзимиз қатори шоирлар ижоди таржимаси ҳақида бораётир. Классиклар эса бу мунозарада мутлақо дахлсиздир. Таржимон томонидан уларга кўрсатиладиган ҳар қандай «илтифот» ортиқчадир). Эркинликнинг чегараси ана шу. Бу эркинлик чегарасидан чиққан ҳамона исталган нарса юз бериши — ўртача асар яхши бўлиши, яхшиси эса расвога айланиши мумкин. Бизда: «Қозонда бори чўмичга чиқади», дейишади. Таржимон қозонда йўқ нарсани бор қилса, бу ёмон. Лекин қозонда борини чиқара олмаслик минг чандон ёмонроқдир. Агар таржимада вазн, оҳанг, шеърӣ қаторлар ва услуб сақланмас экан, асар ўзининг миллий қиёфасини бутунлай йўқотади.

Таржимада шеърӣ тилнинг табиийлигига қандай эришмоқ мумкин? Сўзма-сўз таржимада уни бериш мумкин эмас. «Ўзга тил» имкониятларини «ўз тилинг» имкониятларига алмаштириш билан ҳам иш битмайди. Учинчи маъқул йўлни топиш — таржима қилинаётган

тилдан бадний муқобилот ахтариш лозим. Бу эса ҳар гал янғидан ҳал қилинадиган ижод сиридир. Мисол тариқасида улур Бедил ҳақидаги бир ҳикоятни келтирмоқчиман. Бедилхонлар вақти-вақти билан унинг шеърларини ўқиш учун йиғилиб турганлар. Шундай гурунглاردан бирида бедилхонлардан бири битта мисранинг 99 маъносини кашф қилишга муяссар бўлган. Унинг голиблигини ҳамма бирдай тан олган. Аммо кечаси тушида Бедилнинг ўзи намоён бўлиб, унга миннатдорчилик билдиргач, мисранинг юзинчи маъносини айтиб берган.

Энди ижод сирларини қўйиб, том маънодаги аниқлик ҳақида сўзлашайлик. Гап таржима объекти танлаш хусусида бормоқда. Ҳар бир ижодкор, албатта ўз асарининг бошқа тилга ўгирилишини хоҳлайди. Дунё беумид, дейдилар. Аммо ростини айтганда барча ёзувчиларни ҳам бунга лойиқ деб бўлмайди. Хўш, нима қилиш керак?

Иттифоқдош республикалар ёзувчилар союзлари қошида холисона иш кўрадиган, таржимага арзирли ишларни танлаб, таржималарнинг сифатини назорат қилиб турадиган энг асосийси, «уддубурон»лар ва товламачиларнинг кавушини тўғрилаб қўядиган Бадний советлар тузилса яхши бўларди.

Ҳарҳолда таржима сифати масаласи ҳозир оғир аҳволда бўлиб, жиддий аралашувни талаб қилади. Баъзан асарларининг шундай ўгиришадикки бошқа тилда чиққанидан хафа бўлиб кетасан ҳатто. Москвада нашр этилган тўпламимдаги шеърлардан бирида Олимхон ва Раҳимов номлари тилга олинади. Олимхон — Бухоронинг сўнгги амири, Раҳимов эса — биринчи ўзбек генерали. Таржимада (хайриятки, корректурада уни тузатишга улгурдим) амир Олимхон — мулойим, заҳматкаш «олим бобо»га, пиёда қўшин генерали С. Раҳимов — «учувчи»га айланган.

Таржимачилик хайрли иш. Аммо асарларимизнинг бўш ва умри қисқа таржималарини марказий журналларда чоп қилдирилишига лоқайд бўлмаслигимиз, бифарқ қарамаслигимиз керак. Энди ёш ва талантли таржимонларни тайёрлаш, уларнинг сафини кенгайтириш тўғрисида жиддий бош қотириш жуда зарур. Умуман таржимачиликка ижодиётнинг биринчи даражали масалаларидан бири сифатида қараш, унинг такомили учун аниқ тадбирлар белгилаш вақти келди.

ҚАДИМИЙ ВА НАВҚИРОН УЛҚА ШЕЪРИЯТИ

Европанинг Болқон ярим ороли марказида, Югославия Социалистик Федератив республикаси составида Македония республикаси бор. Унинг табиати ғоятда гўзал. Ҳамиша кўм-кўк ясси тоғлар, қуюқ арчазорлар ва анвойи гуллар билан ўралган мовий кўллар, тиниқ дарёлар македонияликларга ҳам, унинг меҳмонларига ҳам доимо илҳом бағишлаб туради.

Македония халқи Европа ва умуман, славян маданияти хазинасига муносиб ҳисса қўшолган қадимий халқлардан биридир. Бу ўлкада фан, маданият, санъат азалдан ривож топган. Кўҳна қасрлар, халқ ҳунармандчилигининг бугунгача сақланиб қолган анъаналари македонияликларнинг миллий ифтихори ҳисобланади.

Европада мудҳиш фашизм бош кўтарганда Болқон ярим ороли халқлари ҳам, жумладан македонияликлар ҳам кўлларига қурол олиб ёвуз балони даф этишда мардонавор кураш олиб бордилар. Умуман, Македония халқи олис тарих сўқмоқларида ҳамиша босқинчилар билан олишиб келган бир халқдир.

Иккинчи жаҳон урушидан кейин халқлар иродаси туфайли Югославияда, унинг бир қисми бўлмиш Македонияда социалистик тузум қарор топди. Македония шоирлар ўлкаси ҳамдир. Бу юртнинг шеъриятга нечоғлик шайдо эканлигини биргина мисол билан исбот этиш мумкин. Ҳар йили, Македониянинг Струге шаҳрида, гўзал Охрид кўли соҳилида жаҳон шоирларининг мушоираси ўтказилади. Бу улуғвор анжуманга — байрамга, жумладан, совет шоирлари ҳам таклиф этилади. Струге мушоирасининг ўз лауреатлари танланади. Ажойиб меъморий дид билан қурилган шеърият саро-

йида лауреатларнинг суратлари осифлиқ турибди. Уларнинг сафида Пабло Нерудадан тортиб Роберт Рождественскийгача бор. Мен ҳам ана шу мушоирада қатнашиб, шеър ўқиганман.

Йироқ Европада, Охрид баҳрида
Жаҳон шоирлари жам бўлган оқшом.
Кимдир шеър ўқиди бошоқ ҳақида
Ризқини таниди ҳамма шу айём.

Фаластинлик шоир арз этди додин
Мен ҳам одамман деб, бўлай деб
отлиқ.

Сўнг дарё қаърига отди китобин,
Унинг бир талаби эди озодлик.

Юқоридаги каби сатрларни ана шу саёҳат чоғида ёзган эдим. Юқоридаги мисолни келтиришимдан мақсад Македония халқининг адабиётга, шеърятга қанчалик берилганини эслатиб ўтишдир. Дарҳақиқат, бутун саёҳатимиз давомида — саноат корхоналари, қишлоқ хўжалик муассасалари, олий ўқув юртларида халқ бизни қувонч билан кутиб олди. Биз Социалистик Югославиянинг ажралмас қисми Македониянинг гуллаб-яшнаётганига гувоҳ бўлдик. Делегациялар сафида Ўзбекистон вакилига сўз берилганда одамлар юзида ширин бир табассум пайдо бўлганини мен ҳам кузатдим. Бунинг, албатта, Сизга маълум сабаблари бор. Македония Ўзбекистон билан борди-келди қилиб туради. Маданият, санъат арбоблари эса доимий равишда алоқададирлар. Ижтимоий тараққиёт, халқлар ўртасида дўстлик, мустаҳкам тинчлик учун кураш бу каби алоқаларнинг негиз мазмунини ташкил этади. Македонияда ўзбек адибларининг кўпгина асарлари чоп этилган. Ўзбек шоирларининг шеърларидан тузилган антология ҳам мавжуд. Бу каби эзгу ишлари учун македонияликларга яна бир карра раҳмат айтмоғимиз керак. Ўз навбатида ўзбек адиблари ҳам македониялик ҳамкасбларининг асарларини муттасил таржима қилиб келадилар.

Социалистик ҳамдўстлигимизнинг, жумладан Югославия халқларининг эришган ва эришяётган ютуқлари барчамизни қувонтиради. Адабиёт эса халқларни бир-бирига яқинлашувидан бебаҳо роль ўйнаб келаётир.

Македония шоирларининг шеърляти чиндан ҳам ўзига хосдир. Биз бу шеърлят ганжида қадимий анъанавий услубларни ҳам, энг замонавий, шаклий изланишларни ҳам учратамиз. Шоирнинг кимлигини билмоқчи бўлсанг, унинг юртига бор, деган гап мавжуд. Уни сал ўзгартириб, шоирнинг юртини билмоқчи бўлсанг, унинг ижодини ўқиб кўр дейиш ҳам мумкин.

1984

НАВБАТДАГИ ҚАДАМ ОЛДИДАН

Бугун, бўлажак съезд арафасида ўтган адабий беш йилликка назар ташламоқ жоиздир. Бу адабий жараёни тўлалигича қамраб олиб бўлмаса-да, мен ушбу мақолада айрим проблемаларни таҳлил этиш, айрим йўналишлар бўйича якуний хулосалар чиқариш мумкин, деб ўйлайман. Ўзбек ёзувчиларининг энг яхши асарлари ҳаётбахш инқилобий руҳ билан суғорилгандир. Бу ўринда Қ. Яшиннинг буюк курашчи, новатор шоир Ҳ. Ҳ. Ниёзий ҳаётига бағишланган эпик полотносини алоҳида қайд этиш лозим. Шунингдек, етакчи адибларимиз А. Мухтор ва О. Ёқубов, Мирмуҳсин ва Ҳ. Ғуллом, У. Умарбеков ва С. Аҳмад, Ҳ. Назир ва И. Раҳим, П. Қодиров ва Т. Пўлатов, У. Ҳошимов ва Ш. Холмирзаевлар ҳам роман ва повестлари билан адабиётимиз юксалишига муҳим ҳисса қўшдилар, бугунги куннинг муҳим масалаларини ёритишга интилдилар. Бу борада республикамызда яшаб ижод этаётган рус, татар адиблари ҳам салмоқли меҳнат қилдилар.

Шеърятимизда йил сайин ижтимоий-сиёсий лирика теранлик касб этиб бормоқда. Зулфия, Уйғунлар шеърятти халқчиллиги билан янада эътибор, обрў қозонди; Э. Воҳидов, О. Матжон, Г. Нуруллаева, Ҳ. Худойбердиеваларнинг ўтли сатрлари ўзбек поэзиясини янги бўёқлар билан бойитди.

Адабий ютуқларимиз ҳақида, эришган муваффақиятларимиз ҳақида узоқ гапиришимиз, кўплаб мисоллар келтиришимиз мумкин. Шунинг ҳам таъкидлаш лозимки, бу борада жараён бир текис кечгани йўқ. Парвозлар ҳам, муваффақиятсизликлар ҳам содир бўлди. Бизни гоҳо янги етук асарлар қувонтирган бўлса, гоҳо сийқа, зерикарли асарлар ранжитди. Лекин, яхлит олиб кўр-

ганда адабиётимизнинг журъат билан камолотга интилган, илгариларгани шак-шубҳасиздир.

Бу борада республикамиз Компартияси Марказий Комитетининг XVI пленуми ҳал қилувчи роль ўйнади, юксак илҳом булоқларининг кўзини очди. Бугунги кунда республикамиз ҳаёти ҳамма қатламларида ленинча нормаларни мустақамлаш, турмушдаги турли хил салбий ҳодисаларни таг-томири билан йўқотиш учун, кескин, принципиал кураш бормоқда.

Республика Ёзувчилар союзи фаолиятида эса ёш авлодни тарбиялаш, унга яқиндан ғамхўрлик қилиш ишларининг йўлга қўйилаётганлиги табиий ҳолдир.

Адабиётга носирлар ва шоирлар, драматурглар, публицистлар ва танқидчиларнинг янги авлоди кириб келди. Уларнинг индивидуал овозлари, изланишлари бугунги кун кишининг қалбига йўл топа олармикин, кўп минг сонли ўқувчилар қалбида коммунистик идеалларга садоқат, она-Ватанга, оддий меҳнаткаш инсонга бук меҳр туйғуларини шакллантира олармикин? Бунда ёш ижодкорлар истеъдодини ўз вақтида илғай олиш, амалда қўллаб-қувватлаш ҳамда устоз адибларнинг доно йўл-йўриқлари ҳал қилувчи роль ўйнайди. Албатта, ёш истеъдодларга кўрсатилаётган бу хил ғамхўрликни, меҳрибонликни қаттиққўл талабчанлик ҳисси билан уйғун ҳолда тушуноқ керак. Ҳар бир ёш ёзувчи ўз ижодига редакция ва нашриётларнинг доимий қизиқишини ҳис этиб турмоғи ҳамда зарур вақтда ўз асарлари ҳақида холис фикр-мулоҳазалардан баҳраманд бўла олмағи керак.

Ёш ижодкорлар учун бугунги кунда катта имкониятлар мавжуд. Зеро, нашриётларда «Авторнинг биринчи китоби», «Мунаққиднинг биринчи китоби» сериялари, «Чашма», «Олтин беланчак», «Молодость» альманахлари мунтазам чоп этилиб адабий жамоатчилик диққат-марказидан жой олган.

Ҳозир ёш адибларимиз ўз муҳим мавзуларини, ўз қахрамонларини ахтариш борасида мураккаб ижодий жараёни бошдан кечирмоқдалар. Бу жараён уларнинг ўзларининг шахс сифатида такомил топишлари билан боғлиқ бўлганлиги сабабли ҳам шундоқдир.

Ёш прозаикларимиз кўпроқ бугунги кун кишиси қалбини тадқиқ этишга, унинг ҳаёт қийинчиликларини енгиб ўтишдаги туйғуларини, кечинмаларини фаол гражданлик позициясидан туриб ёритишга ҳаракат

қилмоқдалар. Бу ҳол М. Муҳаммад Дўст, Т. Мурод, Х. Султонов, Э. Аъзамов асарларида ёрқин кўзга ташланмоқда.

Еш адибларнинг асарлари рус тилига таржима қилиниб, Бутуниттифоқ китобхонлари эътиборига ҳавола этилмоқда. Шу йил Москвада «Дружба народов» сериясида ёш ўзбек прозаиклари асарларидан тузилган «Ўзбек қиссалари» тўпламининг нашр этилганлиги қувончли воқеа бўлди. Лекин шуни алоҳида таъкидламоқчи-манки, ҳаёт — серқирра, у ҳамisha ҳар бир адиб олдига катта талаблар қўяди, улкан масъулият юклайди. Еш адиблар энг муҳим, актуал мавзуларга журъат билан ёндошмоқлари лозим.

Ешларга (фақат уларгагина эмас) яна бир таъна билдириш мумкин. Ёзувчи кўпинча ҳаётний материални эплай олмай қолиб, қаршилиқ энг кам дуч келадиган йўлдан боради, ўз фикрини одат бўлиб қолган қолипга солади. Натижада бутунги воқелик автор томонидан ўзининг ривожланиш истиқболида эмас, балки бамисоли қотиб қолган кечаги кунда идрок қилингандай таассурот қолади.

Ешларимиз ишчилар синфи мавзусига кам эътибор бериштилари. Улар орасидан фақат бир неча марта БАМдаги Ўзбекистон вакиллари ҳузурига бориб келган Зоҳир Аъламининг номини таъкидлаб ўтиш мумкин. Бу учрашувлар натижасида «БАМ уфқлари», кейинроқ «Қийик кўзлари» ҳикоялари тўплами юзага келди. Муаллиф одамлар ва уларнинг фидокорона меҳнатларига чуқур эътиқод билан ёндошади, эҳтирос билан тасвирлайди. Балки унинг бу йўналишдаги ишлари доим муваффақиятли бўлавермас, баъзан тажриба етишмаслиги ҳам сезилиб қолади, шунга қарамай ёш носирнинг ишлари ўз тенгдошларига яхши ибрат бўла олади.

«Талант — ҳеч қачон янгилигини йўқотмайдиган ягона янгиликдир». Бу мазмундор сўзларга бошқачароқ тус бериб айтишимиз мумкинки, ёш талант биз учун янада қадрлироқ янгиликдир, зеро бугунги ёшлар келажакда адабиётимизнинг асосий кучи бўлиб қолади.

Еш ўзбек шеърнати китобхонни нимаси билан қувонтиради? «Янгилик, менинг билишимча, шеърнинг мазмундорлигида, — деган эди Қайсин Қулиев, — шунингдек, шоир ички оламининг мустақиллиги, услубининг такрорланмаслиги ҳамдир, Янги образлилиқ системаси,

янги шакллар топилмаси, айниқса, ёшлар ижодига хосдир. Уларнинг ҳар бири ўз ҳолича қизиқиш уйғотади, ижодида кутилмаган ўхшатишлар, метафоралар учрайди, ҳиссиётлар самимияти ҳам мавжуд. Шунга қарамай, ҳарқолда кўп миллатли совет поэзияси мезони билан ўлчайдиган бўлсак, шу ўринда новаторлик ниқобидаги такрорни ва баъзан лирик қаҳрамон характерида оғишларни сезиб қоламиз, баъзи ўринларда сўз ишлатишда бирёқламалик ҳам йўқ эмас.

Нима ҳам дейиш мумкин? Эзма насихатгўйлик бўлса-да, кўҳна ҳақиқатни яна бир бор такрорлаймиз. Ижодий муваффақиятга эришиш учун, аввало, реал ҳаёт воқелигини чуқур ўрганиш, яхши анъаналарни бадий умуллаштириш санъатидан четламаслик керак. Бу борада совет адабиёти тарихи бизга ажойиб мисоллар ва унутилмайдиган, ҳеч қачон эскирмайдиган сабоқ бера олади. Ҳеч бўлмаса Маяковский ва Ҳамзаларнинг новаторлик шеъриятини эслаб кўрайлик.

Бир нуроний кекса танишим бўларди. Бутун умри мироблик билан ўтган. Ёши етиб пенсияга чиққандан кейин ҳам тонг-саҳарда туриб, канал қирғоғи бўйлаб беш километр у томонга, беш километр бу томонга бориб келишни қанда қилмасди. У ўз касбисиз, каналсиз ҳаётни тасаввур қила олмасди. Уғлига бир гапни доим такрор-такрор таъкидларди: «Уғлим, отга минганда одамларга юқоридан туриб назар ташласанг, юрагингда бирмунча худбинлик пайдо бўлади». Бугун шу оқсоқолнинг гапини эслаб, ўйланиб қоламан, чолнинг гапларида соддаликкина эмас, халқимизнинг кўп синовлардан ўтган донолиги ҳам мужассам эди. Бу ҳикмат қаердан келиб чиққан? Ҳаётнинг маъноси одамларга хизмат қилишда, деган эътиқод қаердан куч-қувват олади? Чинакам халқчил, революцион характери очиб бериш — адабиётимизнинг ўзига муносиб, муҳим вазифасидир. Барвақт профессионаллашиб қолиш ҳақида илгари ҳам кўп гапирилган. Қолаверса, танқидчилик бирор муаллифнинг бўйнига ёш ёзувчи деган номни илиб қўяди-ю, кейин унинг ёшлиги аллақачонлар ўтиб кетганини ҳеч қачон тан олгиси келмайди, ёки сезмайди. Баъзи ёшлар эса Чингиз Айтматов айтганидек, ўзларини доимо ёш бўлиб қоладигандек тутишади. Бу эса унинг позициясини омонат қилиб қўяди, образли фикрлашдан маҳрум қилади. Улар ёшни баҳона қилиб, оддий бир ҳақиқатни: адабий асарга баҳо бериш мезони

ҳамма учун бир хил эканлигини унутишади. Бундай паришонлик баъзан муаллифни ҳаётни теран ўрганиш заруриятидан «халос» қилади, уни зарур аниқликдан маҳрум қилиб, нуқтан назарини ўтмаслаштиради. Ва баъзи бир ёшлар дорбозларга ўхшаб дорнинг ўртасида мувозанат сақлашмоқчи бўлишади. Бир томонда — хом-хаёл, тор тушунчали психологизм, иккинчи томонда — конкретликдан мутлақо йироқ «проблемалар». Кўплаб бадий хатолар мана шундан келиб чиқади. Улардан энг асосийси — замондошлар тасвирида ҳаётийлик, психологик теранлик ва ишонарлиликнинг йўқлигидир. Ахир мамлакатимизнинг келажаги мана шу замондошларнинг қўли билан қурилмоқда-ку.

Танқидчиликдаги аҳвол қандай? Тўғриси айтиш керакки, ёшларимизга кўпда эътибор берилаяпти, деб бўлмайди. Ёшлар адабиётга нималар олиб келаётганлигини принципиал баҳоловчи, фикр алмашишга муносиб, асарларни чуқур анализ қилиб берувчи мақолалар етарли эмас. Ёшларнинг изланишларида эътиборга лойиқ маҳсулдор томонлари бор, албатта, лекин муаллиф ижоди асосини белгиламайдиган асарлар ҳам йўқ эмас. Мана шу томонларини таҳлил қилиб кўриш, ёзувчи талантидаги кучли томонларини ўз вақтида қўллаб-қувватлаш, ноўрин қадам қўйишлардан асраш, эҳтиёт қилиш керак.

«Одам битта сувга икки марта туша олмайди,— деган эди кекса танишим қадимги дунё файласуфининг фикрини такрорлаб,— сувнинг оқими тиним билмайди, сув доим ўзгариб, янгиланиб туради». Адабиётда ҳам худди шундай. Ҳар бир кириб келаётган кун илҳомлар оқими, ҳаётий янгиликлар, кутилмаган туҳфалар олиб келади.

1985

БУРИЛИШЛАР ДАВРИ

Маълумки, адабиёт — халқ ҳаётининг бадий инъикоси. Халқ ҳаёти, бизнинг давримизга келиб Коммунистик партиямизнинг ғояларида, йўналишларида ифодасини топмоқда. Ўз-ўзидан аёнки, халқ партия, адабиётдан иборат учлик ҲАҚИҚАТ деб аталган мустаҳкам бирликка айланмоғи лозим. Даврнинг талаби шундай. Бу, ижодкордан ҳаётга янгича қарашни, воқеликни теран ва ҳаққоний таҳлил эта олишни, ўзининг имкониятини англаган ва уни ҳалол мақсад сари йўналтира билган кишиларнинг характерини бадий образларга кўчиришни тақозо этади. Адабиётнинг халқ ҳаётига чуқурроқ кириб бориши муҳим заруратдир. Унинг бош қаҳрамони меҳнат ва меҳнаткаш инсон бўлмоғи керак. Бу ҳақда республикамиз ёзувчиларининг IX съездида ҳам алоҳида тўхталиб ўтилди. Инсоннинг атрофга, ўраб турган муҳитга муносабати, унинг ўзига бўлган муносабатидан бошланади. Демак, ҳар бир инсон, энг аввало, ўзини, яъни қувватини, имкониятини англаб етмоғи лозим. Ҳаракат факторига айланган ана шундай одамлар асарларимизнинг қаҳрамонлари бўлсагина, адабиётнинг тарбиявий аҳамияти ошади, ибрат қуввати кучаяди.

«Даврни, айниқса бурилишлар даврини идрок этишдан иборат ижтимоий эҳтиёж вужудга келган пайтда даврнинг ўзи ҳамиша ана шу ишни қилиш ички эҳтиёжига айланиб қоладиган одамларни майдонга чиқаради», — деб таъкидланади КПСС XXVII съездига қилинган Сиёсий докладда. Шу жиҳатдан келиб чиқиб, адабиётимизнинг кейинги йилларига назар ташлайдиган бўлсак, шубҳасиз, қатор янги ва яхши асарлар яратилганлигини кўрамиз, Тилга тушган асарларнинг асосий

фазилати, даврнинг ҳаракатига ҳамоҳанглигида, тас-
вирга олинган воқеа моҳиятининг теран очилишида,
характер фалсафасининг ҳаққоний ижросида, фикрнинг
бадний ифодасида кўринади. «Жадаллаштириш» ту-
шунчаси худди ана шу ерда адабий ҳодисага айланади.
Адабиётдаги «жадаллаштириш» хусусияти, масаланинг
моҳиятини теран англаб, нуктадонлик, чаптастлик, до-
нолик, принципиаллик билан тадқиқ этишда намоён
бўлади. Бунда, ижодкор воқеанинг оддий кузатувчиси
ёки ундан олган таассуротнинг ифодачиси бўлиб тур-
масдан, балки ҳаракат факторига айланмоғи керак.
Ижоди ва фаолияти виждон марказига айланган ижод-
коргина воқеликка ҳаққоний муносабатда бўлади.

Асар материални чуқур ўрганиш ёзувчини турли
чалғишлардан, шошма-шошарликка асосланган тезкор-
ликдан, юзаки ҳозиржавобликдан асрайди. Шунинг ҳам
тан олиш керакки, мавзунинг масала долзарблигини ўзи-
га ниқоб қилган айрим бадний саъд, ўртамеъна, воқеа-
нинг енгил-елпи тавсифидан иборат асарлар ҳам пайдо
бўлди. Лекин улар республикамиз коммунистларининг
XXI съезди ва ёзувчиларимизнинг IX съездида асосли
танқид қилинди.

Ижоднинг бош мезонларидан бири ёзувчининг аниқ
позициясидир. Танқидга учраган асарларнинг муаллиф-
лари ўз ижодий ниятлари замирига шундай фазилатни
сингдиrolмаганлар. Ўзбекистон Компартияси Марказий
Комитетининг XVI пленуми содир бўлган камчиликлар-
ни юз-хотирсиз, ошқора очиб ташлашни ўртага қўйган
эди. Шундан кейин ўтган даврда, тўғри, бир қатор ўт-
кир публицистик мақолалар эълон қилинди. Лекин бу
ҳали талаб даражасида эмас. Публицистика ўзининг
имкониятини кўрсатолмаяпти. Аслида, публицистика
ижоднинг гражданлик туйғулари бирлашган асаб сис-
темаси ҳисобланади. Аксарият, публицистик мақолалар-
да фактларни келтириш билан, рақамларни санаш
билан чекланилмоқда. Ваҳоланки, масала ана шу факт
ва рақамларнинг моҳиятини очишдадир. Уларни келти-
риб чиқарган нуқсонларнинг илдизини кўрсатишдадир.
Шу жиҳатдан публицист — ижодкорларимиз партиямиз
ҳужжатларида илгари сурилган муаммоларнинг амали-
ётдаги ҳаракатини таҳлил этувчи проблематик очерк-
ларга алоҳида эътибор беришлари зарур. Бунда, мақ-
сад воқеликдан иллат ахтариш эмас, балки камчиликни
тузатиш йўлини топиш учун куюнчақликдан иборат

бўлмоғи лозим. Фақат фикр билдириш ва кузатиш билан фидойилик қилиб бўлмайди. Фидойиликнинг замирида доим собит ҳаракат ётади. Асарларимизнинг кучи ҳам партиямизнинг ғояларини давом эттирган, покиза фидойиликка йўғрилган қатъият билан белгиланади. Негаки, партиямизнинг йўли, талаби бугунги кунда халқимизнинг юрагига ростмана қулоқ тутиб, унинг ҳаётига янада чуқурроқ кириб боришдир. Ижодкорлар ана шу яқдилликни тўлақонли бадий образларда, пухта фикрларда ифодалашлари керак. Бугунги, бурилишлар даврининг моҳияти ва эҳтиёжи шундай.

1986

АДАБИЁТИМИЗ КЕЛАЖАГИ

КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари М. С. Горбачевнинг январь Пленумида (1987 й.) қилган докладада турғунлик идеологияси ва психологияси адабиётнинг аҳволига ҳам таъсир қилди, деб таъкидланди. Дарҳақиқат, бадний ижодга баҳо беришда мезонларнинг қадри тушиб кетди. Жиддий социал-маънавий муаммолар кўтарилган, реал турмуш ҳодисалари акс эттирилган асарлар билан бир қаторда ақлга ҳам, ҳис-туйғуга ҳам таъсир қилмайдиган талайгина ўрта-миёна, мужмал асарлар ҳам пайдо бўлиб турди.

Ижодий жараённинг ғоявий-бадний йўналиши учун, халқнинг маънавий соғлом бўлиши учун жавобгарлик, нафақат идеология идоралари, ижодий союзлар раҳбарларининг, журналлар редакторларининг, айни пайтда адибларнинг ҳам, шу жумладан ёшларнинг ҳам зиммасига тушади.

Ижодий союзларнинг фаолиятида, деб қайд этилди Пленумда, принципиаллик, талабчанлик, талантларни камол топтириш ва қўллаб-қувватлаш тўғрисида чинакам ғамхўрлик етишмади. Кўпинча маданият соҳасининг аҳволи ва ҳолатига тааллуқли энг муҳим масалаларга союзларнинг раҳбарлари етарлича эътибор бермай келишди. Танқидга ниҳоятда тоқат қилмаслик ҳоллари пайдо бўлди. Ҳаддан ташқари нафсоният реалистик баҳолар ва ўзига-ўзи баҳо беришдан устун кела бошлади. Аҳвол яна шу билан ҳам чигаллашдики, бадний ижодиётга партиявий ёндашув кўпинча идоравий ёндашув билан, соф ижодий жараёнларга асоссиз аралашуш билан, дидга ёқиш ва ёқмаслик билан, ғоявий таъсир ва раҳбарлик методлари эса маъмурий қарорлар билан алмаштирилди.

Юқоридаги каби салбий ҳодисалар бизнинг ижодий союзимизни ҳам четлаб ўтгани йўқ. Улар ёш ёзувчилар билан ишлаш соҳасида айниқса, яққол кўзга ташланди. Союз аъзолари сонини кўпайтириш орқасидан қувиш оқибатида ўз асарлари билан ёзувчи деган юксак унвонга сазовор бўлмаган кишилар ҳам союзга қабул қилинаверди. Айни пайтда эса кўпгина истеъдодли ёшлар ижодий союздан ташқарида қолиб кетишмоқда.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг III ва IV Пленумларида ижодий союзимиз шаънига кескин, принципиал, айни пайтда ишга манфаати тегадиган, дўстона танқид айтилди.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг «КПСС XXVII съезди қарорлари асосида республикада ижодкор ёшлар билан ишлашни янада такомиллаштириш тадбирлари тўғрисида» деб қабул қилинган қарорида ёш ёзувчилар билан ишлаш аҳволи чуқур таҳлил этилган. Бу соҳада жиддий камчиликлар очиб ташланди ва уларни бартараф этиш чоралари кўрсатилди. Адолатли, партиявий танқидни тўла қабул қилган Ўзбекистон ССР Ёзувчилар союзи, Ёшлар билан ишлаш совети, ёш ёзувчиларнинг ижодий семинарлари ўз фаолиятларини жадаллаштирдилар. Асарлар муҳокамаси тез-тез ўтказилмоқда. Ёш ёзувчиларнинг ишчи ва деҳқонлар ҳузуридаги чиқишларига кенг ўрин берилмоқда. «Шарқ юлдузи», «Звезда Востока», «Йилдиз» журналлари, «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси саҳифаларида ёшлар ижоди кенг ёритилмоқда. «Ёшлик» журнали эса қизиқарли ва долзарб асарлари билан кенг журналхонлар қатламига кириб борди. Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитетининг органи «Ёш куч» — «Молодая смена» журналларининг ташкил этилиши билан ёш ижодкорлар олдида катта имкониятлар очилди. Агар мазкур журналлар Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети билан Ўзбекистон ССР Ёзувчилар союзининг органига айлантирилса, айни муддао бўлур эди.

«Юлдузча» нашриётининг ташкил этилиши партия ва ҳукуматнинг республикада адабиётни ривожлантиришга кўрсатаётган ғамхўрлиги сифатида қабул қилинди. Нашриёт ходимлари орасида кўпгина қобилиятли ёшлар борлиги кишини қувонтиради. Қардош республикаларда бўлганидек, Ўзбекистон ССР Ёзувчилар союзи қошида «Ёзувчи» нашриётини ташкил этиш масаласи

ҳам яқин келажакда ижобий ҳал бўлади, деб умид қиламиз.

1986 йилнинг сентябрь ойида Ўзбекистон ССР Ёзувчилар союзи ва Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети ҳамкорликда ёш ёзувчиларнинг IV республика семинарини ўтказди. Унда 120 дан ортиқ киши қатнашди. Бир қанча қўлэзмалар республика нашриётларига босиш учун тақдим этилди. Бир группа ёш ижодкорлар эса СССР Ёзувчилар союзи сафига ўтишга тавсия қилинди.

Ўзбек адабиёти таржимонларининг 1986 йил декабрь ойида ўтказилган биринчи семинари республика адабий ҳаётида муҳим воқеа бўлди. Унда қардош республикалардан таклиф этилган ёш ёзувчилар билан бирга ёш шоирларимиз ва ёзувчиларимиз ҳам қатнашдилар.

Ёш ёзувчиларга шундай тилагимиз ҳам йўқ эмас. Сиз идеалларимизни ҳимоя қилишда собит бўлишингиз лозим. Биз сизлардан, шунингдек, долзарб мавзуларда ёзилган публицистик чиқишларни кутамиз. Адабиёт ҳар қачон жамиятни қайта қуришга тайёрлаган, жамоатчилик фикрини уйғотган, Инсоини, унинг руҳини эътиқодини мустаҳкамлаш ғоятда зарур. Октябрь инқилобининг 70 йиллиги нишонланадиган йилда тарихга мурожаат этиш, ҳар қачонгидан ҳам муҳимдир. Бизга рўйи-рост гаплар зарур.

Мамлакатни қайта қуришда фаол иштирок этаётган кишиларнинг тақдирлари акс этган ёрқин асарлар бугунги кунда жуда ҳам керак.

ҚПСС Марказий Комитети ва СССР Министрлар Советининг «Ижодий союзларнинг фаолият шароитларини яхшилаш тўғрисида» деб чиқарган қарорини республикамиз ёзувчилари ўзларига нисбатан ҳам кўрсатилган катта ғамхўрлик сифатида қабул қилдилар.

Ёзувчи бугунги кунда қайта қуришнинг моҳиятини нафақат чуқур ва ҳар томонлама очиб бериши, аynи пайтда, ўзини ҳам қайта қуриши, шунингдек, ижодий коллективлар ишини қайта қуришга ёрдам бериши жуда муҳим.

1987,

БУГУНГИ КУННИНГ МУҲИМ МАСАЛАЛАРИ

Ўзбек шеърятининг бугунги аҳволи хусусида гапиришдан аввал КПСС XXVII съезди ва республикаимиз партия ташкилоти форумларининг таъсирида ўлкамизда рўй бераётган ахлоқий покловчи жараёнини алоҳида таъкидлаб ўтиш керак. Очигини айтганда, барчага аён кескин чора-тадбирлар кўришни тақозо этган сабаблар гоят жиддий эди. Республикаимизда содир бўлган бу воқеалар адабий жараёни ҳам четлаб ўтиши мумкин эмас эди, албатта.

Шу боисдан ҳам бугунги кунда Ўзбекистон ёзувчилари зиммасида фавқулодда масъулиятли вазифалар турибди. Биз маънавий ҳаётимиз ҳар қандай юз-хотирчилик, дабдабазлик, гапдонликлардан холи, чинакам маънавий ҳаёт бўлиши учун қўлимиздан келганча ҳаракат қилишимиз лозим.

Ўтган беш йил ичида республикаимизда ранг-баранг шеърӣ асарлар яратилди ва нашр этилди. Шубҳасиз, улар орасида адабиётимизнинг муайян ютуғи сифатида эътироф этиш мумкин бўлган асарлар йўқ эмас. Э. Воҳидов, О. Матжон, Ҳ. Худойбердиева каби иқтидорли шоирларимиз, бошқа кўплаб қаламкашларимиз ижоди махсус муҳокама-муҳобаса учун мавзу бўла олади.

Аmmo бир қатор шеърӣ романлар, дostonлар, шеърларда муаллифлар баёнчилик билан машғул, долзарбликнинг зоҳирӣ жиҳатларига маҳлиё бўлиб қолдилар. Адабий танқид эса ўз пайғида бу нуқсонларни жиддий ютуқлар сифатида талқин қилди, уларга баркамоллик ва публицистик жанговарлик муҳрини босди. Натижада бундай нуқсонлар шеърӣятимизга кенг томир отган эди.

Албатта, дoston ва ҳатто шеърӣ роман ёзишларга ҳеч ким қарши эмас, Адабиётдаги барча жанрлар баб-

баравар яшаш ҳуқуқига эга. Аммо кўпинча бу «йирик» асарларда ҳаммага маълум ҳақиқатлар яна бир карра сатрларда тизилаверди, бундай сатрлар билан бутун-бутун саҳифалар тўлаверди. Айрим муваффақиятли чиққан образлар эса шеърӣй ночорлик туфайли ҳосил бўлган умумий нохуш кайфиятни ўзгартиришга қодир эмас эди. Афсуски, ҳатто айрим хизмат кўрсатиб қўйган ўртоқлар қаламига мансуб баъзи асарларда шеърӣятнинг ўзига ҳам тегишли жой ажратилмади.

Республикамизнинг шеърӣй манзараси, бахтимизга, фақат пала-партиш сатрларга тизилган сийқа қораламалар, шилдироқ хитобномалардангина иборат эмас.

Мен бу ерда адабиётимизнинг барча авлодига мансуб яхши ва хилма-хил овозли шоирлар, жумладан яқин ўтмишда яшаган салафларимиз ҳақида кўпгина илиқ гаплар айтишим мумкин эди. Албатта, 20—30-йиллардаги айрим шоирларимиз ижоди бир андозага сивавермайди, ўта зиддиятлидир. Аммо бу «мазкур шоирлар ижодий меросини адабий жараёндан бутунлай ўчириб ташлаш керак» дегани эмас. Яқинда «Литературная газета» саҳифаларида Евгений Евтушенко билдирган фикрга мен ҳам қўшиламан: дарҳақиқат, адабиёт тарихида муайян из қолдирган бирон-бир ижодкор унутилмаслиги керак! Бу — ўзбек шеърӣяти учун ҳам долзарб фикрдир.

Ўзбекистон ёш шоирлари хусусида шунини айта оламани, назаримда, биздаги ёшлар шеърӣятининг ҳозирги ҳолати ўзида муҳим регионал хусусиятларнигина мужассамлаштирган эмас. Кўп миллатли совет ва жаҳон адабиётининг энг яхши ютуқларини ўзлаштириш ёш шоирларимиз ижодий палитрасини сезиларли даражада бойитмоқда. Улар анъанавий шаклларда ҳам, кунин кеча биз учун ғайриодатий туюлган верлибрда ҳам, янги экспериментлар соҳасида ҳам ўзларини дадил сезмоқдалар. Шунингдек, ёш шоирларимизнинг халқ оғзаки ижоди манбаларига мурожаат этишлари ҳам, назаримда, самарали бўлмоқда. Фақат, умид қиламанки, улар Шарқнинг буюк шоирлари яратган классик меросни ҳам унутиб қўймайдилар. Ахир, асрлар мобайнида тўпланган бой маънавий хазина адабий обидаларнинг шунчаки йиғиндиси эмас, бугунимиз учун ҳам ардоқли, ҳамиша барҳаёт шеърӣй мактабдир. Ўрта Осиёда бўлган киши бизнинг чойхоналаримизда

Хайём ва Навоий, Саъдий ва Махтумқулининг шоҳ байтларини ёд айтиш бир пиёла хушбўй кўк чойни сипқоришдан ҳам одатийроқ эканини яхши билдилар. Бейхтиёр орзиқасан киши: бизнинг мисраларимизни ҳам шундай ёд айтармиканлар? Балки, бу сўз жўн ва баландпарвоз туюлар, аммо ҳар қалай, унинг жиддий моҳиятини рад этиш амримаҳол, ўйлайманки, бу ерда рўйхат келтириш, даражаларни «тақсимлаш», муқояса истагига эрк беришлар ножоиз. Навоий бобомиз айтиб эдиларки, тождаги оташин лаъл-тошлар тождорнинг хом фикр-туйғуларини пиширгувчидир... Адабиётда эса ҳаминқадар: ҳар қандай олий унвон ижодкорга имтиёз бермайди, аксинча, сўз устида янада жиддийроқ заҳмат чекиш мажбуриятини юклайди. Албатта, ҳар бир ижодкорнинг асл қимматини ҳамиша одил ҳакамлар — халқ ва вақтгина белгилай олади. Бу ерда мен барчамизга дахлдор айрим муаммоларга тўхталиб ўтмоқчиман.

Бугунги кунда интим лирика ва шаклий изланишлар қобиғига қамалиб қолган қаламкашлар камданкам. Яхшилик ва ёмонлик, уруш ва тинчлик, «ўлиш ва қолиш» муаммолари бениҳоя кўпчилик шоирлар ижодида ўз ифодасини топмоқда. Бизда профессионал малака ва гражданлик ҳисси ҳам етарли. Аммо айрим авторимиз мавзу долзарблигини ва нуқсонларга қарши курашни қалқон қилиб олиб, салбий ҳодисаларни шунчаки фош этишга киришиб кетадилар. Уларни келтириб чиқарувчи сабаб ва қонуниятларни теран таҳлил қилиш, жамиятда содир бўлаётган барча воқеа-ҳодисалар қаршисидаги ўз масъулиятини фожиона идрок этиш шеърининг ҳақиқий предмети эканини унутиб қўядилар.

Яна шу ҳолни айтиб ўтишни истар эдимки, ҳозирги замон шеърини, барча осмоний атрибутлардан қатъи назар ерга қапишиб қолаётгандек. Ахир, бизнинг шеъримизда — айнан реалистик шеъримизда — руҳ, муқаддас туйғулар, яхши маънолаги соддалик, дунёвий ҳасрат ҳисси, борингки, сир-асрор, сеҳр-жоду ҳам бўлиши керакмасми? Демокчиманки, бизга аввало шеърни киройи шеър қилгувчи омиллар керак!

Таржима хусусида икки оғиз гап. Гоҳо менга таржима муаммоси ўзининг абадийлиги ва ечилмас жумбоқлиги билан абадий ҳаракат манбаини қидириб топиш муаммосидан қолишмайдигандек туюлади.

Таржима ишини ҳозиргисидан юксакроқ даражага кўтариш мумкингина эмас, шартлигига қатъий амин.

ман. Ҳозирча Россия ва бошқа қардош республикалардаги таржима ишининг чинакам усталарига миннатдорчилик билдирган ҳолда, айтишга мажбурманки, талайгина асарларнинг таржима тақдирида биз, замонавий ибора қўллаганда, кўзбўямачилик ва қўшиб ёзишларга дуч келиб турибмиз. Бу ерда гап у қадар яхши бўлмаган шеърлар, яхши бўлмаган шоирларнинг таржима этилаётгани ҳақида кетмоқда. Албатта, ҳар қандай шоир ўз асарларининг таржима этилишини истади. Уларнинг ҳар бири кенг китобхонлар оммасида ўз ижодига ҳурмат-эҳтирос уйғотиш ҳуқуқига эга. Уртамиёна қаламкашларнинг нима сабабдан ижод қилишга нисбатан асарларини чоп этиришнинг ғамини ейишлари тушунарли. Бироқ марказий нашриётлар планларини ўз она тилидаги китоблари йиллаб сотилмай ётган шоирлар учун тобора кенгроқ очиб қўяётгани одамда, майли, ғазаб демайлик, қонуний таажжуб уйғотади. Қараб-сизки, шакл-шамойили аввалгисидан чандон чиройли, бироқ энди рус тилига таржима этилган яна бир китоб дўкон пештахталарида чанг босиб ётибди — бунга ажабланмай бўладими!

Расмий нутқ ва докладларимизда эса, ўз ижоди билан китобхонлар ҳурматини қозонган шоирлар ўрнини ўртамиёна қаламкашлар, ҳатто назмбоз косиблар ҳалихануз ишғол қилиб олмоқдалар. Худди шу ҳолни масалан, Егор Исаевнинг ёзувчилар VIII съездида поэзия комиссиясида қилган докладыда ҳам кузатиш мумкин. Кимнидир китобхон севиб ўқийди, кўпчилик ўқимайдиган бошқа қандайдир қаламкашга эса ҳамду сано ўқилади. Бу ердан мантиқ толиб кўринг-чи! Ахир, бутун бошли бир халқнинг миллий маданияти ҳақидаги қингир тасаввур одатда мана шундай ҳосил бўлади-да!

Энди таржимонларнинг ўз профессионал ишига муносабати ҳақида. Мен баъзи таржимонларнинг ўзбек шеърини ҳақидаги тасаввурлари бундан нақ ярим аср аввалги ҳолатида қотиб қолганини айтиб ўтирмоқчимасман. Баъзан шунақаси ҳам бўлиб турадики, таржимон шоирга ўз «услуга»ини таклиф этади: «Менга сўзма-сўз таржиманинг кераги йўқ. Сен фақат шеърнинг нима (баҳорми ё куз) ҳақидалигини айт, кейин унинг қандайлигини (қисқа ё узунлигини) айт, буёғини ўзим бошлаб ташлайман». Бундай вазиятда энди асл манбадан ё сўзма-сўз таржимадан ўгириш кераклиги, шеъ-

рий ўлчов ё оҳангни сақлаб қолишнинг муҳимроқлиги ҳақида ижодий мубоҳасага ўрин қаёқда дейсиз!

Гоҳо, ҳар қалай, ишлаб чиқариш соҳасидаги қўшиб ёзишлар келтирган зарарни қопласа, бу ишдаги айбдорни жазоласа бўлади. Маънавий зарарни эса, маълумки, болта билан қўпориб ташлаш ҳам амри-маҳол.

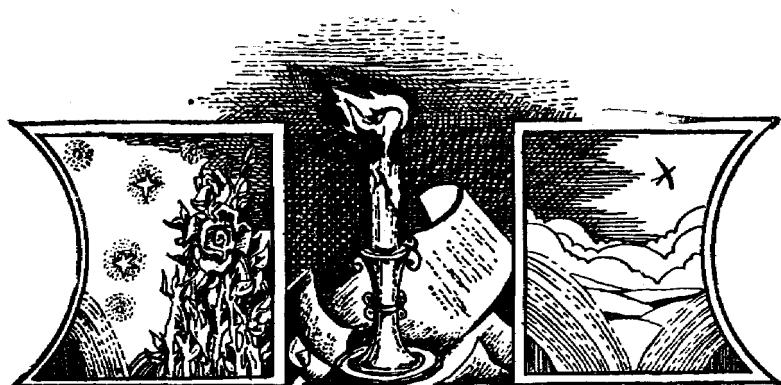
Умид қиламанки, вазиятни тўғрилай оламиз. Бунинг учун миллий маданиятларни ўзаро яқинлаштиришнинг қудратли воситаси бўлмиш бадий таржима ишини бу воситадан тўғри фойдаланишдан чинакамига манфаатдор шоирлар, албатта, масъулият ва талабчанликни сусайтирмаган ҳолда, ўз қўлларига олишлари керак бўлади.

Бугунги кунда олдимизда турган муҳим масалалар асосан мана шулар, деб биламан.

1986

УНУТИЛМАС ДАҚИҚАЛАР

ОРЗУГА АЙБ ЙЎҚ...

Улуғ италян шоири Дантенинг ижоди инсониятнинг камолот сари ташлаган энг улкан қадамларидан биридир. Дантени Европа адабиётида кўпинча пайгамбарлар билан қиёс қилишади ва унинг «Илоҳий комедия»-сини жаҳон адабиётида тенги йўқ ягона асар деб эътироф этишади. Пушкин тили билан айтганда, «Жаҳаннам» бўлимидаги бир бутунликнинг ўзиёқ даҳо самараси» ҳисобланган бу асар воқеалари кўринишдан «нариги дунё»да кечса ҳам, унинг марказида ҳақиқат ахтарган жафокаш инсон, иқболи нигун доҳий санъаткор образи турибди. Шунинг учун бўлса керак, бу асарни «Дантеида», яъни «Дантенома» деб ҳам аташади. «Илоҳий комедия» ёзилган даврларда, комедия тушунчаси ҳозиргидек кулги аралаш сахна асарини эмас, балки умуман бадиий шаклни, хусусан йирик шеърини лавҳаларни ҳам англаган. Кейинги асрлардагина Боккаччи уни қайта нашрга тайёрлаётиб, «Илоҳий комедия» деб атаган.

«Илоҳий комедия» шеърини шаклининг ниҳоятда мураккаблиги (терцин), ҳар сатрда турфа хил маъно англатиши, сон-саноксиз исм ва тимсолларнинг ўша давр Европа тарихий географияси билан чамбарчас боғланиб кетганлиги ва ниҳоят бир қарашда диний теологик тусга эга эканлиги сабабли қадимги Шарқда тарқалмай келган. Унинг таржимаси Шарқда кейин ҳам бўлмаган.

Орзуга айб йўқ, дейдилар. «Илоҳий комедия»ни ўзбек тилида кўриш иштиёқи устун келгани учун унинг таржимасига қўл урилди. Аммо бу дегани — «Илоҳий комедия» ўзбек тилида беқиёс жаранглайди дегани эмас. Эҳтимол бу асар ҳали бир неча бор таржима қилинар. Чунки таржима нусхалари кўпайган сайин буюк ижодкорлар даҳосининг янги-янги қирралари ҳам очилиб бориши шубҳасиздир.

1969

БУ ШУНДАЙ ИЖОД ЧАМАНИКИ...

Пушкиннинг ҳаёти ва ижодини илмий ва бадий жиҳатдан тадқиқ этувчи кўпгина мутахассислар Қорадарё (Чёрная речка) бўйида яраланган шоирни ҳозирги замон медицинаси қутқариб қолиши мумкин эди, деб ҳисоблайдилар. Баъзи тадқиқотчилар эса, башарти дурустроқ врачни топишганда 150 йил бурунги медицина ҳам Пушкин ҳаётини сақлаб қола оларди, деб ишонадилар.

Бундоқ гапларни ўқий туриб, модомики мудҳиш фожаия юз берибди, балки, шоирни қутқариш мумкин экан, лекин Пушкиннинг дил жароҳатларини ким даволай оларди, деб беихтиёр ўйлаб кетасан, киши. Балки, яхшилиқкадир, балки ёмонликкадир — ҳарҳолда шоирнинг дил яралари олдида ҳар қандай табобат ҳаминиш оғирдир. «Шу ёвуз замонда эркини куйладим мақтаб». Хаёлимга шоирнинг юқоридаги сатрлари келади. Шоир ўша давр учун хаёлот, бугунги кунда эса моддий борлиққа айланиб турган озодликни куйлади. Лекин юқоридаги сатрларда Пушкиннинг фақат замонасига эмас, балки атрофини ўраб турган ёвуз шахсларга ҳам маломат туйғулари сезилиб турибди. Бу гаплардан кейин ҳам, эҳ-ҳе, қанча сувлар оқиб ўтди. Жумладан, бизнинг Амударё билан Сирдарёда ҳам. Ҳозирги замон ибораси билан айтганда, бизни ўраб турган атроф-муҳит, одамларнинг турмуш тарзи таниб бўлмас даражада ўзгариб кетди. Ижтимоий ҳаётда улуғ инқилоблар юз берди. Лекин Пушкин асарларида тараннум этилган, шоирнинг қисматига бевосита алоқадор бўлган кўпгина туйғулар, масалан, эзгулик, меҳр-оқибат, муҳаббат, одамийлик ҳанузгача ноёб ва тансиқ туйғулар бўлиб қолаётирки, балки шу сабабдан ҳам юқоридаги

каби инсоний ҳисларнинг буюк куйчисини биз ўз замондошимиз каби ардоқлаётгандирмиз.

«Хуррамликка мосланмаган ҳали еримиз!»— Пушкин роппа-роса юз йил кейин бошқа улуғ шоир, яъни Маяковский юқоридаги сатрларни ёзди. Айниқса, бугунги кунларда, бир неча сиёсатдонлар ўзлари учун мудофаа қалқонини яратаман деб жаҳонни жар ёқасига келтириб турган кунларда оламшумул шоду хуррамлик ҳақида гапирмаса ҳам бўлади. Ҳозирги замон шеъриятида очикдан-очик прозаизм кучайиб кетди, шеърларимиз турли-туман ташбеҳларнинг кўплигидан толиқиб қолаётир, шеърят гоҳида ҳаёт икир-чикирларини шунчаки қайд этиш воситасига айланиб бормоқда. Бундай ҳолда кимлардан ибрат олмоқ лозим? Ҳар қандай сохтакорликдан холи, қалб кўламининг бепоёнлиги, воқеа ва ҳодисаларнинг моҳиятига чуқур кириб бориш, ўта самимийлик, теран халқчиллик Пушкин ижодиёти-ни Шарқнинг буюк шоирлари — Саъдий, Ҳофиз, Навоий ижодлари билан ажиб бир равишда уйғунлашти-ради. Ҳа, Пушкинни Шарққа яқинлаштирадиган муҳим белгилар ундаги шарқона оҳанглар, гул ва булбул, Шарқ малойиклари образларидангина иборат эмас. Пушкиннинг руҳи ва тафаккуридаги оламшумул кўлам ғоят шарқонадир.

Ўз Ватанини, халқини ва унинг тарихини бениҳоя севган улуғ Пушкин Осиё ва Африка халқлари ҳақида француз классистлари ва инглиз романтиклари тарғиб этган хаёлий тасаввурларни дадил равишда ёриб ўтди, у Шарқни тамомила янгича йўсинда қаламга ола бош-лади; у Россия тарихини Шарқ халқлари тарихи билан муқояса қилиб ўргангандагина тўлароқ англаш мум-кин деган ғоят жасур хулосага яқинлашиб келди. Фик-римизча, жаҳон шеъриятининг бешикларидан бўлмиш Шарқ классик поэзиясига Европа шоирлари орасидан энг яқин турувчи зот ёлғиз Пушкиндир.

Бир қанча қардош адабиётларнинг асосчилари, жумладан Абай Қўнонбоев, Абдулла Тўқай сингари беназир шоирлар Пушкин даҳоси олдида таъзим қил-ганликлари, унинг асарларини ўз она тилларига ўгириб, адабиётларини бойитганликлари бежиз эмас. Менинг устозларимдан бири қалмоқ шоири Давид Қуғультинов эса ҳар бир маърузасида Пушкин жаҳон шеъриятининг сарчашмаларидан бири эканлигини уқдириб туради.

Бизнинг Ўзбекистонимизда Пушкин ижодини инқи-

лобга қадар ҳам билганлар, уни таржима ҳам қилганлар. Бу ғоят фахрли ҳолдир. Ҳамид Олимжон, Ойбек, Усмон Носир каби устоз шоирларимиз эса Пушкиннинг «Қавказ асири», «Евгений Онегин», «Богчасарой фонтани» каби асарларини тилимизга таржима этиб, халқимизни ушбу бебаҳо дурдоналардан баҳраманд этдилар. Узоқ қишлоқдами ёхуд пойтахтимиз Тошкентдами етти ёшдан етмиш ёшгача бўлган ҳар бир кишидан қайси шоирларнинг номларини эшитгансан, кимларнинг ижодини улуғлайсан, деб сўрасангиз, улар Алишер Навоий қаторида Александр Сергеевич Пушкиннинг номини ҳам тилга олади десам, сираям лоф гапирмаган бўламан. Бунинг сабаблари эса талайгинадир.

Ҳа, барча соҳада бўлгани сингари адабиётда ҳам музейлар, кўرғазмалар озмунча эмас. Пушкин ижоди эса, эшиклари ҳамиша очиқ турган бир мактабдирки, у доимо эзгулик ва одамийликдан сабоқ беради.

Ҳа, шеърятда ҳам театрларда бўлгани сингари чиройли безаклар мавжуд. Шеърятнинг ҳам байрамлардагина отиладиган фавворалари бор. Пушкиннинг ижод чамани эса ҳақиқийдир, унда сайраётган қушлар ҳам росмана, жонли қушлардир. Ушбу чаманда фақат ҳордиқ чиқарибгина қолмайсиз, балки тириклик деб аталган буюк неъматнинг қадрига ега бошлайсиз.

Ҳа, шоирлар орасида ғоят улуғвор чўққига айланиб, ўз абадий қиёфасини топганлари бор. Пушкин эса, тобора ўсиб бораётган чўққидир. Унинг ўсиши шоирга нисбатан халқлар дилидаги муҳаббат ва хайрхоҳликнинг муттасил ортиб бориши билан белгиланади.

Ҳа, буюклар орасида ўз абадиятини муҳташам ҳайкал тарзида кечираётганлари кўп. Бироқ Пушкин биз учун, энг аввало, барҳаёт бир инсондир.

Ҳа, Пушкин шеърятини биз, мана 150 йилдан кейин ҳам адабий ёдгорлик эмас, тирик шеърят деб ардоқлаб турибмиз.

1987

МАНГУЛИК ҚАДАР ТЕРАН

Гениал зотлар ер юзида ҳамиша пайдо бўлмаганликлари сабабли уларнинг номлари кўпинча афсоналар билан чулганган бўлади. Чиндан ҳам даҳо санъаткорлар табиат мўъжизаси, ноёб ижтимоий ҳодисалар сира-сига кирадилар.

Яқингинада инсониятнинг ана шундай фарзандларидан бири Михаил Шолохов оламдан кўз юмди. Тирикликни тағин бир улуғ зот тарк этди. Михаил Шолоховнинг вафоти кейинги асрда рус адабиёти учун Лев Толстой ва Максим Горькийдан сўнг энг оғир йўқотишдир.

Михаил Шолохов ижодининг оламшумул аҳамияти нимадан иборат? Маълумки, муҳолифларимиз социалистик реализм методига ҳужум қилишиб: «Бу метод ҳар қандай истеъдодни чеклаб қўяди, ёзувчини қатъий қолипларга мажбуран тиқиштиради»,— деб ҳисоблайдилар. Уларнинг даъвосига кўра, бу ўринда батафсил, ҳаққоний реализм партиявийлик талабларига номувофиқ келиб қолиши мумкин эмиш. Бу каби даъволарга улуғ санъаткорнинг ўзи қатъий зарба бериб: «...Биз қалб амри билан ёзамиз, қалбимиз эса партияникидир»,— деган эди. Михаил Шолохов асарларини, айниқса унинг «Тинч Дон» эпопеясини ўқир экансиз, шафқатсиз ва буюк ҳақиқат олдида, ёзувчининг бетакрор услуби қошида тамоман ҳайратда қоласиз. Шолоховнинг маҳорати шундаки, у муаллиф «мен»идан воз кечиб, холис кузатувчи сифатида ёзади. У қаҳрамонларнинг дарду ҳасратларини, қувончу иштиёқларини қандайдир талаблар нуқтаи назаридан атайлаб тўқиб чиқармади ёхуд қаҳрамонларнинг ҳолатига қўшилиб ўз кайфиятини намоён қилавермайди. Бу услуб жаҳон

адабиётида энг ноёб тажрибадир. Ана шу тарзда Михаил Шолохов мамлакатимизда янги тузум қай йўсинда барпо бўлганини, бу тузум учун бўлган курашнинг бутун тафсилотлари ва мураккаблиklarини тасвирлаб берди. Ҳа, Шолохов ҳаётни айнан тасвирлади, асло баён қилиб бергани йўқ. Шолоховнинг реалист ёзувчи сифатидаги, коммунист граждaн сифатидаги беқиёс жасорати мана шундадир.

Михаил Шолохов ижодиётига ҳурмат ундaн ибрат олиш билaн белгилaнмоғи керак. Гениал адибнинг ижодий мактабидaн сабоқ олишни орзу қилган ҳар қандай ёзувчи бу мактабдa ихлос билaн тер тўкиб ўқимоғи лозим. Михаил Шолохов маҳорaтининг энг нозик сирларидaн воқиф бўлишгa интилоғи керак. Михаил Шолоховнинг ижодий умри абадиёт каби чексиз, мангулик қадар терандир.

1984

АДАБИЕТИМИЗ БОБОҚАЛОНИ

Дунёда шундай сиймолар борки, уларда табиат берган улкан умр тажрибаси билан беқиёс қувваи ҳофиза омихта бўлиб кетган. Совет шеърятининг бобоқалони Н. С. Тихонов ана шундай мўътабар зотлардан. У кишининг қарийб бир асрлик кўрган-кечирганларини тинглар экансиз, куни кеча Нурек ГЭСида қандай адабий йиғин бўлганидан тортиб, бундан 50 йил муқаддам худди шу куни Сергей Есенин қаерда, қандай шеър ўқиганигача хабардор бўласиз. Чиндан ҳам бу улуг мўйсафид замонамизнинг тирик қомусидир. Бу қомусда ўзбек адабиётига ажратилган саҳифалар ниҳоятда кўплигини кўриб, биз чин дилдан фахрланамиз. Дарҳақиқат, Николай Семёновичга Ўзбекистон халқ шоири унвони берилгани бежиз эмас. Унинг асарларини ўқий туриб, шундай худосага келиш мумкинки, Николай Семёнович ўзи гапираётган адабиётни чиндан ҳам яхши билади. Шу сабабдан у шоир ва ёзувчиларнинг номларини санаш билангина чекланиб қолмайди, Тихонов асарларини ўқиб, грузин ёки арман шоири, ўзбек ёхуд тожик адиби ижоди ҳақида худди уларнинг асарларини азалдан синчиклаб ўрганиб келаётган тадқиқотчининг қарашларини билиб олиш мумкин. Бу кишининг узоқ ўтмишда яшаган боболаримиз ҳақидаги гаплари-чи?! Бу ўринда ҳам Тихонов юраги тарих ҳодисаларига шоирона акс-садо беради. Мача, унинг «Ёзувчи ва давр» деб номланган китобини олайлик. Бу тўпламда кўпдан-кўп нутқлар қаторида Н. С. Тихоновнинг 1947 йилда ёзган «Низомий ва Навоий» деб аталган мақоласи ҳам бор эди. У Навоий ҳақида, жумладан, бундай деб ёзади: «Навоийга дунё эзгулик ўйи бўлиб туюлган эди, Аслида эса, унинг замонида дунё бундоқ эмасди.

Дунё аслида ёвузликнинг турли-туман кўринишлари бижғиб ётган бир уй эди. Навойнинг барча халқларга феъли кенг эди. У ўзини миллатчиликнинг маҳдудлиги билан чегаралаб қўймади. Араблар, арманлар, славянлар, хитойлар унинг дostonлари саҳифаларида хоразмликлар ва юнонлар билан бир қаторда яшайди». Ушбу парчани келтиришимиздан мақсад шуки, оташин интернационалист Н. С. Тихонов ўз дўстпарварлигининг сарчашмаларини буюк боболаримиз ижодидан ҳам излайди ва ўзининг миссияси тарихан нақадар тўғри эканлигини буюк мисол билан қувватлайди. Тихонов домланинг Ойбек ва Фафур Фулом каби устозларимиз билан ҳаммиша бақамти яшаганлиги барчамизга кундек равшан. Ёхуд у кишининг адабиётимиз ўрта авлод вакиллари ҳақида, уларнинг ҳар бири хусусида ниҳоятда илиқ гаплар айтиб келаётгани ҳам ҳаммага аёндыр. СССР Давлат мукофоти лауреати, шоира Зулфия ижодига у катта ҳайрат ва қизгин меҳр билан қарайди. Мен у кишининг адабиётимизга чиндан ҳам қизиқиш билан қарашини эслатиш маъносида юқоридаги китобидан тагин бир мисол келтирмоқчиман. Бу сўзлар бугунги ўзбек адабиётини махсус таҳлил қилиш учун эмас, балки бутунлай бошқа холис ўринда айтилган эди. Н. С. Тихонов 1972 йилда «Литературная Россия» газетасининг саволларига жавоб бераётди: «Ўзбек адиби Асқад Мухторнинг рангдор, турфа манзарали, эса қолувчи «Чинор» романи менга айниқса мароқли туюлди», дейди ва бундан кейин асарнинг ўзига хос фазилатлари ҳамда нуқсонлари ҳақида гапириб кетади. Тихонов домла вақти ниҳоятда зиклигига қарамай, ёши улғайиб қолганидан қатъи назар, бугунги ёш ўзбек адиблари ижодига ҳам катта эътибор бериб келяпти. У кишининг менинг тенгдошларим ижодига ҳам жуда самимий умид ва ишонч билдирганига бир неча бор гувоҳ бўлганман. Ҳатто бир куни Союзлар уйининг Колонна залида Н. С. Тихонов биз, ўзбек ёшлари ижодини таҳлил қилиб қолганда ёнимдаги москвалик дўстимдан, бу киши биз тенги ёшларни қаердан билади, деб сўрадим. Ҳамроҳим жавоб бериб, устоз ёзувчилар союзидан ҳаммангнинг китобингни аллақачон сўраб олиб кетган эди. Демак, ўрганиб чиқибди-да, деди.

Хуллас, Николай Семёнович Тихонов ана шундай фазилатли улуғ инсон, ўзбек совет адабиётининг узундан-узоқ тарихий силсиласида охириги ҳалқа бўлиб тур-

ган биз каби ёшлар ҳам Николай Тихоновнинг назари-
га тушганимиздан, унинг доно ўғитларини эшитгани-
миздан бахтиёрмиз. Мен Тихонов бобонинг «Шоирга»
деб аталган шеърини ўз таржимамда келтирмоқчиман.
Зеро, шеър мазмунига кўра, Тихоновнинг ўзига ҳам
жуда муносибдир:

Атом асри дема,
Бошоқ ҳам мавжуд.
Шоирлар тунлари
Боқурлар шамга.
Сенинг шеърингга ҳеч
Бормикан ҳудуд.
У хосдир ҳам мозий,
Келажак дамга.
Рассом бўлсайдим гар,
Шоир суратин
Парқу булутларга
Чизардим ёндош.
У тонгги шафаққа
Чўмарди ёрқин,
Агрофда ёш майса
Силкир эди бош.

1976

НУРЛИ ТУҚАЙ

Тўқай татар халқининггина эмас, балки айни вақтда, бизнинг — ўзбекларнинг ҳам суюкли шоири ҳисобланади. Бу ҳеч ҳам ажаб эмас. Чунки Тўқайнинг тили ҳам, руҳи ҳам ғоятда бизга яқиндир. Тўқай ижодида буюк шоирларга ҳос бўлган барча хислатлар яққол кўриниб туради. Улуғ шоирлар миллий чегарани билмайдилар. Ҳақиқий шоирнинг ижодида дунёвий мазмун ўзи миллийлашган бўлади. Тўқай шеърлятида биз Шарқ классик адабиётининг энг гўзал анъаналари қаторида рус, Европа адабиётининг баракали таъсирини кўрамыз. Тўқай Пушкин, Лермонтов, Толстой каби улуғ рус ёзувчиларига доимий равишда мурожаат этиб турган. Ўзбек зиёлилари асримизнинг бошланғич йилларида Тўқай ижоди орқали ҳам рус адибларини таниган десак янглишмаган бўламыз. Шу маънода Абдулла Тўқай бошқа татар маърифатчилари қатори демократик фикрларнинг Шарқда, хусусан, Ўзбекистонда ёйилишида бир кўприк бўлди. Тўқай куйиб-ёниб курашган ижтимоий иллатлар Ўзбекистонга ҳам, ўзбекларнинг ҳаётига ҳам ҳос эди. Диний мутаассиблик, миллатчилик, чекланганлик, манфаатпарастлилик, ғайирлик, иккиюзламачилик каби иллатлар Тўқайни ниҳоятда қайғуга солган эди. Шунинг учун у «Дунёни поклай олмадим», деб фарёд чеккан эди.

Уша йиллар татар халқи олдида турган кўпгина муаммолар бутунисича ўзбекларга ҳам ҳос эди. Шу сабабдан ҳам ўзбек халқи Тўқайнинг ўтли шеърларини бирданига қабул қилди, Тўқай мактабларда ўқитила бошланди. Тўқай ҳамма даврлар учун керакли шоирдир. Тўқайдан истаган шеърингизни олиб ўқинг, у бугун ёзилгандек, Ахир дунёмыз ҳали ҳам покланган эмас.

Тўқай фош этган иллатларнинг шакли ўзгарган, холос. Масалан, мешчанлар обивателга айланган, ҳозир улар дўппи ўрнига шляпа киядилар, тасбеҳ ўгириш ўрнига сигарета тутатадилар ва ҳоказо. Биз бу иллатларга қарши курашмоқдамиз. Тўқай эса ўзининг ижоди билан бизга кўмакчи бўлиб турибди.

Бош има — зурсин, бу адно
Жонлилар дунясида,
Подшоҳ сен! Бик киракса,
Бош исен дуня сенга!

Тўқайнинг бу сатрлари ҳамма замон шоирларини гражданлик ботирлигига чақирувчи оташин даъватдир. Шундай шоири бўлган халқ бахтиёр ва ўлим билмасдир. Ўзбек адиблари Абдулла Тўқайга доимо мурожаат этиб турадилар, олимларимиз унинг ижодини ўрганадилар. Тўқайнинг асарлари ўзбек тилида чоп этилган. Мен ўзим ҳам бу шонли адашимнинг мухлисман. Бугун мен сизга Тўқайга бағишланган кичик бир шеъримни ҳавола этаман:

Мен демам асло сени: шўрлик Тўқай,
Дардлisan, лекин мудом нурлик Тўқай.

Чунки сен озод замонни истадинг,
Мақсадинг ҳурлик эди, ҳурлик, Тўқай.

Ўзбегу тотор, қозоқ, бошқирд бўлиб
Кўрикурсан менга гоҳ турлик, Тўқай.

Сен қоронғу кечалар битдинг ёниб,
Тикди гўрга аслида зўрлик, Тўқай.

Ҳақ сўзингга миллатинг кўз тикса ҳам,
Неча зотлар қилдилар кўрлик, Тўқай.

Русия Ленин бўлиб келди қачон
Кетди элдан камситиш, ҳўрлик, Тўқай.

Ҳеч ажаб эрмас сени ёд айласам,
Иккимиз ҳам бир қия, ўрлик, Тўқай.

1986

ИНСОНИЙ ТУЙҒУЛАР КУЙЧИСИ

Улкан совет шоири, болқар адабиётининг забардаст вакили Қайсин Қулиев 60 ёшга тўлди. Қайсин Қулиев ўз ижоди билан шу қадар юксакликка кўтарилдики, бугунги кунда кўп миллатли Совет адабиётини унинг ижодисиз тасаввур этиш қийиндир. Европанинг энг баланд тоғ чўққиси бўлмиш Эльбурс этакларида туғилиб ўсган, қадрдон Болқариясини, Чегемини жон-дилдан севган, Кавказнинг бетакрор манзараларига ошифта шоир ҳаёт ва ижоднинг машаққатли довларидан ошиб ўтиб, адабиётда қоядек мустаҳкам ўрин эгаллай олди. У таниқли жамоат арбоби, Давлат мукофотининг лауреатидир. Қайсин Қулиев ўз таржимаи ҳолида: «Биз тонг шуъласини энг баланд тоғ чўққисиди қарши-лашга болалик чоғимизданоқ кўникиб қолганмиз», дейди. Дарҳақиқат, шоир ижодида тонг шуъласи сингари илиқлик, нур каби мўл-кўл саховат барқ уриб туради. Унинг асарлари ҳар қандай ясама кўтаринкиликдан холидир. Шу маънода Қайсин Қулиевни чинакам инсоний туйғулар куйчиси деса бўлади. Шоир дўстлик ва биродарликни, олижаноблик ва муруватни куйлар экан, унинг сатрлари орасидан энг покиза инсоний туйғулар қизил ип бўлиб ўтади, У бир шеърда:

Жоҳилга майли бахт ҳамиша ёрдир,
Ёвуз ҳам ёвузлик кўрмабди минбаъд.
Эзгулик бизларнинг парвардигордир,
Унга сигинурмиз абадул-абад, —

деб ёзади. Халқлар дўстлигини куйлаш, инсоний ҳам-жиҳатликни мадҳ этиш ҳар қандай улкан касб эгаси сингари Қайсин Қулиев фаолиятининг ҳам бош ғоясидир. У фақат ижоди билангина эмас, балки ижтимоий

фаолияти билан ҳам адабиётларимиз, халқларимиз ўртасидаги дўстликнинг толмас ташвиқотчисига айланиб кетган.

Қайсин Қулиев ўзбек адибларининг ҳам қадрдон дўсти ҳисобланади. У каттаю кичик барча ижодкорларимиз муваффақиятларидан астойдил қувониб юради. Айни вақтда республикамызда шеърят мухлислари шоир ижодини ғоятда қадрлайдилар, унинг асарлари ўзбек тилида нашр этилган ва нашр этилаётир.

— Биз — шоирнинг Ўзбекистондаги мухлислари дўстлари уни олтмиш йиллик тўйи билан муборакбод этамиз.

1977.

УНУТИЛМАС ДАҚИҚАЛАР

Очиги, мен устоз Ғафур Ғуломнинг шахсиятини у киши ҳақида хотира ёзгулик даражада яхши билмайман. Лекин кичик бир тафсилотни айтиб ўтмоқчиман, токи у дилимда қолиб кетмасин. 1965 йил баъзи ўртоқларнинг таклифи билан телевидение орқали бир шеъримни ўқидим. У «Юзма-юз» деб аталарди. Эртасига қандайдир воқеа сабаб бўлиб Ёзувчилар союзига боришимга тўғри келди. Союз у маҳалда Ҳадича Сулаймонова номли кўчадаги бир бинода жойлашган (у иморат ҳозир бузилиб кетган), коридорлари нимқоронғи эди. Ёзувчилар союзининг ўша вақтдаги раҳбари Комил Яшиннинг қабулхонаси олдида турардим. Дафъатан қабулхона эшиги очилиб, остонада Ғафур Ғулом домланинг сиймоси кўринди. Бошларида дўппи, бир елкаси сал кўтарилган домла ўктамлик билан коридорга чиқиб келарди. Мен ўша заҳоти ўзимни бир бурчакка урдим. У ерда қисинганимча Ғафур акадан кўз узмай туравердим. Домла шундоқ ёнимдан ўтаётганларида қимтина-қимтина салом берганим хотирамда. Ғафур ака тўхтадилар. Бир муддат менга тикилиб туриб:

— Кеча теливизорда шеър ўқиган бола сенмисан?— деб қолдилар.

— Ҳа,— дедим.

Ғафур ака елкамга қоқдилар-да:

— Ёзавер, ўғлим,— дедилар-у, ўша ўктам қадам билан йўлларида давом этдилар.

Мен, албатта, Ғафур Ғуломни аввал ҳам турли йиғинларда жуда кўп кўрганман. Умуман, биз ёшлар Ғафур Ғулом ёхуд бошқа устоз адибларимиз қатнашадиган мушоиралардан, мажлислардан сираям қолмасдик. Утиришга жой етишмас, уларнинг сўзларини биз

тик туриб эшитардик. Лекин Ғафур ака билан, боя айтганимдек, ҳаётимда бир мартагина, шундоқ яқиндан, бир оғиз бўлса-да, гаплашганман. У дамлар мен учун бир умр унутилмас дақиқалардир. Иккинчи мартаба эса (орадан бир йил ўтгач) устознинг табаррук тобути қошида «Алвидо устоз» шеъримни ўқишимга тўғри келди. Ҳа, табиат қонуни шунақа экан...

Мен устоз Ғафур Ғулом суҳбатида иштирок эта олмаганлигимни кейинроқ ёзилган «Баҳор» номли шеъримда бирмунча ўқинч билан қайд этиб:

Суҳбатдош бўлмадим,
ким эдим зотан,
Тавоф ҳам қилмадим
гулшан маконинг, —

тарзида ифода этганман.

Ғафур Ғулом ҳақида кейинги йилларда кўплаб хотиралар ёзилаётир. Бу, албатта, зарур! Бу, албатта, у зотни кўрган ва билган одамларнинг тарих олдидаги шарафли бурчларидир. Лекин баъзи хотираларни ўқиганимда бир ҳол менга сал эриш туюлади. У ҳам бўлса, баъзи мемуарларда устоз Ғафур Ғулом негадир хотира ёзувчи муаллифнинг услубида гапира бошлайди. Ҳолбуки, Ғафур Ғуломнинг сираям такрорланмас нутқий услуби, манераси бор эди.

Юқоридаги ҳол, балки, хотиранавис ёзувчининг ортиқча эҳтиросга берилиб кетганидан бўлса керак...

Мен ушбу гапларни устоз Ғафур Ғуломни яхши билган кишилар учун эмас, балки кейинги йилларда туғилиб ўсган шеърхон дўстларим учун ёзмоқдаман. Зеро, адабий авлодларнинг давомдорлигида кўз илғамас бир ҳалқанинг ҳам ўз ўрни бўлиши мумкин.

1983

БИР УМРГА ТАТИРЛИК

Ҳаёт ва Ижод тажрибаси ҳали ниҳоятда кам, тирик ёзувчини кўрса ҳайратга тушадиган мен қатори ёшлар учун 60-йилларда Ойбек каби улуғ зотлар билан учрашиб мулоқотда бўлиш фавқулодда бахт эди. Биз ахир мактаб партасидан тортиб, дорулфунун аудиториясида ҳам ўша классик ёзувчиларимиз асарларини ўқиб савод чиқарганмиз. Студентлик пайтларимиздан кўча-кўйда-ми, Ёзувчилар союзидами, оммавий йиғинлардами, улуғ адибларимизни узоқдан кўриб, ана Фафур Фулом, ана Ойбек, ана Абдулла Қаҳҳор дея бир-биримизни туртиб шивирлашар эдик. Ётоқхонага қайтгач, қолганларга мақтанардик. Қаранг, йиллар ўтибди...

Мен Ойбек домла билан у кишининг хонадонидан икки марта учрашганман. Икки сафар ҳам домланинг уйларига ўзларининг йўқловлари туфайли борганман. Илк дафъа Ойбек романларининг муҳаррирларидан бири марҳум Рустам Комиловга ҳамроҳ бўлиб бордим. Ўша йиллар мен Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида ишлаб юрардим. Эсимда, нашриётда Рустам ака бир кун, терлаб-пишиб, «Сени Ойбек ака йўқлаяпти», деб қолди. Эндигина уч-тўрт нарсаси эълон қилинган, ҳали ўз қаламига ишониб-ишонмай юрган ёш шоирга бу ташриф қанчалик таъсир қилганини тасаввур қилиш қийин эмас.

...Уйга кираверишдаги залда деворга тақаб қўйилган мўъжаз стол атрофида домланинг рўпарасида анқайиб ўтирган ўша дақиқаларимни бир умр унутмасам керак. Рустам ака мени таништиргач, домла машаққатли талаффуз билан исмиمنى такрорлади. Кейин улар Зарифа опа иштирокида «Навойи» романининг қайта нашри билан боғлиқ баъзи тузатишларни муҳокама қи-

либ ошди. Мен бўлсам, бу мўътабар даргоҳда дафъатан нечун пайдо бўлиб қолганимни тушунолмаي ҳайрон бўлиб ўтирардим.

Шу орада Зарифа опа «Ойбек адабиётимизнинг кенжа авлоди билан қизиқаётганини, баъзи бирларимизнинг машқларимизни ўқиганлигини, мени ҳам шу сабабдан йўқлатганини» жасур бир кайфиятда айтиб қолди. Домла ниҳоятда тийраклик билан, кўпчилик номдор инсонларда жуда кам учрайдиган самимият ва болаларча беғуборлик билан опанинг гапларини тасдиқ этди. Уша кунги қисқагина суҳбат адабий ижод заҳмати ҳақида бўлди. Эсимда Зарифа опа, «Ойбек сизларнинг ёшингизда китоб ўқишдан бошқа нарсани билмасди, Навоий, Пушкин, Гёте, Дантеларни жуда кўп мутолаа қиларди, кинога кам кирарди», деганида бутун вужудимдан муздек тер чиқиб кетганди. Мен гарчанд кинотеатрларга ҳадеб кираверишни ёқтирмасам ҳам, бу ўғитда вақтингни, ёшлигингни беҳуда ўтказма, деган писанда-масални илғаган эдим. Ойбек домла бу ўғитни азбаройи таъкид билан тасдиқлади. Мен кейинчалик жуда узоқ маҳал ўша суҳбат таъсирида юрдим.

Иккинчи дафъа Ойбек хонадонига ёзувчи дўстим Носир Фозилов билан иккимиз кириб бордик. Домла ҳовли ўртасида оддийгина курсида, бошида қоракўл папоқ, ёлғиз хаёл суриб ўтирган экан. Ичкарига таклиф этди. Уша стол атрофида давра олиб ўтирдик. Носир ака ўзига хос чечанлик билан Ойбек домлани гапга соларди. Мен бўлсам, журъатсиз аҳволда мум тишлагандай жим эдим. Фавқулудда Ойбек домла менга қараб, чап қўли билан хитоб қилиб: «Ўқи!» деб қолди. Уша кунлари Кавказдан қайтиб, «Арманистон» деган шеъримни тугаллаган эдим. Нима бўлса-бўлар деб, шеърни ўқиб юбордим. Уша учрашув тафсилотини Носир Фозилов «Ленин учқуни» газетасида кейинчалик ёзиб ҳам чиққан. Хуллас, ўша кун менинг бутун умримга татирлик ҳодиса юз берди: Ойбек домла Ёзувчилар союзига киришимга тавсия ёзиб берди.

Ойбек ижоди атрофида юзлаб варақ мушоҳадаю тадқиқотлар ёзиш мумкин. Лекин ҳозир гап домланинг барҳаёт сиймосини хотирлаш ҳақида кетаётган экан, мен ҳам у киши билан қисқа, лекин бир умр унутилмас учрашувларимни эсга олдим.

Тўғриси айтсам, ўша кунларни эслаш ҳозир мен

учун бир томондан мароқли бўлса, бир жиҳатдан изтироблидир. Мароқли томони шундаки, Ойбекдай улуг инсон, улкан адиб билан юзма-юз гаплашганимдан бахтиёрман, изтиробли томони шундаки, мен ким — бир ёш шоир, у зот билан рўбарў келганимда қачондир ўша учрашувларни хотира қилиб ёзарман, деб ўйлабмидим...

1975

АНИНГДЕК ИНСОН БУЛ

Муҳтарам зотлар ҳақида гапириш ҳамма замонларда ҳам фахр ҳисобланган. Лекин бундай гапириш ҳуқуқининг баъзи муҳим жиҳатлари бор: масалан, устоз Ойбек билан турли вазиятларда учрашганлар камми? Улар жуда кўп. Самимий ва ростгўй одамларнинг устоз ҳақидаги хотиралари ҳамиша қимматлидир.

Ойбек адиб ва олим эди. У зотнинг ҳаёт фаолиятини мана шу нуқталар белгилайди. Шунинг учун ҳам биз, адиблар, адиб ва олим ҳақида сўз юритганимизда у зотнинг шу соҳага тааллуқли сифатлари ҳақида гапирмоғимиз лозим. Мен адабиётдаги ўз камтарин ўрнимга кўра ўша йилларда Ойбек билан ҳамсуҳбат бўлишга албатта ижодий жиҳатдан тайёр эмас эдим. Мени танг қолдирган бошқа бир нарса бўлди. «Навой» ва «Қутлуғ қон»дек ўлмас асарлар муаллифи, каттакон шоир Ойбек биз тенги ёш ижодкорлар билан, уларнинг асарлари билан доимо қизиқар эди.

Мени ўша вақтларда иккита савол таажжубга солган: биринчиси, нега шундай улуғ одам биз билан қизиқаётир? Иккинчиси, Ойбек ахир хаста-ку? Бироқ, андишаларимизга қарамасдан, устоз ёзувчи бизни ўзига тез-тез чорлар эди. Эсимда, биринчи учрашувимизда Ойбек ака шоир Ҳ. Шарипов ҳақида яхши фикрдалигини айтган эди. Устоз бу гапни кейинчалик астойдил тасдиқлагани ёдимда. Бундай мисоллар кўп. Адиб ёшлар ижодини муттасил кузатиб борар эди.

Таажжубланишимнинг иккинчи томони у кишининг хасталигида. Айтиш керакки, шу сабабли ёзувчи ихтиёрисиз унинг ҳузурига андишали одам бостириб кирармасди. Ойбек ака эса адабиёт борасида ўз соғлигини ҳам аямасди. Негаки, у учун адабиётдан бошқа улуғ мартабанинг ўзи йўқ эди.

Мен юбилей кунларида ўзимнинг айрим шахсий қайдларимни айтишга журъат этаман. Яъни, ёш шоир сифатида мен Абдулла Қаҳҳор, Мақсуд Шайхзода, Миртемир, Ғайратий, Мамарасул Бобоев, Қудрат Ҳикмат сингари таниқли адибларнинг дил суҳбатларида иштирок этганман. Уларнинг ҳар бири билан алоҳида суҳбат қуриш бахтига ҳам муяссар бўлганман. Гап шундаки, турфа қийинчилик ва довоилардан ошган адабиётимизнинг бу вакиллари бир овоздан шундай деганлар: «Агар орамизда энг покиза зот ким десангиз, у киши устоз Ойбекдир». Эсимда, устоз Миртемирни баъзи шеърӣй учрашувлардан сўнг уйига кузатишга тўғри келарди. Йўловчи машинада кетаётиб, Миртемир ака устоз Ойбек эшиги ёнидан ўтишни ҳар гал илтимос қиларди. Ва у ердан ўтаётиб қўллари кўксига ҳайдовчидан худди шу жойда тезликни сусайтиришни илтимос қилар эди. Миртемир ака ҳеч қачон Ойбек номини ёлғиз талаффуз қилган эмас. Ёнига, албатта, «устоз» сўзини қўшарди.

Устозимизга бўлган чексиз меҳрни адабиётимизнинг ҳар бир авлодида пайқашимиз мумкин. Муҳтарама шоирамиз Зулфия Ойбекни қадрлаб, «Қуёшли қалам» деган дoston ёзди. Устознинг назари тушган Мирмуҳсин, Асқад Мухтор, Ҳамид Ғулом, Рамз Бобожон, Шукрулло, Туроб Тўла, Ҳусниддин Шарипов, Эркин Воҳидовлар бугунги кунда сўз санъатимизнинг етакчи вакиллари дир. Уларнинг ҳар бирида Ойбекнинг меҳр зарралари мавжуд.

Шуни алоҳида қайд этиш керакки, улур адиб Ойбек юбилейи ташкилий комиссия раҳбари этиб, СССР Ёзувчилар союзи правлениеси биринчи секретари Георгий Марков тайинланган. Ушбу комиссия составида Иттифоқимизнинг энг етакчи ёзувчилари ҳам бор.

Устоз Ойбекнинг 80 йиллиги нишонланаётган қутлуғ кунларда демоқчиман:

Магар Ойбек бўлолмадинг,
Анингдек инсон бўл...

1985

ЎЗ ҚАҲРАМОНИ ЯНГЛИФ...

Мен уйда бўш қолдим дегунча устоз Ойбекнинг «Навойй» романини қўлга оламан. Бу улуг асарни қайта-қайта мутолаа қилишдан мен сира ҳам толиққан эмасман. Чунки роман мени бирваракайинга халқимизнинг икки буюк фарзанди билан дийдорлаштиради. Бири Алишер Навойй бўлса, иккинчиси асар муаллифи устоз Ойбекнинг ўзларидир. Романни ҳар гал варақлаганда дейман: дилида чексиз инсонийлик, беғубор гўзалликка ташналик, ҳаққа ва адолатга сўнмас интилиши бўлмаган адиб бундоқ асарни ёзолмас эди. Романда тасвир этилган Навоййнинг ҳар бир эзгу хатти-ҳаракатида мен Ойбек домланинг ўз қалб тўлқинларини, хатти-ҳаракатларини илғайман. Ғоятда бағри кенг, боладай самимий, буюк заковати кўзларида чақнаб турган устоз Ойбек билан учрашган дамларимни мен бир умр унутмайман.

Ойбек домла дунёдан ўтиб кетдилар. Лекин у зотнинг қалбини-ю феъли-атворини билмоқчи бўлганлар домла асарларидаги энг ибратли қаҳрамонларни кўз олдларига келтирсалар, менимча, кифоядир. Ойбек домланинг ана шундай қаҳрамонларидан бири Алишер Навоййдир. Ҳа, бу қаҳрамон ҳазилакам сиймо эмас, у — Алишер Навойй!

* * *

Устоз Ойбекнинг номи халқимиз бадний тафаккури осмонида абадий ҳаракат қилувчи ёритқичлар сафига киради. Улуг бобокалонимиз Алишер Навойй мезони билан бошланадиган бу муҳташам даврада ўз муносиб ўрнини эгаллаган устоз Ойбек билан, Совет давримизнинг атоқли адиби билан замондош бўлганлигимиздан, унга шогирд ва мухлис эканлигимиздан фахрланамиз. Ойбек бизга ғоят улкан ва ибратли ижодий, инсоний мерос қолдирди. Бу мероснинг энг муҳим жиҳатлари нималардан иборат? Ойбекнинг бутун ижоди унинг ҳаёти каби эзгулик билан, инсонга меҳр-муҳаббат билан йўғрилгандир. Ойбек қаҳрамонлари энг эзгу идеаллар учун жангга кирадилар. Ҳалолликни тайин этиш учун фидойилик кўрсатадилар. Халқ бахту саодати учун курашдилар. Фикримизнинг исботи учун Ойбек қалами билан сайқал топган икки образ мутафаккир

шоир Алишер Навоий ҳамда йўқсил-инқилобчи Йўлчи-ни эслаш кифоядир. Алишер Навоий гуманизмида:

— Бир пашшага оламда еткурма зарар ҳаргиз,— каби поэтик шиор кўзга ташланса, халқимизнинг инқилоб олдидаги умумлашма вакили образи Йўлчида эса синфий курашни англаб етиб, зулмга қарши дадил бош кўтарган меҳнаткаш йигит тасвирланади. Ушбу олижаноб ва курашчан қаҳрамонлар руҳий сарчашмаларини албатта Ойбекнинг ўз қалби ва дунёқарашидан ахтармоқ лозим. Ойбек шеърятдаги тамомила ўзига хос поэтик мактаб ҳисобланади.

Бетакрор Ҳамза, Фафур Ғулом, ва Ҳамид Олимжон сингари Ойбек ҳам қадимий, гўзал шеърятимиз ташбиҳларига содиқ қолган ҳолда рус ва жаҳон шеърятининг руҳи ва чизгиларини адабиётимизга дадиллик билан олиб кирди. Кейинги ўн йилликларда шеърятимизда кузатилаётган изланишларнинг илк куртаклари ҳеч шубҳасиз Ойбекнинг ижод гулшанида барг ёзган эди. Ойбекнинг социалистик реализм принципларига асосланган чуқур партиявий ва халқчил ижоди, теран илмий тадқиқотлари, таржималари замондошлар учун ўзига хос дорилфунун бўлиб қолди. Бугун биз устозимиз Ойбекнинг муборак номини азиз тутган давримиздан чексиз миннатдоримиз.

Қалби пок мардона элнинг сен азиз

Фарзандисан,

Ганжу мулкка бергисиз эл гавҳари,

дилбандисан.

Ҳар калиманг маърифатнинг уфқида ойдек

тўлиб.

Эл аро топдинг шараф сен устоз Ойбек бўлиб.

Шан ҳаётинг одамейлик, хай-у софликдан нишон,

Чақнади шеърингда нурли инқилоб бирган

замон.

Ғаҳ Навоий суҳбатингда, ғаҳ Торобий, Йўлчи гоҳ,

Сен севиқли даврим ўғли бегумон, беиштибоҳ.

Хизматингдан, ҳикматингдан элу юрт мангу ризо,

Учмагай, номинг асрлар сўнгидан бергай садо.

1985

ТЕРАН ҚАЛБ

Устоз Абдулла Қаҳҳор прозамизнинг энг бақувват чинорларидан бири эди. Лекин айна вақтда у зот шеърятни ҳам ғоят нозик тушунарди. Абдулла ака ёшлигида кўплаб, аксар ҳажвий мухаммаслар ёзиб эълон қилганлигини мен кейинчалик билганман. Мен насрда бирор нарса ёзмаган бўлсам-да, доимо Абдулла Қаҳҳорнинг шогирди саналардим. Демак устоз ва шогирдлик ижодий сабоқлардан ташқари дунёқарашлар ҳамоҳанглиги билан ҳам белгиланар экан. Абдулла ака кўпинча ўзига маъқул бўлган шоирлар ижоди ҳақида гапирганда: «у билмаган нарсасини ёзмайди ёхуд фалончининг шеъри тарновдан тушаётган томчидай, агар салмоғи тўлмаса томмайди», дерди. Абдулла аканинг ўзи юқоридаги талабига тамомила риоя қилиб яшади. Унинг ҳар бир асари, ҳар бир мақоласи дунёда лоф айтиб умр кўраётганлар учун кескин зарба бўлар эди. Биргина «Тобутдан товуш» пьесасини эсланг. Порахўрликни қаттиқ қоралаган бу асар ўз вақтида айрим одамлар томонидан сал бўлмаса жамиятга тухматдай қабул қилинди. Орадан йиллар ўтиб Абдулла Қаҳҳор мутлақ ҳақлиги аён бўлди. Демокриманкч. Абдулла Қаҳҳор доимо ҳақиқатга, ҳаётга таянар, бошқалардан ҳам шуни талаб қилар эди. Баъзи бировлар Абдулла Қаҳҳорни қора бўёқларга кўпроқ мойил ёзувчи деб ҳисобларди. Бу асоссиз, уйдирма фикрдир. Мен бир танишимнинг қафасдан қочиб чиқиб яна қайта қафасга қайтиб келган саъва қуши ҳақида шеър ёзиб эълон қилгандим. Шеърдан ўзим ҳам етти ухлаб тушимга кирмайдиган мужмал хулоса чиқиб қолибди. Буни Абдулла ака пайқаб, атайлаб мени ахтариб топди-да, «Ҳа, шоир, гонорар керак бўлиб қолдим, иккинчи бу-

нақа шеър ёзманг», деб қаттиқ танбеҳ берди. Абдулла Қаҳҳор том маънода имони, эътиқоди мустаҳкам коммунист адиб эди. У кишининг турли асъасаю дабдаларга, баландпарвоз гапларга тоқати йўқ эди. Эсимда, кейинги йилларда Абдулла ака радио, телевидение, баъзи матбуот органларида кучайиб кетган жимжимадор гап услубларига гаши келиб қарай бошлади, ўзлари ҳам бир учрашувда бу ҳақда кескин гаплар айтганди. Ўша йиллари юқоридаги каби алмойи-жалмойи услубларни масҳара қилувчи ҳикоялар, шеърлар, баъзи пьесалар ёзилганди. Буларнинг барчасидан хулоса чиқариб Абдулла ака айтганди: «Бир нарса ҳақида биргина одам гапирса, балки ҳали ҳеч нима юз бермагандир. Аммо бошқалар ҳам гапира бошладими, демак, бир гап бор, бу ишга энди диққат қилмоқ лозим».

Абдулла ака доимо тутилмаган гапларни топиб айтгучи эди. У кишининг қоғозга тушмаган қанотли қочиримларини йиғса ҳам бир китоб бўлар. Бир кун нашриёт ходимлари тушликка чиқиб, лағмонхўрлик қилдик. Ишга қайтиб кирсам, Ёзувчилар союзининг масъул кишиларидан бири мени чақириб, куппа-кундузи улфатчилик қилиб ўлтирибсан, деб айблай бошлади. Бу, албатта, ошкора тухмат эди. Менинг виждоним чидамай, бу ҳақда Абдулла акага бор гапни айтдим. Абдулла ака бир оз ўйлаб туриб:— Ўша одамга, энди нима қилай, сенинг уйингга бориб тушлик қилайми, демабсиз-да,— деди. Агар менинг юқоридаги мурожаатим шикоят ҳисобланса, ҳаётимда биринчи ва охири марта Абдулла акага дардимни ёриб, шикоят қилган эканман...

60-йилларнинг охирларида адабиёт дунёсида ёш шоирларни ўзига хос тарбиялаш мавсуми бўлиб ўтди. Ўзбекистонда бу «шарафли» қисмат менга ёр бўлди, тўғри танқидлар билан бир қаторда атайлаб гашига тегишлар, яккалашга уринишлар бўлди. Шундай бир вақтда Абдулла Қаҳҳордай атоқли зот бизнинг ҳимоямизга киришиб, асарларига шеърларимиздан эпиграфлар олиб қўя бошлади. «Маҳалла» ҳикояси учун Эркин Воҳидов, «Нурли чўққилар» ҳикояси учун мен тўрт қатордан шеърлар ёзиб берганмиз. Абдулла ака «Ўтмишдан эртақлар» асарига ҳам менинг «Муножотни тинглаб...» шеъримдан эпиграф олганди. Улкан адибимиз ушбу хатти-ҳаракати билан гўё:—«Ҳой, биродарлар, бу болаларни қаровсиз деб ўйламанглар»,— деган

эди. Ҳарҳолда, Абдулла Қаҳҳорнинг бизга кўрсатган ўша эътиборини мен шундоқ тушундим. Устоз Абдулла Қаҳҳор ҳақида кўплаб хотиралар ёзилиши тайин. Чунки у тўла маънода йирик шахс эди. Йирик шахсларнинг бутун маънавий оламини эса мукаммал биламан дейиш хато бўлади.

Мен шу ўринда зукко таржимон адибамиз Кибриё Қаҳҳорованинг устоз билан бирга кечирган мазмундор умр йўлларида ғоят фидойи бўлганлигини эслатиб ўтмоқчиман. Бирмунча муддат А. Қаҳҳорнинг номи рўйхатларда кўринмай қолганда устознинг номидан чўчиб, ҳадиксираган шогирдлар ҳам учради. Ҳайрият, бу гаплар ўткинчи экан...

Абдулла аканинг лафзидан учган сўзлар нечоғли шафқатсиз бўлмасин, унинг кўзларида доимо қандайдир бир мунг яшириниб ётарди. Устозимизнинг хотирамда муҳрланиб қолган муҳим томонларидан бири мана шу...

Устоз Абдулла Қаҳҳор бизнинг хотирамизда адабиётнинг поклиги ва бутунлиги учун курашган, ўз талабига ўзи ҳам қатъий амал қилган сиймо сифатида қолди.

Оилада, маҳалла-кўйда айрим мўътабар одамларнинг ўрни бўлакча бўлган сингари Абдулла Қаҳҳорнинг жозибаси ҳам биз ёшлар учун ўшандоқ — бўлакча эди.

У зот қинғирликни билмас, тили ўткир бўлса-да, бировнинг дилини ноўрин оғритмас эди. Шогирдларига меҳр билан боқар, уларнинг олдида бошқа ёзувчиларнинг асарларини бўлар-бўлмасга ерга уравермас эди. Мана шу каби фазилатларни мен кам одамларда учратганман.

Абдулла Қаҳҳор ғоят ибратли, аини вақтда ниҳоятда машаққатли ҳаёт йўлини босиб ўтди. Лўттивозлик, сохтакорликлар дилига урар эди, шекилли, у киши кўпроқ ёшларга, ҳали аиниб улгурмаганларга умид кўзи билан қарарди.

ВАТАНПАРВАР ЙИГИТ ФОЖИАСИ

Тақдири Шекспир қаҳрамонларининг фожиавий қисматига ўхшаш даҳолар ўзбек халқи тарихида ҳам кўп ўтган. Саргашта Беруний, элдан-элга қувғинда бўлган Ибн Сино, олим ва султон Улуғбек, улуғ шоира, айни вақтда салтанат соҳибаси бўлган Нодирабегим, ўтнафас Машраб, эҳ-ҳе, санайверсанг бу узун тарихдан мундоқ мисолларни кўплаб келтириш мумкин. Шунингдек, бу тарихда на шоир, на олим, на созанда бўлган, бироқ юрт учун жонларини фидо қилган не-не баҳодир йигитлар ўтмаган. Уларнинг сафида Маҳмуд Торобию Муқаннани, Темур Малигу Номоз ботирни кўрамиз. Бу рўйхатни ҳам яна давом эттириш мумкин. Халқ хотираси абадийдир. Умри афсонага айланган қаҳрамонлар дostonларимизда, эртакларимизда биз билан бирга яшаб келмоқда.

Устоз Мақсуд Шайхзода ана шундай миллий қаҳрамонларимизнинг бадиий образларини яратиш йўлида кўп меҳнат қилди. Мақсуд Шайхзоданинг шундай кўркам асарларидан бири кўпчиликка маълум «Мирзо Улуғбек» трагедияси бўлса, иккинчиси «Жалолиддин Мангуберди» драматик фожиасидир. Бу асар ўз вақтида республикамиз театрларида намойиш этилган, санъатшунос ва адабиётшунослар томонидан юқори баҳоланган. Спектакль хусусида билдирилган кўп сонли фикрлар ичида Гафур Ғулом ва Ойбек қаламига мансуб тақриз ниҳоятда самимийлиги билан ажралиб туради. Аммо мазкур драматик фожа кўп ўтмай саҳнадан ғойиб бўлди, узоқ вақт биз учув бедарак асарлардан бири бўлиб келди. Кейинги пайтларда ушбу фожа озарбайжон тилига ўгирилди. Боқуда китоб ҳо-

лида чоп этилди. Тарихий мавзудаги асарлар совет адабиётида доимо ўз салмоқли ўрнини эгаллаб келган. Бу ўринда А. Толстой ва С. Бородинларнинг «Пётр I», «Дмитрий Донской» каби асарларини эшлаш кифоядир.

Жалололиддин Мангуберди юқорида номлари қайд қилинган асарларнинг қаҳрамонлари сафида ўзига хос ўрин тутади. Жалололиддин келиб чиқишига кўра шаҳзода бўлса-да, ўз ватанпарварлик ҳаракатлари билан Урта Осиё халқлари тарихида унутилмас из қолдирди. Хусусан, Чингизхон истилосига қарши биринчи бўлиб бош кўтариб, мушт туккан шу йигит бўлди. Лекин такрор айтамыз, Жалололиддин феодал тузум фарзанди бўлгани учун унинг кейинги юришлари баъзи эллар бошига кулфатлар ҳам солди. Жалололиддин Мангуберди каби чигал тақдирлар тарихда кўп учрайди. Биз улар ҳаётидан ўзимизга керакли, ибратли ўринларинигина қабул қилиб оламыз, холос.

Устозлар ижодига — бой адабий меросимизга ҳурмат билан муносабатда бўлиш барчамизнинг бурчимиз. «Жалололиддин Мангуберди» драматик фожиаси Мақсуд Шайхзода яратган юксак бадий асарларнинг бири бўлиб, Жалололиддин сиймоси эса эрқарвар инсонларнинг умумлашма образидир.

1987,

ШОИР ТАБАССУМИ

Миртемир домла...

Бу номни эшитганда беихтиёр қалбимизга бир илиқлик югуради. Бу илиқлик, энг аввало камтар ва жозибали бир инсонга ҳурматимиздандир. Бу илиқлик халқимизни қирқ беш йилдан буён хушнуд этиб келаётган каттакон бир шоирга муҳаббатимиздандир. Ҳа, домла Миртемир ҳақиқатан ҳам улкан инсон ва катта санъаткор... Миртемир домланинг биргина таржима соҳасидаги хизматларини баралла дунёга довруқ қилса бўлади. Домла маҳорат билан ўзбек тилига ағдарган асарлар ҳали бир неча авлод китобхоналарига завқ-шавқ бериши шубҳасиздир.

Хўш, у кишининг ўз шеърияти-чи? Ўзбек совет адабиётида Ғафур Ғулум, Ҳамид Олимжон, Уйғун, Шайхзода шеърияти каби Миртемир шеърияти деб ағалган ибора ҳам бор. Маълумки, бундай ибора адабиётда ўзига хос мактаб яратган, ўз замини ва ўз осмони бўлган санъаткорларга нисбатан қўлланилади.

Миртемир домла ҳам ана шундай санъаткорлардан биридир. Биз ёшлар, бошқа устозларимиз қатори, Миртемир домладан ҳам кўп нарса ўрганамиз. Миртемир домланинг энг ибратли фазилатларидан бири унинг камтарлиги билан бир қаторда, ниҳоятда меҳнаткашлиги десам, янглишмаган бўлур эдим. Ижод машаққатидан озми-кўпми хабардор бўлган ҳар бир одам Миртемир шеърларини ўқиётиб, унинг ҳар бир сатр устида қанчалик тер тўкканини тасаввур қилиши қийин эмас.

Мен бу кун — домланинг 60 йиллик тўйлари кунда қўлимни кўксимга қўйиб, шундай демоқчиман:

Дунёда шундоқ шоирлар ҳам бўладики, улар ўз

шеърятини ўзи ҳаётлигидаёқ сафдан чиқиб қолишини фаҳмлаб, ногирон одамни етаклагандай етаклаб оладилар, шеърятининг мавжудлиги ҳақида «пўшт-пўшт»-лаб, эслатиб турадилар. Сиз қабилингиздаги ижодкорлар эса, ўз асарларининг нечоғлик яшовчанлигини ботинан ҳис қиладилар, шафқатсиз вақт олдида тили унчалик қисиқ эмаслигини билиб, жимгина жплмайиб тураверадилар. Домла, лабингиздан мана шундай голиб табассум ҳеч қачон аримасин.

1971

ЮКСАК ХАЁЛ

Мен Миртемир домланинг атрофида, яъни у кишининг кўз ўнгида ўқиб-ўрганиб вояга етган қаламкашларнинг бириман. Биз Миртемир домлани ёшларнинг мураббийси дейишга ўрганиб қолганмиз. Хўш, аслида бу мураббийлик нимадан иборат эди? Тўғри, домла бир қанча ёш шоирларнинг машқларига қалам уриб, уларга конкрет йўл-йўриқлар кўрсатган, баъзиларини эса, қўлларидан етаклаб матбуот эшигига элтиб ҳам қўйган. Аммо бир қатор ёшларга домла ўз хайрихоҳлиги билан мадад кўрсатарди. Менинг биринчи шеърий тўпламим — «Митти юлдуз» Миртемир домла таҳрири остида чоп этилган. Шубҳасиз, китобчада Миртемирдек улкан шоирнинг дастхати туриши менга жуда катта куч бағишлаган.

Миртемир домлада бемисл шеърий хаёл бор эди. Ҳаётнинг кўпгина икир-чикирлари бу хаёл олдида баттар рангсизлашар, домланинг сиймоси эса, янада улугвор кўринар эди. Шоирнинг бу юксак хаёли, ўчмас сиймоси абадий яшаб қолди.

Ушбу шеър устозни ёдлаб ёзилди:

Сизга ташланмади оҳ не-не зотлар,
Улар ҳар мўминга ташланар эди.
Ташланмаса дили ғашланар эди,
Улар пучак жонлар, аҳли бедодлар.

Жиндеккина нозик феълингиз билан
Сокин бир қўнғироқ чалиб ўтдингиз.
Ёруғлик кунларни бедор кутдингиз,
Дардлашдингиз фақат элингиз билан.

Нечоғлик хокисор эдингиз, устоз,
Ялангтўш, меҳнаткаш, қалам деҳқони.
Қадим Туркистоннинг танти ўғлони,
Покиза эдингиз мисли оқ қоғоз.

Не-не ўлкаларнинг не даҳолари
Сиз боис ўзбекча сўйлаган эди.
Сизнинг лафзингизда куйлаган эди,
Кошғарийдан қолган тил садолари.

Шеърингиз учқуру ўзингиз карвон,
Манзилга шошилмай келар эдингиз.
Оҳ, устоз, ҳолбуки билар эдингиз —
Югурик даврондир асли бу даврон.

Сизнинг армонингиз яшар қароғда,
Балки у бўйлагай асрларни ҳам.
Во дариг, мана шу сатрларни ҳам
Ёзсам бўлмасмиди сиз тирик чоғда.

1980

ОЛИЙ БЕЛГИ

Зулфия опа деганда, дафъатан кўз олдимизда турфа чечаклар билан зийнатланган бир чаманзор намоён бўлади. Бу гулзор гўзал шеъриятнинг муаттар бўйлари билан оролангандир.

Зулфия опа — Қаҳрамон; Зулфия опа — улкан жамоат арбоби, депутатимиз; Зулфия опа — мураббий; Зулфия опа — муҳаррир... Бу мўътабар рўйхатни тагин давом эттиравериш мумкин. Лекин, бу фазилатлар сарчашмасида Зулфия опанинг шоирлик иқтидори турар экан, бу иқтидор шоирамизнинг номини жаҳонга танитган олий белгидир. Зулфия опа суҳбатларида, мақоаларида ўзларини ғоятда камтар тутиб, кам ижод қилганликларини чиройли бир надомат билан айтиб турадилар. Бу гаплар чиндан ҳам камтарлик ва самимият туфайли айтилган. Лекин гап миқдорда эмаслиги барчамизга аён-ку.

Зулфия шеъриятининг салмоғи унинг анча мураккаб йилларда ҳам чинакам поэзия сифатларига содиқ қола олганлиги билан белгиланади. Масалан, адабиётда схематизмга ўхшаш сохта оҳанглар авж олган йилларда Зулфиянинг Ҳамид Олимжон хотирасига бағишланган, чуқур инсонийлик билан суғорилган дардчил шеърлари яратилди. Бу шеърларга ўз вақтида бир оз ҳадиксираб қараган танқидчилар ҳам учраган. Балки ўша йилларда шундоқ ҳоллар бўлиши табиийдир. Лекин давр ва адабиёт тараққиёти шеъриятимизни бугунги шонли йўлга — Зулфия ижодини безаб турган шеърий туркумлар йўлига олиб чиқди. Зулфия опанинг кейинги йилларда яратган шеърларида эса фалсафийлик ғоятда теранлашиб бораётир. Бу каби фазилатлар поэзиянинг ўлмаслигини таъминлайдиган ноёб унсурлардир.

Ижодий сафарларда юрган пайтларимиз, қардош мамлакатлардаги адабий суҳбатлар чоғида жаҳоннинг энг атоқли шоирлари биздан Зулфия опамиз ҳақида сўраганларида, у кишига самимий саломларини етказишни илтимос қилганларида, Зулфия опадек ажойиб шоира, ажойиб инсон билан ҳамюрт эканлигиндан фахрланиб кетасан киши. Мамлакатимизнинг энг номдор адиблари Зулфия опага шеър бағишлаганлар ёки асарларида опанинг номларини кўп бора эҳтиром ила зикр этганлар. Бундай улкан сўз санъаткорлари қаторида Николай Тихонов, Мирзо Турсунзода, Чингиз Айтматов, Расул Гамзатов, Қайсин Қулиев, Мустай Қарим, Давид Қуғултинов каби мумтоз сиймоларнинг номларини келтириш мумкин. Адабий давраларда Зулфия опага жуда катта меҳр билан боқиб, у кишини «шеъримиз маликаси» деб атаб келадилар. Опанинг ҳаёт жасорати эса қанчадан-қанча қаламкашлар учун гўзал ва афсонавий ижодий мавзу бўлиб келаётир. Бу мавзуда кўплаб шеърлар, дostonлар, ҳатто сахна асарлари ҳам яратилган. Адабиёт вакилларига халқнинг бу қадар эъзоз-эътибори бежиз эмас. Мунис, меҳнаткаш, мушфиқ халқимиз ўзининг истеъдодли шоира қизини, ҳаёти садоқат ва вафо билан йўғрилган фарзандини албатта ардоқлайди-да.

Зулфия опамиз мана шу ҳурмат-эъзозларга тамомила муносибдирлар.

Суҳбатларимиздан бирида мен опанинг кейинги шеърлари ҳақида қувониб сўзлаганимда, у киши: «Ҳа энди, ёшлардан орқада қолмай дейман-да», деб лутф қилдилар. Мен эса: «Йўқ, Зулфия опа, сиз шеъримизнинг ҳамиша олдинги сафида эдингиз, бундан кейин ҳам олдинги сафида бораверасиз», дедим. Бу ўринда опанинг гаплари ҳаммамизга ўрناк бўларли камтарлик бўлса, менинг жавобим айни ҳақиқат эди.

1985

УСМОН НОСИР ҲАҚИДА СЎЗ

Аёнки биз тенги авлод Усмон Носирчи кўрган эмас. Лекин шоирнинг ижодий йўли, ҳаёти ва тақдири барчамизга яхши маълумдир. Унинг умри гоят долғали ва шарафли тарихий даврга дуч келди. Мамлакатда социалистик ўзгаришлар батамом қарор топаётган йиллар, ўзига хос қийинчиликлар, энг муҳими, янги замоннинг сурури шоир ва граждан сифатида Усмон Носир авлодини шакллантирган омиллардир. Шоир ҳақида сўз юритишга, энг аввало, унинг ижоди асос бўлади. Замондошларининг хотиралари, турли савиядаги тадқиқотлар, тушунтиришлар ёхуд фаразлар шоир ижодидан келиб чиқадиган бевосита таассуротни сира ўзгартиролмайди. Шу маънода бизнинг қаршимизда Усмон Носирнинг ўзи, унинг ижоди ягона ва асл манба сифатида турибди.

Хўш, шоир ижоди билан танишиб чиққанда бизда уйғонадиган биринчи таассурот нима? Усмон Носир, шубҳасиз, йирик истеъдод эгаси. Шу ўринда умуман шоирлар ҳақида баъзи хулосаларни, муқоясаларни айтиб ўтсак ўринли бўлар. Ҳа, адабиётда ҳамиша икки тоифа ижодкорлар давр суриб келганлар. Улардан биринчиси, таъбир жоиз бўлса, косиблардир. Косиблар кимлар? Улар шеърятда умуман қандай мақомда намоён бўладилар? Адабиётдаги косиб фақатгина ўз истак ва орзуларига кўра, балки тирикчилик тақозоси туфайли ёхуд ном қозониб яшаш иштиёқида қўлига қалам олади. Баъзилари эса бу соҳага мутлақо тасодиф туфайли аралашиб қолган омадсиз меҳнаткашлар бўлиб чиқади. Нима бўлган тақдирда ҳам, қанчалик яшовчан бўлса-да, адабиётда косиблик унинг соҳибига обрў келтирган эмас. Иккинчи тоифа эса, қалб амри билан ижод

қилувчи, ўзи ёққан алангада ўзи қоврилувчи, чексиз машаққатли меҳнатдан ҳузур ва ҳаловат олгувчи, қисқаси, ижодни қисмат деб билгувчи шахслардир. Уларни кўпинча туғма истеъдод эгалари деб ҳам аташади. Туғма истеъдодни, албатта, фақат стихиядан иборат ҳолат деб тушуниш нотўғридир. Ҳақиқий қалб эгаси ўз граждандлик даражасини, билим ва қувваи ҳофизасини мутғасил кенгайтирган ҳолдагина тарих учун зарур санъаткорга айланиши мумкин. Биз бугун сўз юритаётган шоир Усмон Носир табиатнинг бениҳоя муруввати туфайли дунёга келган ана шундай истеъдод эгаси эди.

Усмон Носир деганда биз кимни тушунамиз? У шундай истеъдод эгасики, бамисоли теккан жойини куйдиргучи оловдир. Шоирнинг ғоят қисқа умрига назар солган киши жуда узоқ ўйларга толиши шубҳасиздир. Чунки бу чақмоқдек умрда бениҳоя катта имкониятлар ёниб кетганлигини кўриб ва ҳис қилиб турасиз. Усмон Носир улуғ ва абадий шеърятнинг дийдасидан оқиб улгурмаган шабнамдир, у ҳали қаҳқаҳага айланмай лабларимизда мангуга қотиб қолган ним табассумдир. Унинг шеърлари кўз каби тирик, жонли, тутқич бермас ҳаёт пораларидир.

Боғларга намозгар
Салқини тушди,
Гуллар нам баргини
Қайирди аста.
Офтоб ҳам сув ичар
Тоғлардан пастда,
Лоладек қип-қизил,
Ўт-шафақ ўчди.

Бу каби сатрлар Усмон Носирнинг умуман шеърӣ қиёфасини, поэтик оҳангини белгилайди, десак хато бўлмас. Усмон Носир нималарни куйлаб ўтди? Унинг идеали нима эди? Усмон Носир қолдирган адабий мерос бизга шу ҳақда гувоҳлик берадики, у ўз сафдошлари қаторида янги, ёруғ даврни; Ленин даҳосини меҳр билан қаршилади ва унга бағрини кенг очди. Шеърларида ўксик болалик йилларини ёки кечмиш курашларда қатнаша олмаганлигини гапириши шоирнинг ижтимоий нуқтаи назари ҳақида тўла тасаввур беради. У ёзади:

Кеч туғилдим, аммо
Қола олмадим,

Икки бўлак йўлнинг
Аросатида.
Ҳар бир сўзим

синфий,

Фалсафий фард,
Синфий онг ётади
Фаросатимда.

Ушбу сатрлар, албатта, шоирнинг иқрорномасидир. Айни пайтда шуни эслатиб ўтмоқ лозимки, ҳаётнинг теран қатламларига эндигина кириб бораётган Усмон Носир ҳали уни батамом тадқиқ этишга улгурмаган эди. Ҳар қандай катта ва ўзига хос истеъдод эгаларида бўлгани каби унинг ҳам бетакрор услуби мавжуд эдики, биз бу услубда бирмунча романтик кайфият устунлигини кузатамиз. Аслида ҳам, ҳаётдаги воқеа ва ҳодисаларни тадқиқ этиш ўша воқеа ва ҳодисаларни шеърхонга такрор айтиб беришдангина иборат эмас. Ҳаёт ҳодисалари қалбимизда уйғотадиган таассуротлар ва кайфиятларни ифодалаш шеърятда гражданлик маъносини билдиради. Шунга кўра, ҳаёт нечоғли ранг-баранг бўлса, шоирнинг ундан орттирган таассуротлари ҳам шу қадар ранг-барангдир. Агар шоир бир шеърда тирикликнинг чексиз машаққатларидан дили озор топган шикаста зот сифатида кўринса, сира ҳам ажабланмаслик керак. Одам боласи то ҳануз номукамал экан, то ҳануз ёруғ идеаллар учун кураш олиб борар эканмиз, инсонлар феъл-атворидаги қусурлардан бир лаҳза ҳам кўз юммаслигимиз шарт. Афсуски, ёвузликнинг шакл-шамойили жуда ҳам турфа, кўриниши ғоят ранг-барангдир. Масалан, биргина ичиқоралик, машъум ҳасад қанчадан-қанча истеъдод эгаларининг бошига кулфат солмаган. Биз бундай ҳолларда нарсаларни ўз номи билан атаб, кулфат учун тарихдан бурун машъум кимсаларни дадил айблашимиз зарур. Усмон Носирнинг латиф ва самимий, гоҳ эса ўйчан, лекин ҳамниша мароқли шеърятини кўздан кўчирган киши ҳар қалай теран ўйларга чўмади. Шоирга умр вафо қилиб, агар у узоқроқ яшаганда бизга нечоғли қадрли асарлар яратиб бериши мумкин эди, деган фикр ҳаёлимиздан кечади. Унинг бизга қолдирган ҳозирги мавжуд меросидан ҳам ажиб бир қониқиш ҳосил қиламиз. Усмон Носир шеърларини ўқиганимизда баъзи шоирларнинг мудроқ ва ғализ ижодиёти тарих учун нечоғли нозарур эканлигини

пайқаб қоламиз. Бу ҳам Усмон Носир ижодининг авлодлар учун ибратли жиҳатларидан биридир. Биз бугунги кунда Усмон Носирнинг таржимонлик фаолиятини ҳам зўр мамнуният билан тилга оламиз. Улуғ рус адабиётининг иккита энг кўркам достони — «Демон», «Боғчасарой фантани» унинг таржимасида жаранглаб турибди. Биз Усмон Носирни қадрлаймиз. Чунки у шеъриятнинг табаррук, муқаддас даргоҳида анвойи бир чаманзор, сира хазон бўлмайдиган мўъжаз боғ яратиб кетди.

1983

БЕЗОВТА ҰЙЛАР СЕХРИДА..,

ГАЗЕТХОНЛАР УЧУН УЧРАШУВ

— Ижодлар орасида, айниқса, бадий ижод кишидан жуда катта масъулият талаб қилади, масъулиятни ҳис қилиб ёзсанг ҳам илҳом келмаса ўйлаган савиядаги шеър чиқмайди. Сиз ана шу илҳом, масъулият ҳақида нима дея оласиз?

— Дарҳақиқат, саволнинг ўзи ҳам анча масъулиятли. Бундай саволларга жавоб бериш учун менда ҳали на ижодий ва на ҳаётий тажриба бор. Шунга қарамасдан ўзимнинг баъзи бир фикрларимни айтишга ҳаракат қиламан. Гап шундаки, илҳом ҳаяжондан баландроқ турадиган ақл ва тафаккур тамғаси бўлган ҳолат ҳисобланади. Пушкин илҳомни англаб олинган кайфият, дейди. Маълум тарихий шароитда яшаб ижод этаётган кишиларнинг илҳоми аллақандай муаллақ, таъбир жоиз бўлса, биологик илҳом бўла олмайди. Илҳом маълум муҳитда ва фикрлар жараёнида синтезлашган кайфиятнинг олий нуқтасидир. Сизнинг «масъулият» сўзингизни ҳам яхши тушунаётибман. Бу «ижтимоий буюртма» мавзулар деганингиздир. Модомики, илҳом бир даражада ижтимоий илдизга эга бўлган кайфият экан, у ҳолда бу ҳар иккала тушунча бир-бирини рад қилмайди. Бу ўринда, албатта, шоирнинг билими, савияси, дунёқараши катта роль ўйнайди.

— Баъзи шоирлар бир ўтиришда бир неча шеърни ёзиб ташлашади. Баъзилар эса бир шеърни ойлаб, йиллаб ўйлаб, кейин қоғозга туширишади. Сиз қандай ижод қиласиз?

— Дунёда шеър бўладиган мавзу тўлиб ётибди. Тўхтовсиз ҳаммасини ёзавериш ҳам мумкин. Лекин мени мавзулар орасида энг асосийроқлари кўпроқ қизиқтиради ва шундай мавзуга жиддийлик билан қарайман,

Уни узоқ вақт хаёлимда олиб юраман сўнг ёзишга киришаман. Тўғриси айтсам, мен учун дунёдаги энг машаққатли ва энг завқли меҳнат — шеър устида машқ қилишдир. Баъзи шеърларимни бир йиллаб ташлаб қўйиб ишлаганман. Эҳтимол, шу сабаблидир ёзганларим кўпинча хотирамда ҳам ўрнашиб қолади.

— Шоирнинг мухлиси кўп бўлади. Улар баъзан шеър ҳақида фикр билдиришса, баъзан ўзларига яқин тутиб маслаҳат сўрашади. Сизга кўпроқ қайси маънода хат ёзишади? Ҳаваскор шоирлар билан олиб бораётган ишларингиз ҳақида гапириб беринг.

— Тўғри, мен ҳам кўп хат олганман. Гоҳ мақтов гаплар, гоҳида бундайроқ. Бундайроқ деганимки, баъзилар ўз хатида роса танқид қилади. Ростини айтсам, матбуотдаги танқиддан кўра, уларники кўпроқ таъсир қилади. Бу билан ҳурматли адрессиз танқидчиларимни тағин ҳам рағбатлантирмоқчи эмасман. Улар баъзан шеър иштиёқида ёниб, тинимсиз ёзаверинг дейди-ю, масаланинг моҳиятини унутиб қўйишади. Ахир шеър техникасини эгалладим, деб пала-партиш ёзаверсак, оқибат не бўлади? Йиллар бешафқат. Олдинда болаларимиз турибди... Ҳаваскор шоирларга келсак, улар орасида жуда катта истеъдод шарпалари кезиб юрганига имоним комил. Ким билади, менинг бу сўзларимни ҳозир адабиётимизнинг бўлажак бир классиги ўқиётгандир. Нима бўлганда ҳам биз уларни самимият билан кутиб олмоғимиз керак. Чунки талант халқ мулки эканлиги ҳаммага маълумдир.

— Сиз кўпроқ Ватанини, халқни, ўлкани куйлайсиз. Бунинг боиси нимада?

— Мен уни севаман, демак куйлайман деб баландпарвоз жавоб ҳам беришим мумким эди, лекин шеър билан жиддий шуғулланиш ниятида юрган одам сифатида шуни айтишим керакки, адабиётда гражданлик мавзуси, ижтимоий тема ҳаммавақт асосий ўринда бўлиб келган. Бусиз халқ юраги, замон дилига кириб бўлмайди. Шу маънода Ватан мавзуси энг ижтимоий мавзулардан биридир. Жонажон ўлкамизни кўпроқ куйлашимнинг сабаби ҳақида ўйлаб туриб, Шолоховнинг бир йиғинда айтган гапи эсимга тушиб кетади. Бу улуғ одам баъзи шоирлар тонгда уйқудан уйғониб, балконга чиқади-да, хайрли тонг, дунё одамлари, деб юришади, дея макон ва замон тушунчасидан маҳрум, тўғрироғи баландпарвоз ижодкорларни боплаган эди.

Ахир шоир ўзи кўпроқ биладиган конкрет нарсаларни куйлагани яхшида. Шу маънода менга она халқимдан, республикамдан, ўлкамиз табиатидан яқинроқ яна нима бор! Мен уни севаман...

— Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Руҳим», «Ўзбекистон», «Чашма» тўпламларингизни муносиб тақдирлади. Бундай юксак унвонга Сизнингча қандай эришдингиз?

— Бу унвонга эришувимнинг сабаби камтарин ижодимга талабчан Коммунистик партиямиз ва комсомолизмнинг яна ҳам кўпроқ талаб ва ишонч билан, илтифот билан қараганлиги деб биламан. Мен ҳали катта асарлар ёзиб эълон қилмаган бўлсам-да, буёғига қарздорман.

— Илк бор адабиётга кириб келган даврингизни эслай оласизми?

— Мана бу саволингиз ҳам мени ноқулай аҳволга солади. Камтарликдан ташқари ўз ниятларим йўлида мен ҳануз тетапояман. Устозларнинг ширин гапидан кўпчилик ёш шоир дўстларим қатори менинг ҳам бошим осмонга етади. Модомики, илк бор шеърга ҳавас қачон туғилгани ҳақида гап кетса, баъзи нарсаларни эсга олиб ўтиш мумкин. Тўғриси, мен ҳеч қанақа тўғаракка қатнашган эмасман. Шеърятдаги менинг биринчи устозим тинимсиз машқдир. Ўқидик, ўргандик, Ойбек, Ғафур Ғулом, Абдулла Қаҳҳор, Шайхода сингари улуғ одамларни кўриш, гапларини эшитиш насиб қилди. Уйғун, Яшин, Зулфия сингари қалби дарё адибларимиз атрофида ҳанузгача пилдираб юрибмиз.

— Янги йилдаги ижодий режаларингиз ва газетхонларга тилагингиз қандай?

— Ижодий режалар бор. Ҳозирча Даятенинг «Илоҳий комедия»сининг таржимаси устида меҳнатимни давом эттираяпман. Назаримда, у менинг учун катта мактаб бўладиганга ўхшайди. Бора-бора каттароқ дoston ёзиш даражасига етсам ҳам ажаб эмас.

Газетхонларга тилак масаласига келсак, уларга аввало соғлиқ, яхши кайфият тилайман, шеърятимизга бундан кейин ҳам ҳалол муносабатда бўлаверинг, азизлар, дейман. Ахир шоир учун китобхоннинг муҳаббатидан каттароқ мукофот ҳам борми?!

1973

ДУСТЛИК ЭСТАФЕТАСИ

Савол: Миллий-бадий анъаналарнинг, шу жумладан услублар, жанрлар, поэтик тилнинг ривожланиши ва бойишида, Сизнинг фикрингизча, бошқа адабиётлар (кенг маънода миллий маданиятлар) тажрибаси қандай роль ўйнайди? Сиз ўз тажрибангизга асосланган ҳолда бундай ўзаро алоқа «механизми»ни қандай таъсир қиласиз?

Жавоб: Адабиётлар бири-бирисиз яшай олмайди. Мабодо улар ўз ҳолича яшаганларида эди, тўлақонли бўлмас эдилар. Улар бир-бирларини бойтадилар. Жаҳон адабиётининг амалиёти ҳам мана шундан далолат бериб турибди. Агарда бизнинг совет адабиётларимизнинг ўзаро алоқаси ва ўзаро таъсири ҳақида ўйлар эканмиз, бу жараён бизнинг ҳаётимизнинг ўзидан, ёзувчилар қарашларининг умумийлигидан зарурий равишда келиб чиқишини қайд этмоқ керак. Бир адабиётнинг тажрибаси ва анъаналари таъсирини бошқа адабиётнинг ютуқларида кузатиш мумкин. Бунинг мисоллари кўп. Мен бунда улардан баъзиларини айтиб ўтмоқчиман: кейинги йилларда ўзбек шеърлятида жуда кўплаб саккизликлар ёзилди. Албатта, бу шаклни биз учун янгилик деб бўлмайди. Аммо унинг ўзбек шоирлари томонидан жадал «ишланишида» мен шеърлятнинг қадимий бу шаклини янги мазмун билан бойитган авар шоири Расул Гамзатовнинг таъсирини ҳам кўраман. Ёки бўлмаса СССР халқлари шеърлятида ўзбек классик шеърлятининг энг қадимги шаклларида бири бўлмиш рубойни учратар эканман, бунда яна анъаналарнинг ўзаро таъсири ва алоқаси жараёнларининг намоён бўлишини англайман. Гап шеърлий шакллари бир-бироридан олишдагина эмаслиги тушунарлидир. Ҳар бир

шоирнинг ижоди ўз халқининг миллий характерига ёки фақат унинг ўзига хос бўлган теран специфик хусусиятларга эгадир. «Ёт» шоирни жуда диққат билан ўқир эканмиз, биз беихтиёр унинг шеърларидаги энг муқаддас нарсага тақлид қила бошлаймиз. Мен ҳам, масалан, баъзида ўзбек шеърларида Кавказ халқлари ҳис-туйғуларининг қизиққонлиги ва нозиклигини, русларга хос кенгликни, Ўрта Осиёдаги бошқа халқлардаги фалсафийликни кўргим келади. (Албатта, бу тушунчаларнинг муайян шартлилигини тушунаман.)

Савол: Ижодий алоқаларнинг қандай шаклларини Сиз энг самарали деб ҳисоблайсиз ва Сизнинг нуқтаи назарингизда, миллий маданиятларнинг ўзаро алоқаларини кенгайтириш ва чуқурлаштириш учун ижодий союзлар, нашриётлар, журнал редакциялари ва ҳоказолар нима қилмоқлари керак?

Жавоб: Ижодий алоқаларнинг муҳим шакли деб биринчи навбатда таржимани тилга оламан. Шоирни муносиб баҳолаш учун таржима сифатига жуда қаттиқ диққатни қаратмоқ зарур. Бизнинг ижодий союзларимиз ва нашриётларимиз таржима ишига талабчанлик билан ёндашсалар, муаллиф ва таржимоннинг биргалликда ишлаши учун қулай шароитлар яратсалар, айти муддао бўлар эди.

Турли республикаларда совет адабиёти кунларининг ўтказилиши айрим ёзувчи ва шоирлар ўртасида шахсий алоқаларнинг ўрнатилиши маъносида ҳам, адабиётлар ҳамкорлиги маъносида ҳам жуда яхши натижалар беради. Бу анъана давом эттирилмоғи лозим.

1972

ПУШКИН САБОҚЛАРИ

— Пушкин шеърияти яшовчанлик тимсолидек даврлар оша тантана қилиб келмоқда. Сиз буни таъминловчи асосий омиллар нимада деб биласиз?

— Пушкинхонлик кунларини ўтказиш республика-мизда анъана тусига кирди. Мана иккинчи йилдирки, бу қутлуғ шеърият байрами ўтказилмоқда.

Пушкин ҳақида ҳар қанча гапирган билан суҳбат ҳеч қачон тугамайди. Назаримда, Пушкин шеъриятидан чинакам баҳраманд бўлган шоирлар нечоғлик кам бўлса, унинг латиф шеъриятининг ҳарир дарпардасини кўтариб қарамаган шоирлар шунча кўп. Негаки, Пушкин шеърияти халқлар учун фақатгина адабий ёдгорлик эмас, балки юраги доимо уриб турган тирик бир хилқатдир. Бу шеъриятда ҳамма давр фарзандлари учун ҳаммиша хос бўладиган инсоний кечинмаларни кўрасиз. Айни вақтда Пушкин шеърияти шоир ва замон алоқасининг энг ёрқин намунасидир. Даставвал инсоний изтироблар ҳақида сўзласак. Модомики табиат фасллари тоабад алмашиниб турар экан, Пушкин шеъриятининг табиатга уйғун оҳангларини ҳеч маҳал унутиб бўлмайди. Яшил Тригорский хилватгоҳлари, суронли Қавказ манзаралари, Лицей боғларининг дилга яқин сўқмоқлари, Буюк Петр шаҳрининг оппоқ тунлари ва ниҳоят, уларнинг интиҳоси бўлмиш ғамгин ва тунд куз оқшомлари!..

Бу манзаралар ҳанузгача бор-ку! Демак, бу манзараларнинг энг аниқ, энг латиф ва шоирона тасвири бўлмиш Пушкин шеърияти ҳам яшайверади. Шахсан мен кейинги даврлар шеъриятида рационаллик жуда ҳам кучайиб кетаётганини дуруст ҳол деб билмайман. Роботлар ҳам шеър ёзармиш, деган гаплар тарқалга-

нига ва бу гапларга шеърият ихлосмандларининг унчалик ажабланмаётганлигига ҳам нормал ҳол, деб қараб бўлмайди. Космонавтлар осмондан туриб сайёрамиз атрофида ҳеч ҳам тасвирлаб бўлмайдиган хилма-хил ранглар ва манзараларни кузатганликларини айтадилар. Ахир, уларни зуҳур этмоқ ва тасвирламоқ учун аллақандай формулаларга суянган шеърият эмас, балки Пушкиннинг мўъжизакор қалами керак бўлади. Шу ўринда мен бир шоирнинг ажойиб шеърини эслаб ўтишни истардим. Унда бир неча кунлар фалак қўйнида кезган космонавтнинг ерга тушиши ва ўтлоқда баҳри дилини ёзиб, ёнбошлаб ётиши тасвирланади. Космонавт ўтлоқда елдек югуриб юрган оқ тойчоқнинг майсалардаги шабнамни сачратиб қолдираётган изларидан шу қадар теран завқ-шавқ туяди-ки, уни тасвирлаш қийин... Бу ҳам моҳият эътибори билан Пушкин шеъриятига бориб тақалади...

Ўша оқ тойчоқ, ўша замин манзараси Пушкин шеъри эмасми?!

Шоир ва замон мавзусида ҳам Пушкиннинг бизга ибратли томонлари беқиёс каттадир. Улуғ шоирнинг «Россияга туҳмат қилувчиларга жавоб» деган машҳур шеъри ёдингиздадир. Унда шоир поёнсиз ва қудратли Руснинг беқиёс имкониятларига шак келтирувчи ғанимларга қақшатқич зарба бериб, улкан Ватанининг забардастлигини ғоят катта ифтихор билан ўтли, публицистик мисраларда баён этади.

Совет Иттифоқидек улкан ва буюк мамлакат бугунги кунда Пушкинни ўз туғишган шоирим деб турган экан, Александр Сергеевичнинг юқоридаги сингари ғурури барча ватандошларимизнинг қалбига бирдек яқин туюлади... Хуллас мен бу ўринда шоир ва замон, шоир ва гражданин масаласида Пушкиндан ғоятда жузъий мисоллар келтирдим. Буюк шоирнинг инсонлар қалбидаги турли хил иллатларни фош қилувчи асарлари хусусида ҳам юқоридаги сингари гапларни дангал айтиш мумкин. Масалан, шоирнинг «Моцарт ва Сальери» асарини олиб қаранг. Қалбида ҳасад ўргумчаги уя қурган Сальерилар ҳаётда учрамайди, дейсизми? Учрайди. Аммо, умуман, биз Пушкиннинг доҳиёна, чексиз, гўзал ижод бисотидан — гўё сонсиз юлдузларга тўла жануб осмонидан баҳра олганимиз каби эстетик завқ оламиз. Мана шу жиҳат турли дидга мансуб бўлган Пушкин мухлисларини бир жойда бирлаштиради.

— Шеърхон Пушкин шеърларини ўқиётганида шоирнинг ёниқ эҳтиросини, муболаға қилиб айтганда, нафас олишини аён сезиб туради. Гоҳо руҳий ҳолатинг, кайфиятинг ва дилдаги кечинмаларингнинг айнан ва нафис тасвири кишини ҳайратга солади. Гўё у сенинг дилдаги кечинмаларингни ҳозиргина қоғозга туширгандек, ҳатто қоғоз юзидаги сиёҳ излари қуримагандек туюлади. Бир сўз билан айтганда, Пушкин асарларининг ҳар бир саҳифасида ҳаёт шарпаси сезилиб туради. Бунинг сирини мада деб биласиз?

— Шеърятда ҳар хил шакллар нечоғлиқ яшовчан бўлмасин, баъзан даврлар ўтиши билан ўзгаради ва бу табиийдир. Пушкин шеъряти яшовчанлигининг энг асосий сабабларидан бири — унинг туйғулар ифодаси халқ нутқи асосида қурилганлигидадир. Токи халқ ва унинг сўзлашув нутқи яшар экан, Пушкин шеъряти яшайди. Мен бу ерда турли хил шаклий изланишларни мутлақо рад этмоқчи эмасман. Шахсан мен учун У. Уйтменнинг шеъряти ҳам бир улкан мактабдир. Аммо шеърятдан, шаклий изланишлардан ҳоли қолиб, «одамга ўхшаб яшаганда» жўнгина ва гўзал, бетакрор Пушкин шеърятини қайта-қайта мутолаа қиламан. Пушкин шеърятининг яшовчанлиги, ундан доимо ҳаёт нафаси келиб туришининг асосий сабаблари, чамамда, шулар билан боғлиқ. Бу ўринда Пушкин шеърятининг соддалигини туйғулар ибтидоийлиги маъносида тушунмаслик керак. Албатта, у сайёраларни забт этган космик кемаларни кўрган эмас, аммо шоир шеъряти жозибаси шу қадар улуғворки, у интиҳосиз инсон қалбини руҳиятнинг энг юксак юлдузларини забт этган.

Мен ҳар ҳолда, хаёл қиламанки, Пушкин шеърятининг шакллари, модомики, ҳозиргача ниҳоятда кўпчиликни ҳайратга солиб келаётган экан, замонавий рус шоирлари ҳам қачондир бир кун бу шаклга қайтадилар. Унинг шеъряти шакллари айниқса Сергей Есенин асарларида ўзига хос йўсинда кўзга ташланадими, бу унинг яшовчанлигига яна бир далилдир.

— Пушкин шахсиятини қандай тасаввур этса бўлади?

— Шу ўринда мен Пушкиннинг «Номаълум кишига мактуб» деган бир шеърини эсламоқчиман. Шоир бу шеърда ўзига хайрихоҳлик билдириб, дилини тушуниб мактуб ёзган номаълум бир кишига ўз ташаккурини

изҳор қилади. Бу ташаккур шу қадар самимият билан, шу қадар очиқлик билан, балким, кўзда ёш билан битилганки, унда биз Пушкин шахсиятини — унинг нечоғлик дилбар ҳамда чорасиз, нечоғлик ёлғиз ҳамда олижаноб киши бўлганлигини яққол тасаввур эта оламиз. Мен Пушкин ҳаёти ва ижоди билан боғлиқ кўпдан-кўп асарларни, нодир қўлёзмаларни мутолаа қилганман. Балки ўша мутолаа Пушкинни бир қадар тушунишимга асосий калит бўлгандир. Ҳойнаҳой, Пушкин шахсияти, унинг руҳий шикаста ва ҳаётсеварлиги Аникушкин яратган ҳайкалида жуда ҳам ёрқин акс этгандир.

Пушкин ишонувчан шахс. Аммо у ўз ишончига ёвуз муҳитда акс-садо тополган эмас. Пушкин изтиробларининг бир манбаи ҳам ана шунда. Бу ўринда кўпдан-кўп ҳаётий мисоллар келтириш мумкин. Унинг ҳолатларини тасаввур этиб кўринг. Гоҳ у асрий арғувонлар тагида ҳаёт ва ўлим ҳақида чексиз ва изтиробли ўйларга чўмади, Гоҳо Больдинонинг кўркама ўтлоқларида оёқяланг, қувноқ бир ўспирин сингари деҳқон болалари билан бекинмачоқ ўйнайди. Гоҳо дворян сифатида ўз насабини Бульгарин сингари нокаслардан қизғин ҳимоя қилади. Гоҳо жажжи ҳассасини ўйнатиб, дўсти Вяземский билан ҳазилкашлик қилади. Гоҳо ўз номусини, шаънини ҳимоя қиларкан, танида хабаш қони гупуриб, бўйин томирлари бўртиб кетади. Бу ҳолатларнинг барчаси Пушкин шахсиятини, унинг хатти-ҳаракати, феъл-атворини бир даражада кўз ўнгимизга келтиради. Дарҳақиқат, унинг турган-битгани шеър эди. Унинг кайфияти ҳам шеърлари сингари ранг-баранг эди. Назаримда, у ҳеч қачон ёзиш учун шеър ёзмаган. У ўз гурурини яхши билар эди. Бирда дилбар асарини яратаётиб: «Бўш келма, Пушкин! Бугун мен даҳоман!» деган. Ана шундай сўзларни айтган улуғ шоир ўлими олдидан Жуковскийга «Рус ёзувчилари ичида биронтаси менчалик қийинчилик билан яшаб ўтмаган», деган эди!

— Пушкин асарлари ўзбек шеърхонлари учун ҳам туғишган шоирининг шеъридай яқин ва азиз. Шу маънода шоир асарларининг таржималари ҳақида ҳам ўз мулоҳазаларингизни айтсангиз.

— Пушкин ҳақида мароқ билан узоқ гапириш мумкин ва бу лозим. Аммо барча таассурот ва кузатишлардан кўра, шеърхон учун шоир ҳақида энг батафсил ҳикоя қилувчи энг улуғ манба — унинг ўз асарларидир.

Шу маънода улуг шоир шеърляти она тилимизда не-
чоғлик муносиб жарангласа, шоир асарлари билан хал-
қимиз шу қадарлик яқинроқ танишган бўлади. Менинг
назаримда, Пушкин ўзбекча ўз баланд мақомида га-
пирмоғи керак.

1978

ЎЗИНГИЗ ҲАҚДА БИР ЗУМ...

Ижодкорга ўн савол

Савол: Ижодда ақл ва ҳис-туйғунинг роли ҳақида фикрингиз қандай?

Жавоб: Нафақат ижодда, балки ҳаётда ҳам ақл ва ҳис туйғу бирга бўлмаса мувозанат бузилади.

Савол: Илк муҳаббат ва унинг ижодга таъсири ҳақида нима дейсиз?

Жавоб: Ҳар бир инсон ҳаётда ҳар хил ҳодисаларга, дардларга биринчи, иккинчи, учинчи ва ҳоказо маротаба дуч келиши мумкин. Масалан, адолат ва адолатсизликка, яхшилик ва ёмонликка, шу жумладан, муҳаббат дардига ҳам, Ибн Сино муҳаббатни ўзининг «Тиб қонунлари» китобига мустақил бир дард сифатида киритган. Аммо муҳаббат ҳисси ғоят яшовчан туйғудир. Биринчи муҳаббат мавзусида ёзган шеърларим китобхонларга маълум бўлса керак.

Савол: Қандай одам ва қандай гуноҳни кечирмаслик керак?

Жавоб: Ёмон феъли тузалмайдиган одамларнинг қилган гуноҳини ҳам кечириб бўлмас...

Савол: Ҳеч ёлғон гапирганмисиз?

Жавоб: Дунёда катта-катта ёлғонлар бор. Уларнинг олдида бизларникини ёлғон дейишга ҳам уяласан, киши.

Савол: Нимадан ташвишдасиз?

Жавоб: Нимадан ташвишдаман... Яхши истеъдодлар сояда қолиб, адабиётимиз майдонини олғирлар эгаллаб кетмасмикин...

Савол: Буюк шахслардан кимларни севасиз? Нега?

Жавоб: Буюк ижодкорлардан Шекспирни, Навоий ва Толстойни. Албатта, уларнинг шахсияти ўзларига тегиш-

ли. Мен бу ўринда уларнинг руҳий дунёсини кўзда тутаман.

Савол: Ёмон одам деганда аниқ бир кишини кўрсата оласизми?

Жавоб: Қайси бирини кўрсатасиз..

Савол: Мукаммал одамни учратганмисиз?

Жавоб: Назаримда мукаммал одамни ҳар ким ўзи учун ахтарса яхши. Эҳтимол мен учун шундай одамлар бордир, эҳтимол, улар билан гаплашгандирман. Лекин ҳозир номларини айтиш шартми?

Савол: Сизга қайси ўзбек санъаткори (ёзувчи, расом, актёр, хонанда, созанда) ёқади? Нега?

Жавоб: Сора Эшонтўраева, Ҳалима Носирова. Абдор Ҳидоят, Шукур Бурҳонов ва бошқа санъаткорларимиз ижодини ғоят қадрлайман. Улар ўзбек санъаткори нималарга қодир эканлигини, халқимизнинг маънавий етуклигини анча тўла намойиш эта олганлар

Савол: Бўлғуси ва ёш ижодкорларга энг қисқа маслаҳатингиз?

Жавоб: Ёшларга ҳалоллик тилайман.

1980

ИНСОН — ҲАЕТ ГУЛТОЖИ

Савол:— Инсонийлик деганда қайси фазилатларни тушунасиз?

Жавоб:— Анкетадаги саволлар билан таниша туриб, хаёлимга дафъатан бир гап келди. Ажабо, худди шу саволлар билан беш юз йил илгари яшаб ўтган бирор ўтмишдошимизга мурожаат қилинганида у нима деб жавоб берган бўлур эди? Масалан, улуғ бобомиз Навоий нима деб жавоб берар эди? Қарангки, биринчи саволга Навоий бобомиз ўлмас бир жавобни айтиб кетган экан:

Одами эрсанг демагил одами
Ониким, йўқ халқ ғамидин ғами.

Одатда одам муҳтожлик сезган онларида ўзига ҳамдард, ҳамфикр бўлган кишини энг инсоний шахс деб билади. Кимдир тўйида тўйдош бўлгани, кимдир азада азадош бўлгани... Мен эса инсониятнинг биринчи белгиси самимият деб биламан. Уйлаб кўринг, сизга биров яхшилик қилмоқчи бўлса-ю, дили буни хоҳламаса, сиз бундай яхшиликни қабул қилармидингиз? Қабул қилган тақдирингизда ҳам дилингиз бир умрга ғаш бўларди.

Инсонийлик, менинг назаримда, пассив тушунча эмас. Масалан, «Отангни ўлдирганга онангни бер» деган қадимги нақлга амал қилиш инсонийликка кирмайди. Бу гаплар одамзоднинг чорасизлиги оқибатида туғилган. Афсуски, ҳаётда ҳали дилзорлар, манфаатпарастлар, ҳатто ёвуз одамлар ҳануз бор. Уларнинг ҳожатини чиқариш инсонийликка кирадими? Албатта, кирмайди. Шу маънода, инсонийлик кўп қиррали еа ғоятда нисбий тушунчадир. Иши тикилнч келганида ўғри ҳам «эй

фалак» деб юбориши мумкин. Лекин бу унинг инсон бўлганидан дарак бермайди-ку!

Инсонийликни мен одамларнинг табиатга бўлган муносабатларида ҳам кузатиш мумкин, деб ҳисоблайман. Баҳордан қувониб, куздан ғамгинлашган ҳар бир одам катта инсоний қалб эгасидир.

Аслини олганда, инсонийликнинг умумий қондаси бирор ерда ёзилган эмас. «Беайб — парвардигор», деганларидек, мукамаллик ҳар кимга ҳам насиб этавермайди. Аммо бари бир, дунёда, «яхши одам» деган тушунча мавжуд. Эл-юрт агар сени яхши одам деб ҳисобласа, инсонийлигинг ҳам шу бўлса керак.

Савол:— Қандай одамни ёмон кўрасиз ва нима учун?

Жавоб:— Ичи қора одамни ёмон кўраман. Чунки унинг қўлидан ҳар қандай ёвузлик келади. Мен шу қисқа ҳаёт тажрибамда ичи қора одамларга жуда кўп дуч келганман. Бундай одамларнинг хавfli томони шундаки, улар олдинда кетаётган кишининг оёғидан тортиб, ўзлари қатори қилишга интиладилар. Улар тараққиётнинг зарурлигини сезсалар ҳам, негадир ўз тирикликларида ўша тараққиёт бўлишини хоҳламайдилар. Инсониятнинг азамат фарзандлари ёхуд фидойи инсонлар ҳамиша ичи қораларнинг уйқусини қочиради. Ичи қоралар ўз қадрларини билмайдилар. Масаланинг бошқа бир томони ҳам бор. Агар бирон одам истеъдодли бўлса, бу унинг айби эмас-ку! Нега у омадсизлар томонидан яккаланиши керак? Ичи қора одам буни тушунмайди. Ёки тушунишни хоҳламайди.

Ичи қора одам ҳатто ўз туғишганининг муваффақиятини ҳам кўролмайди. Бу фикрни исботлаш учун катта ақлнинг ҳожати йўқ. Ҳар бир одам буни ўз ҳаётида кузатган бўлиши мумкин.

Тағин бир хил тоифа бор. Бундайлар ичи қораликдан ҳам ўтиб, аллақандай махлуққа айланганлар. Улар бошқаларнинг бахтсизлигидан роҳатланадилар, ўзгаларнинг кўзёшидан қандайдир ҳузур топадилар. Ғам-аламли кунларда бундай зотлар ўзларини ҳатто ҳамдард қилиб кўрсатишлари ҳам мумкин. Бахтсиз одам эса бундай марҳаматга, гоҳида чин дилдан ишониб, уни яхши одам деб ҳисоблаши ҳам мумкин. Бугунги кунда бюрократлар ҳам учраб турар экан, нега биз уни ўз номи билан атамаймиз? Бюрократ ичи қора одамнинг расмийлашган кўринишидир.

Ҳар бир одамнинг қалбида ўз фазоси бор. Гарчанд

фазо сўзи чексизликни билдирса-да, айрим одамда у ниҳоятда чегараланган бўлади. Бундай одамлар «Мен борман, дунё мавжуд, мендан кейин нима бўлса бўлаверсин» деган маънода фикр юритадилар. Бундай одамлар ўзини, ўзининг авлод-аждодини биринчи ўринга қўяди. Уларнинг шиори битта: фойданг тегса — яхшисан, фойданг тегмаса, сенинг керагинг йўқ! Афсуски, бу тушунча инсон руҳиятида жуда яшовчандир. Мен коммунист сифатида бир гапни дадил айтишим мумкинки, Лениндек буюк инсон умрини бахшида этган бизнинг идеализмидан, юзаки қараганда, жамият маъносида, лекин аслида ўз манфаатлари йўлида фойдаланиб юрган кимсалар йўқ эмас. Бундай шахсларга нимаки ўз фойдаси учун бўлса — жуда яхши, нормал ҳодиса ҳисобланади. Бошқаларга эса ариқдаги сувни ҳам раво кўрмайдилар. Адабиётда ҳам шундайлар учраб туради. Шоир шеърни ўзи ва халқ учун ёзади. Уни халқ олқишлар экан, нега бу олқиш бировларнинг оромини бузади? Баъзан ичи қоралик шу даражага етадики, омадсиз адиб фақат ўз касбдошларига эмас, каттакон халққа ҳам гинахонлик билан қарайди. Ҳолбуки, халқ ҳурматини кўзёши тўкиб, тиланиб ёхуд дўқ-пўписи билан қозониш мумкин эмас. Тарихда ўзини паққос Навоий ёки Қодирий билан тенг тураман деб эълон қилган даъвогарлар ҳам кўп бўлган... Шунинг учун ҳам ҳар қандай касбдошимга халқ ва тарих билан ўйнашмасликни маслаҳат берардим.

Савол:— Умрингиздаги энг бахтиёр дамларни айтсангиз?

Жавоб:— Яхши, самимий, хайрихоҳ ўртоқларим билан кечирган дақиқаларимни бахтиёр онларим деб биламан. Чунки ҳаётда кўпинча бунинг акси ҳам учрайдики, бундай дамларда «ҳайт» деб саҳрога чиқиб кетгинг келади. Умуман олганда эса, кўнглимдагидек шеърни битказган вақтим ўзимни беҳад бахтиёр ҳис этаман.

Савол:— Эътиқод масаласига қандай қарайсиз?

Жавоб:— Қим нимага эътиқод қўяди — гап шунда. Эътиқодни ҳаёт, муҳит шакллантиради. Муҳит таъсирида ўз эътиқодидан тойганлар ҳам ёки шу йўлда нобуд бўлганлар ҳам тарихда кўп. Менинг назаримда, ўз эътиқодига умр бўйи содиқ қолиш кишидан чинакам қаҳрамонлик талаб қилади. Иродасизлик туфайли ғаними билан апоқ-чапоқ бўлиб юрган кимсалар оз дей-

сизми? Тўғри, ҳаёт кишини турли вазиятларга дучор этади. Лекин ҳар қандай мураккаб ҳолда ҳам виждонини асрай олган зот ўз эътиқодини ҳам асрай олади, деб ўйлайман. Ҳаётим давомида ёлғизликни бирмунча ҳис қилганман. Ана шундай пайтларда мени яхши одамларга эътиқодгина қутқариб келган ва қутқариб келмоқда. Шу сабабдан ҳам эътиқод деганда, ўз қалбида улуғ инсонийликни мужассам этган аниқ, бор одамларга эътиқодимни ҳам тушунаман.

Савол:— Оилада, фарзандларга муносабатда энг муҳим нарса нима деб ҳисоблайсиз?

Жавоб:— Болалар — ҳимоясиз гуллардир. Уларни совуқ ҳам, иссиқ ҳам зада қилиши мумкин. Мен ўзим бошдан кечирган баъзи сабоқлар болаларим бошидан ўтмаслиги учун курашаман.

Назаримда, тарбияда энг муҳим жиҳатлар — болани ростгўй, самимий, катталарга ҳурмат, кичикларга шафқат руҳида ўстиришдир. Афсуски, мана шу каби фазилатларни ўзида жамлаган фарзандинг улғайганда тамоман бошқача муҳитга дуч келиши мумкин. Бундоқ шароитда у қандай яшай олади? Ана шу нарса мени ғоят ташвишлантиради.

Савол:— Бўш вақтингизни қандай ўтказасиз?

Жавоб:— Ўзбеклар бўш вақтларини деярли ҳаммавақт бир-бирларига ўхшаш равишда ўтказадилар. Бир-бирлари билан суҳбатлашадилар, йиғилиб ош қиладилар, тўйга борадилар. Дўстларим кўп. Улардан ортган фурсатларимда шаҳар чеккасига чиқиб, чексиз осмондаги ёрқин, катта юлдузларга боқиб туришни жуда ҳам ёқтираман. Агар шоир бўлмаганимда, эҳтимол, астраном бўлармидим. Юлдузлар, астраномия ҳақидаги китобларни ўқишни яхши кўраман. «Наука и жизнь», «Вокруг света», «Фан ва турмуш» журналларини севиб ўқийман. Улар дунё ҳақидаги тасаввурларимни бойитади, овунтиради.

«БЕЗОВТА УЙЛАР СЕҲРИДА...»

— Савол-жавобдан олдин мен «Совет Ўзбекистони санъати»нинг «Дил суҳбати» деб аталган янги рубрикасини табрикламоқчи эдим. Давримизнинг истеъдодли шоири Андрей Андреевич Вознесенский ана шу рубриканинг ilk меҳмони бўлгани, у киши билан ўтказилган суҳбат на фақат адабиёт ва санъат мухлислари учун, балки ҳурматли журналимизнинг барча ўқувчилари учун ҳам катта воқеа эканини эътироф этмоқчиман.

Ўйлайманки, шу рубриканинг ҳар бир меҳмони, жумладан мен ҳам дилимиздагини самимий, очиқ-ойдин айтишга ҳаракат қиламиз. Менимча, ана шу рубрика остидаги чиқишлар журнал ўқувчилари учун на фақат қизиқарли, аммо фойдали ҳам бўлиши, ана шу савол-жавоблар давомида адабиёт, санъат ва умуман ҳаётимиздаги ҳал этилиши лозим бўлган ўткир проблемалар ҳам кўтарилмоғи керак.

— Раҳмат, Абдулла ака, биз «Совет Ўзбекистони санъати» журнаlining ижодий ходимлари ана шу масъулиятли вазифани уддалашга ҳаракат қиламиз, албатта. Аммо ҳар бир суҳбатнинг қай тарзда чиқиши сизлар, яъни рубрикамиз меҳмонларига ҳам кўп жиҳатдан боғлиқ.

Биласизми, Абдулла ака, «Дил суҳбати» рубрикасига туртки бўлган нарса журналхонларимизнинг мактублари бўлди. Бу хатлар эса журналга эмас, балки ана шу рубрикамизнинг бўлажак меҳмонлари — таниқли адиблар, санъаткорлар ҳамда рассомларга бевосита алоқадор мактублар эди.

Редакцияга шоир ва ёзувчилар, актёр ва рассомлар, кино ходимлари номига жуда кўп мактублар келиб турибди. Уларнинг авторлари ана шу хатларни эгаларига

етказишни, жавобларни, агар мумкин бўлса, журналда чоп этишларини сўрашади. Тўғри, биз уларни эгаларига топшираемиз, ammo баъзилари жавобсиз қолиб кетади ҳам. Эндиликда эса ўқувчиларимиз савол-жавоблардан ўзларини қизиқтирган нарсаларни бемалол топа олишади, деган умидимиз ҳам йўқ эмас.

— Айтинг-чи, Анваржон, ана шу мактублар ичида менга тааллуқлиси ҳам бормиди?

— Ҳа, қорақалпоғистонлик бир группа ўқувчиларимиз «Сизлардан илтимос, агар малол келмаса, аниқлаб берсаларингиз, нега Абдулла Орипов кўпинча шеърларида «имон» сўзини ишлатади. Нима, у киши диндорми?» дейишган редакцияга ёзган хатларида. Биз бу мактубни яқинда олдик. Унинг авторлари жавобини ўзингиздан эшитсалар, деган мақсадда мактубни бугунги учрашувга олиб келдик.

— Яқинда «Савоб» деган шеър ёзувдим. Ҳали уни чоп этганимча йўқ. Агар ўша хат эгалари уни ўқишса борми, мени тамомила намозхонга айлантириб қўйишаркан-да!

Бу икки сўз ҳам фақат диний маънони англатмайди. Мен ҳам, бошқа шоиру ёзувчилар ҳам «имон» сўзини «эътиқод», баъзида «виждон» маъносида кенг ишлатамиз. Бу сўзнинг ўзи ана шундай маъно беради-да.

«Савоб» одамларга, кўмакка муҳтожларга беғараз, ҳеч бир манфаат кутмасдан, қилинган яхшилиқдир.

— Абдулла ака, гўзаллик деганда Сиз нималарни тушунасиз?

— Гўзаллик шундай нарсаки, у инсонда беғараз меҳр-муҳаббат, шодлик, эркинлик ва шунга ўхшаш туйғуларни уйғота олиши шарт.

Айримлар уни абсолют тушунча деб билишади. Бу — нотўғри. Гўзаллик нисбий тушунча. Ҳар бир халқнинг, миллатнинг, ҳар бир одамнинг гўзалликка бўлган ўз дунёқараши мавжуд. Эшитишимча, бир замонлар французлар бурни узун эркакларни гўзал деб ҳисоблашаркан. Ҳатто улардан бурни кичик бўлиб туғилганлар бурнини иплар воситасидами, бошқа йўллар биланми, ишқилиб чўзишга ҳаракат қилишаркан...

— Адабиёт ва санъатдаги гўзаллик-чи?

— Адабиёт ва санъатдаги гўзаллик эса ҳаётни халқнинг туб манфаатларини ифодаловчи идеаллар билан мувофиқ равишда, ҳаққоний акс эттиришдан иборатдир. Инсонлардаги маънавий бойликни, ахлоқий пок-

ликни ривожлантиришга хизмат қилиш — гўзалликнинг олий вазифаси ҳисобланади.

— Аммо ҳозир санъатдаги, айниқса музикадаги гўзаллик тушунчасида бир оз бўлса-да, оғиш рўй берапти, шекилли? Мен мазмунни эмас, шаклни назарда тутаяпман.

— Аниқроғи, шаклда Ғарбга эргашиш, тақлид қилиш содир бўлаётир. Ҳақиқатан ҳам бу ҳолни музика санъатида яққол сезиш мумкин.

Сизга битта латифа айтиб берай. Бир куни АҚШнинг Калифорния штатидаги ўта замонавий концерт залида (у ерга сочлари елкага тушадиган, жинси кийган ёшлар тўпланишган экан) Шарқдан келган мақомчилар ансамблининг концерти намойиш этилибди. Худди шу куни Шарқ мамлакатларининг энг чекка қишлоқларидан бирида эса Америка композиторлари асарларидан иборат камер концерти берилибди (у ерга нуқул чоллар тўпланишган экан). Ҳар икки жойда ҳам концерт тугагач, Калифорниядаги ёшлар ярим соатча чапак чалишибди, қишлоқдаги чоллар эса ҳушларидан кетаёзишибди. Сабаби: калифорниялик ёшлар концертга келишларидан олдин афюн чекиб олишган, чолларни эса нос элтиб қолган экан. Бу бир латифа, лекин шундай воқеа бўлиши ҳам мумкин-ку, ахир.

Бу билан нима демоқчиман? Ҳар бир халқнинг асрлар давомида авлодлардан-авлодга ўтиб келаётган ва фақат ана шу халққа доир бўлган музика асарлари борки, уларни бошқа бир халқ вакили тушунмаслиги, баҳолай олмаслиги табиий бир ҳол.

Биз Ғарб музикасини тингловчиларга мажбурлаб тиқиштирмаслигимиз керак. Замонавий композиторларимиз ота-боболари неча асрлар давомида ардоқлаб келишаётган миллий музика бойлигини Ғарб музикасига қурбон қилмасликлари шарт.

Инкор этмаслик керакки, Ғарбда яхши музика асарлари кўп. Лекин ўз музикамиз янада бойиши учун улардан айрим элементларни қабул қилиш керак, холос (кези келганда бунинг акси ҳам бўлади), аммо бу — кўр-кўрона эргашиш, тақлид қилишни англамайди.

Масалан, балет ва операларимизни олайлик. Уларнинг кўпчилигида Ғарб ва Шарқ музикаси жуда жойида, чиройли қилиб уйғунлаштирилган.

— Кўр-кўрона тақлид, айниқса ҳозирда яратилаёт-

ган эстрада қўшиқларида кўпайиб кетаётганини ҳаммамиз ҳам сезаяпмиз...

— Очиғини айтганда, мен қўшиқларимиз, уларнинг куй ва текстлари ҳақида гапиравериб, жуда чарчадим. Эндиликда бу гаплар менда ҳатто аллергия кўзғотадиган ҳам бўлди. Лекин гапирмаса бўлмайди.

Бизда сўнгги пайтларда кўплаб вокал-эстрада ансамбллари ташкил этилиши жуда яхши. Ана шулардан бири «Ялла» ансамбли. Унинг дастлабки одимлари, яъни ўзбек халқ қўшиқларини замонавийлаштиришдаги хизмати анча дадил бўлди. Лекин ҳозир унинг репертуарида ўша илк йўналишдан бирмунча оғиш содир бўлаяптики, бунинг олдини олиш керак.

Бошқа кўпчилик ансамблларимиз эса юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, Фарбга сажда қилишади. Уларнинг қатнашчилари ўзбек сўзларини бураб-чўзиб, нотабий талаффуз қилишлари, куйларида, (гарчанд текст ўзбекча бўлса-да) миллий оҳанглар мутлақо йўқлиги одамнинг ғашини келтиради.

— Хулоса қилиб айтганда, фақат эстрада қўшиқлари Сизда ана шундай туйғулар уйғотар экан-да?

— Йўқ, фақат бу жанрдаги қўшиқлар эмас. «Халқ куйи»да айтиладиган аксарият замонавий қўшиқлар ҳам баъзан ҳафсаламни пир қилиб юборади.

— Сабаби?

— Ҳозир. Биринчидан, ана шундай қўшиқларга суюқ текстларни асос қилиб олишади. Иккинчидан эса, баъзида композиторларимиз уларга хўжақўрсингагина, енгил-елпи куй басталашди.

Кейин, қўшиқ кўполликни ҳам кўтара олмайди. «Қилади», «бўлади» каби сўзлари бор текстларни куйга солишда эҳтиёт бўлиш лозим. Аксинча «қилади-и-и», «бўлади-и-и» тарзида ҳам ижро этишаверади.

— Қўшиқ ёзишдан олдин унга мос шеър танлаш керак демоқчисиз-да?

— Албатта. Шу ерда яна бир нарсани таъкидламоқчиман. Бизда арузда ёзадиган барча шоирларни, негадир, қўшиқчи-шоир деб аташади. Ахир унда классикаларимиз — Навоий ҳам, Машраб ҳам... қўшиқчи шоирлар экан-да? Ғалати эшитилади.

— Маълумки, Сизнинг ҳам анчагина шеърларингиз қўшиққа айланган. Ана шу қўшиқлар ҳақида фикрингиз?

— Ҳа, шундай қилишган.

— Нега энди «шундай қилишган?» Нима, Сиз композиторлар билан қўшиқ яратилиши жараёнида ҳамкорлик қилмайсизми?

— Агар Сайфи Жалилни ҳисобга олмаганда (бу ҳақда ҳам батафсилроқ айтиб ўтаман), ҳали ҳеч бир бастакор менга «Ана шу шеърингизни қўшиқ қилмоқчиман», деган таклиф билан келган эмас. Мен шеърларим қўшиққа айланганини туйқусдан, радиодан ўша қўшиқ ижро этилгандагина эшитиб қоламан. Баъзилари ёқса (масалан, Икромжон Бўронов ижросидаги «Сен баҳорни соғинмадингми?» қўшиғи), айримлари ёқмайди.

— Ушанда қўшиқ ижрочисини ҳам, композиторини ҳам ич-ичингиздан койисангиз керак-а?

— Нега энди! Аввало, менинг шеъримни қўшиққа лойиқ топишгани учун севинаман, Аммо қош қўяман деб кўз чиқаришгани учун уларга раҳмим келиб кетади, ич-ичимдан ачинаман ва шартта радиони ўчириб қўяман. Кейин, ўша шеъримнинг бошига оғир кулфат тушганидан анчагача хўрсиниб юраман.

Бизда ҳали шоир билан композиторнинг ўзаро ҳамкорлиги муаммоси етарлича ҳал этилмаётир.

— Сайфи Жалил-чи, у киши билан ҳамкорлик қилиб турасизми?

— Бир мартагина. Қашқадарёдан телефон қилишиб, СССРнинг 60 йиллиги муносабати билан ўзбек ва тожик халқлари дўстлиги ҳақида ёзилажак қўшиққа шеър битишимни, унга Сайфи Жалил куй басталашини айтишди. Ана шундан сўнг «Ўзбегим тожик билан» шеърини ёздим (у илк марта «Совет Ўзбекистони санъати»да эълон қилинди). Сўнгра Сайфи Жалил унга куй басталади. Натижада ёмон қўшиқ чиқмади. Унда миллийлик билан замонавийлик мутаносиб тушган. Уни қашқадарёлик санъаткорлар — ака-ука Муродовлар ижросида эшитдим. Менимча тузук.

— Рассом Жавлон Умарбековга бағишланган шеърингиз қандай пайдо бўлган?

— Бизда сўнги йилларда «ярқ» этиб бир гуруҳ истеъдодли мусаввирлар чиқишдики, уларнинг ҳар бир асари катта-катта баҳсларга сабаб бўлмоқда. Шеър ана шу рассомларга бағишланган, асосан. Ундаги «Бойсунда бойчечак гуллади» дегани Рўзи Чориевнинг талантига ишора.

Умуман, улар келажакда республика тасвирий санъ-

атимизнинг фахри бўлиб қолажак, Лекин бунинг учун ҳар бири ўз овозига эга бўлмоғи шарт.

— Ниҳоят, шеърият ҳақидаги фикрларингизни ҳам эшитсак.

— Гегель табиат ва жамият қонунларини тушунтириш учун триада (учлик) терминини қўллаган. Унинг таъкидлашича, тараққиёт уч босқични босиб ўтади.

Гёте бўлса, шеърият ҳам ана шу босқичдан ўтади, деган. Унинг триадаси босқичлари — соддалик, мураккаблик ва тағин соддалик.

Биринчи босқичдаги шеърлар (у асосан мактаб ўқувчилари, шеъриятга дастлабки қадам ташлаётганларда рўй беради) ўта содда бўлади. Бора-бора иккинчи босқичда эса уларнинг асарларида мураккаблик, мавҳумлик, аллақандай чигаллик сезилади, Сўнгги босқичда эса улар яна соддаликка қайтишади. Аммо ана шу оддийликда буюклик мавжуд. Пушкин, Лермонтов, Есенин, Ҳамид Олимжон шеърлари ана шу сўнгги босқичнинг маҳсулидир, улар яратган шеърлар бир қарашда оддий туюлади. Аммо бу жўнлик замирида катта ҳаётий тажриба, умумлашма, теран мавзу, қурч ётади.

Айримлар биринчи, баъзилар эса иккинчи босқичда қолиб кетади, учинчи босқичга кўтарилиш — шоирнинг камолоти, кучли талантидан нишонадир. Шу сўнгги нуқтага етиб олиб ижод қилган шоирлар жуда-жуда кам.

— Босқичдан-босқичга ўтишда қандай омиллар ҳал қилувчи фактор ҳисобланади?

— Бунинг учун ижодкорда талант, шунингдек катта меҳнат қобилияти бўлиши, унинг диди, ҳис-туйғулари ўзидан доимо олдинда юриши керак. Лев Толстой улуг ёшида, таланти бутун ер юзида танилган бир пайтида, ўз кундалигига «Мен ҳали ҳам етук одам бўлолмадим» деб ёзиб қўйган экан. Демак, унинг диди, дунёқараши, фикрлари ўзидан анча олдин юрган.

— Ҳозир ўзбек совет поэзияси ниҳоятда тараққий этмоқда. Кўплаб ёш овозлар келиб қўшилмоқда. Улардан қайси бирини ажратишингиз мумкин?

— Бирортасини алоҳида ажратиш қийин муаммо. Аммо мен шу ўринда қуйидагиларни айтмоқчиман. Ҳақиқатдан ҳам ҳозир шоирларимизнинг том-том тўпламлари, қалин-қалин шеърий асарлари чоп этилаётир. Лекин ҳали бизда сон кетидан қувиш ҳисси катта.

Шоирларимиз борки, ёзганлари, бир қараганинда,

бус-бутун, равон, қофиялар жойида. Лекин уларнинг асарлари на адабиёт тарихидан, на халқ қалбидан бир умр жой олиши гумон. Сен минглаб сатр шеър ёзсанг-у, шундан ақалли икки-уч мисраси ҳам юраклардан жой олмаса — бу шоир учун катта фожиа.

Адабиёт, шеърят образлилик билан тирикдир. «Эй ёр, мен сени севаман». Ана шу гапни Мирза Ғолиб «Эй, ёр, остонанг олдида ётган тошни нима қилардинг нарига суриб қўйиб, ахир у менинг пешонамга урила-вериб ўз-ўзидан йўқ бўлиб кетарди-ку!» деб беришида жуда кучли образлилик барқ уриб турибди.

Данте ҳақиқий шеърятнинг асосий ҳислатларидан бири самимият деганди. Чин юракдан, самимий айтилган мисралар, гарчи уларда образлилик кучли бўлма-са-да, бир умр эсда қолади.

Масалан, Навоийнинг укаси Дарвеш Алига айтган:

Навосиз улуснинг наво бахши бўл,
Навоий ёмон бўлса сен яхши бўл, —

байти нақадар самимий ва маънодор!

— Дантенинг «Илоҳий комедия»сини таржима қилиш юзасидан олиб борган ишларингиз ҳам кўпчиликни қизиқтиради.

— «Инжил, таврот ва қуръондан сўнг инсон қўли билан яратилган энг буюк асар». «Илоҳий комедия» тўғрисида гап кетганда одатда уни доимо ана шундай таърифлашади.— У — одамзод барпо этган улкан маънавий хазина!

Бундан олти асрча муқаддам ёзилган ушбу асар одамларнинг иллатларини шафқатсиз фош этади. Бу иллатлар ҳозир ҳам йўқолгани йўқ. Шу боис ҳам «Илоҳий комедия»га бўлган қизиқиш сўнган эмас, ҳеч қачон, ҳеч қайси асрда сўнмайди ҳам.

Кинорежиссёр Бондарчукдан «Илоҳий комедия»ни экранлаштириб бўладими?» деб сўраганларида, у лўнда қилиб: «Бўлади. Фақат жаҳондаги барча таланти кинематографчиларнинг ўзаро ҳамкорлиги билангина бу ишни амалга ошириши мумкин», деб жавоб қайтарганди. Демак, Бондарчук ушбу асарнинг қанчалар мураккаблигини ҳис қила олган.

— Нималарда унинг мураккаблиги?

— Дантеда деярли баён йўқ. Мисраларнинг ҳаммаси фақат конкрет сўзлардан иборат. Шакл ниҳоятда сиқик.

Агар у бирор иллатни кўрсатмоқчи бўлса, унинг «афт-ангори»ни жуда усталик билан чизади.

Мен ушбу асарнинг таржимасига ҳадиксираб, лекин қалб даъвати билан киришдим. 1968 йилда бошлагандим, бу оғир юмуш ҳали ҳам давом этаётир. Унинг таржимаси зиммамга катта масъулият юклади, бу асар мени гўё ёш жиҳатдан ҳам бирпасда улғайтириб қўйди.

Яширишнинг ҳожати йўқ: таржима жараёнида жуда-жуда хун бўлиб кетдим.

Дантени таржима қилаётганимни эшитган белоруссиялик шоирлардан бири менга «Илоҳий комедия»га ўзбек тилининг кучи етармиди?» деб қолди.

— Уша шоир бизнинг тилимиз кўп нарсага қодирлигидан шубҳаланган экан-да?

— Шундай. Мен унга тилимиз туркий тиллар орасида энг бой, нафис, мусиқий эканини, бунга Дантени таржима қилиш жараёнида яна бир карра ишонч ҳосил қилганлигимни фахр билан сўзлаб бердим.

— Сиз тил бойлиги деганда нималарни назарда тутасиз?

— Қайси тилда синоним кўп бўлса, ўша тил бой ҳисобланади. Ўзбек тилида синонимлар беҳисоб. Навоий биргина «Йиғлаш» сўзининг ўнлаб синонимини ишлатган!

Тил фақат ғояларни ифода қилувчи воситагина эмас, балки мустақил кучга эга бўлган қудратли яхлит ҳодиса ҳамдир. Дейлик, асарнинг ғояси бизга ёт эса-да, тили ниҳоят чиройли бўлиши мумкин.

— Сизнингча, ҳозирги шоир ва ёзувчиларимиз тили қай даражада?

— Уларнинг асарларини ўқиганимда тил гўзаллигини, ипакдай майин бўлиб жилоланиб туришини камдан-кам учратаман.

Яширишнинг кераги йўқ, ҳатто баъзи катта адибларимизнинг асарларида ҳам она тилимизнинг руҳи синиқ.

Мен шўни афсус ва надоматлар билан айтишим лозимки, бизнинг аксарият сўзларимиз луғатлар «қабри»га кўмилиб қолмоқда. Тилимиз қашшоқлашиб боряпти. Биз луғатимиздан ўз ўрничи топган форсча, арабча сўзларни тобора камроқ қўллаяпмиз. Менимча, улардан албатта фойдаланиш зарур, лекин меъёри билан. Ўзим ҳам ана шундай қилишга уринаман. Шеър-

ларимдан бирида «сурат» билан бир қаторда «сийрат» сўзини ҳам ишлатдим. Биринчиси одамнинг ташқи қиёфасини, иккинчиси бўлса, унинг ички қиёфасини англади.

Тилимизни сунъий саёзлаштириш давом эттираврилса, 50—60 йилдан кейин менинг шеърларимни ҳам миллатдошларим фақатгина луғатлар ёрдамида ўқий олишлари эҳтимолдан ҳоли эмас.

Ҳа, биз тилимизни тинмай бойитишимиз керак, тўғрироғи тил бойлигимиздан тўла фойдаланишимиз лозим. Бунда фақат том-том луғатлардан эмас, балки классикларимизнинг асарларидан мадад олиш зарур. Кейин мактабларимизда, олий ўқув юртларида ҳам тилни ўргатишни янада такомиллаштиришимиз даркор.

— Абдулла ака, бирон бир шеърингиз мисолида тил устида қандай иш олиб борганингиз «сири»ни очишингиз мумкинми?

— Бунда ҳеч қандай сир йўқ. Аввало шунга айтиш керак, мен учун ҳар бир шеър устида ишлаш — гўёки жанг майдонига киргандай гап. Ҳар бир шеърим учун гоҳо йигирма, гоҳо йигирма беш кунлаб вақт сарфлаганим бўлган.

«Она сайёра» шеъримни эса ёзиб бўлингач, роса олти ойдан сўнг чоп эттирдим.

— Нега?

— Унда «Бир зумлик безовта ўйлар сўнггида, яна рухсорингга термуламан жим» деган сатрлар бор. Унинг дастлабки нусхаларида «безовта» сўзи ўрнига «ташвишли», «ғамгин» ва шунга ўхшаган сўзларни ишлатгандим. Аммо, назаримда, улар жойига тушмагандек туюлаверди. «Қанақа сўз топсам экан?» деб анча бош қотирдим. Бир кун менинг ҳолимни кўриб, ўртоқларимдан бири «Нега бунчалик безовтасиз?» деб қолувдики, ўша мен хуноб бўлиб излаган сўзим ана шу «безовта» эканини ҳис қилиб, суюниб кетдим-у, дўстимга: «Раҳмат! Энди безовта бўлмайман!», дедим.

Баъзида оёғинг остида ётган сўзни кўп вақт ахтаришга мажбур бўлиб қоласан. Бошқаларда қандоқ — билмадим.

— Шеърларингизнинг русча таржимасига қандай қарайсиз?

— Андрей Вознесенский таъкидлаганидек, улар жуда бўш чиқаётир.

Негадир шеърларим руҳини бера олишмайди, Баъ-

зилар: «Бунга ўзингиз айбдор. Яхши таржимон топиш учун ҳам елиб-югуриш керак», дейишади. Балки тўғридир. Афсуски, мен бундай қила олмайман. Мен таржима қилдириш учун ижод қилаётганим йўқ-ку, ахир!

Биласиз, айрим адибларимиз негадир таржимага суяниб қолишган. Улар балки она тилида бўш ёзишган асарлари «таржима мобайнида эпақага келиб қолар», деган фикрда юришар. Ана шундай таржима учун ўзларини ўтгаям, сувгаям уришади, тўғри, таржимон билан яқин ҳамкорлик қилиш яхши хислат. Аммо айрим асарларнинг ҳатто бутун бошли боблари автор эмас, балки таржимон томонидан вужудга келишини қандай изоҳлашга ҳайронман.

— Фалсафага теран муносабатингиз ҳақида ҳам сўзлаб берсангиз?

— Ҳақиқатан ҳам бу фанни жуда-жуда севаман. Қўп йиллардан буён уни ўрганиб келаяпман. Фалсафанинг турган-битгани ҳикмат. У юнончадан «донишмандликни севиш» деб беҳуда таржима қилинмайди, ахир.

Файласуфларнинг асарларида оддий, аммо ҳикматли ривоятлар қалашиб ётибди. Мана шулардан иккитасини айтиб ўтай.

Темур ҳиндларнинг қабилаларидан бирини босиб олганда, улар унга: «Агар сен савдогар бўлсанг — бизларни сотиб юбор, агар қассоб бўлсанг — сўйиб ташла. Агар подшо бўлсанг — бизга бахт бер», — дейишган экан. Теран, расо гап!

Иккинчиси, қадимги юнон файласуфи Диоген, негадир, одамлардан ҳафсаласи пир бўлибдими, бошқа сабабданми, ишқилиб мустақил бўлиш учун бочкада яшаган экан. Бир куни у бочкасидан чиқиб, денгиз қирғоғида дам олиб ётганида, унинг ёнига от минган одам келиб тўхтади. Диоген унга заррача ҳам парво қилмайди. Шунда у тутақиб:

— Мен Искандарман! Нега ўрнингдан турмайсан?! — деса, у лоқайдгина «Отингни ол, сояси тушаяпти», дея жавоб қайтарибди. Яъни Диоген ўз мустақиллигига ҳатто отнинг сояси ҳам тажовуз қилишини истамаган экан. Унинг бу жавобини эшитган подшоҳ «Мен Искандар бўлмасам, Диоген бўлардим!» деб юборганини билмай қолган. Улуф боболаримизнинг рубойлари ҳам шундоқ теран.

— Адабиёт ва фалсафа иккиси қўшилган тақдирда қандай ҳол содир бўлади?

— Ушандагина муҳим проблемалар кўтарилади, ёрқин типлар (улар образлардан устун туради) пайдо бўлади. Гамлет, Дон-Кихот, шунингдек, Айтмаговнинг Танабойи ана шундай типлардандир.

— Ўзбек адабиётида-чи? Борми шундай типлар?

— Афсуски, оз, борлари ҳам — маҳаллий типлардир. Бизда ҳам умуминсоний типлар яратишга уринишаяпти, аммо улар ҳозирги замон ишлаб чиқаришининг фонига қоришиб кетмоқда.

— Яна бир нарсани сўрамоқчи эдим. Нега Сизда ғамгин шеърлар учраб туради?

- Баъзида менга «Ҳамма билан дўст бўлиб кетаверасиз, одам танлашни билмайсиз», деб танбеҳ беришади. Тўғри, ана шу жиҳатим учун панд еган пайтларим ҳам бўлган. Афсуски, одамлар орасида айримлари борки, уларнинг инсон бўлиб яралганидан куйиниб кетаман.

Биласизми, тўғри тушунинг, мен зинҳор шикоят қилмоқчи эмасман, айримлар (шу жумладан, ўзига ортиқча бино қўйган ижодкорлар), гарчи мен уларнинг арпасини хом ўрмаган бўлсам-да, орамизда ҳеч қандай низо кечмаган эса-да, ҳатто саломимга зўрға алик олишади. Ана шундай одамларни, шунингдек, амал курсиси теккан, мансаблари даражаси кундан-кун ошса-да, аммо қалблари сўқирлашиб, тубанлик қаърига ботиб бораётган бюрократ, амалпарастларни кўрсам, уларни гоҳо сатирада масхара қиламан, гоҳида ғамгин бир кайфиятга тушаман.

Нега шунақа одамлар бор орамизда, деб ўйга толаман. Ана шунда ҳам менга фалсафа ёрдамга келади. Дарвиннинг эътирофича, одамлар маймундан, яъни ҳайвондан пайдо бўлишган. Шу боис ҳам одамнинг ташқи тузилишида узоқ ҳайвоний аجدодларидан қолган кўпгина ортиқча нарсалар бор. Масалан, кўр ичак, оёқнинг кичик панжаси, турли мўйлар, тирноқнинг тез-тез ўсиши (балки улар асрлар мобайнида йўқолиб кетар).

Аммо одамнинг танасида эмас, балки руҳида ҳам ҳайвонлардан қолган ана шундай ортиқча нарсалар мавжуд. Ҳарислик, таъмагирлик, виждонсизлик, иккиюзламачилик, қабиҳлик, сотқинлик... буларни чексиз

санаш мумкин. Булар юқорида айтганимдек, Данте даврида ҳам, Навоий замонида ҳам бўлган, улар ҳозир ҳам бор. Уларни ҳеч ким, ҳеч бир тузум таг-туғи, илдизи билан йўқ қила олмайди. Уларни худди тирноқни олиб туриш лозимлигидек тийиб, жиловлаб туриш керак. Коммунистик партиямиз олиб бораётган тарбиявий сиёсат асосан ана шунга қаратилган. Бу — умуминсоний адабиётнинг ҳам доимо бош вазифаси бўлиб келган ва шундай бўлиб қолади.

1982

ИНСОН ҚАЛБИ БИЛАН ҲАЗИЛЛАШМАНГ...

Мухбир: Ҳурматли Абдулла ака! Дилкаш суҳбатимизни ҳозирги замон ўзбек адабиётидан, шеърятидан бошлашсак.

Абдулла Орипов: Халқ оғзаки ижодида: «Айтсам,— ўлдурурлар, айтмасам — ўлам» деган қадимий ибора бор. Ушбу суҳбатга қўшилишдан аввал мен шундай андишага бордим. Аммо бир гуруҳ қадрдон дўстларимиз: озми-кўпми шеърятда хизмат қилиб юрган экансиз, унга ўз муносабатингизни баён қилинг, дейиши табиий. Мен китобхон сифатида дид ва савиям даража-сида баъзи гапларни айтишим мумкин.

Менинг биринчи таассуротим шундан иборатки, бугунги адабиётимиз кўрки ва салмоғи — халқимизнинг тарих саҳнасида тутиб турган ижтимоий-сиёсий мавқега яраша. Балки, ёмби истеъдодлар буюк бадиий савияларини келажакда намойиш этарлар. Ҳозирча, мен адабиётимиздаги юксак ижтимоий-сиёсий равнақни эътироф этаман. Бу эса катта бир халқ адабиёти учун ҳазилакам ютуқ эмас.

Ўзбек совет адабиётининг кўпгина классикларида ижтимоий-сиёсий идрок ва бадиий етуклик уйғунлашиб кетган эди. Масалан, Ойбек романларини олинг. Мен Ойбек мактабида тарбия кўрганман, бошқа муаллифларни баҳолашда ўша нуқтаи назардан келиб чиқаман. Бу — кўринган ҳар бир ёзувчидан Ойбекни ахтариш деган эмас. Исбот талаб қилмайдиган гап шуки, табиат сингари адабиёт ҳам ҳамиша янгиланиб боради. Лекин у ўзининг асосий принципларини сақлаб қолади. Хўш, Қодирий ва Ойбек давридан буён роман қурилишида қандай ўзгаришлар юз берди? Шекспир давридан буён, режиссёрлар минг хил мақомга солиб кўришмасин,

саҳна қоидаларида қандай ўзгаришлар содир бўлди? Шеърятда-чи? Унинг ҳам муроду мақсади Инсон боласига хизмат қилиш экан, унда нималар юз берди? Суҳбатимиз мана шу жойга етганда, жиндек баҳсли тус олиши мумкин. Адабиётнинг вазифаси — «На месте шагом марш!» эмас, «Олга!». Фақат битта умумий қоида бор: келаётган янги-янги авлодлар ўзигача бўлган меросни ўта маданиятсизларча топтамасинлар! Маяковский янги оҳанглари инқилобий руҳ билан олиб кирганда ҳам, ҳамиша Пушкинга мурожаат қилиб, унга ҳисоб берган. Ушундай лирик шеърларни Маяковский ҳам ёзиши мумкин эди. Лекин давр янгича шиддатни, янгича садоларни талаб қиларди. Пушкин декабристларнинг дўсти эди. Шундай ифодалаш мумкинки, 1917 йилга келиб, декабристлар — инқилобчиларга, Пушкин эса — Маяковскийга айланди.

Айрим ёшлар, Гафур Ғулом кўнглини кенг қилиб ёзмаган, деган маънода гаплар қилишади. Ҳолбуки, у жуда мураккаб даврда яшади. Шеър унинг қўлида бир сеҳрли таёқча эди. Шу таёқча билан у ногора чалиши ҳам мумкин эди, жаҳонни уйғотиши ҳам мумкин эди, ёш болани овутуши ҳам мумкин эди. Лекин Давр шуни тақозо этдики, у фақат жаҳонни уйғотди. Шеър — давр фарзанди дегани шу. Шеърятнинг ҳам умумий принциплари ўзгармасдир.

Мухбир: Китобхонларнинг савияси тўғрисида нима дея оласиз?

Абдулла Орипов: Биз адабиётимиздаги «ура-ура»чиликдан, схематизмдан бирмунча қутилдик. Лекин ўқувчиларнинг савияси ҳануз чатоқ. Ҳамон офаринбозлик, таги йўқ гапларга эҳтиром китобхонларимизнинг дидини эгаллаб турганидан жуда хафаман. «Сўнгги уруш» деган шеърим чиққач, менга бир хат келди. «Сиз нега бунча ваҳима қиласиз?», деб ёзибди муаллиф. Ахир ҳозирги пайтда фақат бизнинг мамлакатимиз эмас, балки бутун Ер шари — Она заминимиз қалтис бир вазиятда турибди-ку! Ядро қуролларини чеклаш, нейтрон бомбасини йўқотиш, мудҳиш урушга йўл қўймаслик ҳақида газеталарда ёзилапти-ку! Ҳалигидек гаплар мавжуд аҳволни англамасликдан келиб чиқади.

Инсоний туйғуларга садоқат, Ҳаёт билан Ҳалим орасидаги беҳад кенг ва ўткинчи вақтга муносабат, шундан келиб чиқадиган бағри кенглик ва шафқатсизлик, фақат ўзининг эмас, балки дўстингнинг ҳам душманига

муросасиз бўлиш, улуғ халқингга ҳурмат ва хизмат — булар ижодкорга қўйиладиган талаблар. Баъзан учрашувларда юракни тирнайдиган саволлар тушади. Менинг назаримда, ҳар бир инсон ўзича бир Ватан. Унинг чегарасини бузиб кираверишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Инсон қалби билан ҳазиллашмаслик керак. Мен бу фикрни бир шеъримда баҳоли қудрат ифода қилганман.

Китобхоннинг савиясини тарбиялаш осон эмас. Аммо мен шу билан боғлиқ айрим муҳим ишларни айтиб ўтайин. Мактабларда ва олий ўқув юртларида эски ўзбек тилини, имлосини ўргатишни қатъий йўлга қўймоқ лозим. Шунингдек рус тилини, чет тилларни ўқиштишни янада яхшилаш керак. Бу — ҳар бир инсоннинг ўз-ўзини таниши учун ҳам зарур.

Ўқувчи савиясини юксалтиришда танқидчиликнинг хизмати катта. Мен танқидчилардан зада бўлган одам эмасман. Уларга ҳамиша раҳмат айтаман. Лекин, афсуски, уларда ҳам баъзан профессионал таҳлил бир четда қолиб, ижодкорни хижолатга қўядиган қиёслаш, талантни ўлчовга солиш, «бухгалтерлик» қилиш ҳоллари учраб туради.

Мухбир: Севги ва садоқат мавзусига муносабатингиз шеърларингиздан маълум. Аммо айримлар, муҳаббат деб, садоқат деб, ёшликни хазон қилмаслик керак, дейишади. Бунга сиз нима дейсиз?

Абдулла Орипов: Агар севги ва садоқат мавзун бундай айнан тушунилса эди, ўзбек адабиётида, умуман, жаҳон адабиётида кўплаб шоҳ асарлар яратилмас эди. Бундай енгил-елпи қаралса эди, Лайли Мажнунга қараб: «Мени кечиргин, Мажнунжон мен умримни хазон қилмаслигим керак экан, фарзанд-марзанд кўришим керак экан», деб айтган бўлар эди. Ёки устоз Миртемир садоқатли бир бевага қараб:

Сенсиз Ўзбекистон —

Ўзбекистонмас,

Сенсиз кенг жаҳон ҳам —

сира жаҳонмас,

Тошбу! —

деб ёзмаган бўлар эди.

Хўш, садоқатни шундай англаб, уруш пайтида айрим ночор бевалар билан мулоқотда бўлган бригадир ёки раиснинг жирканч ишини оқлашимиз керакми?! Қолаверса, Улуғ Ватан уруши ўз ёрини зор-зор кутган ва

содиқ қолган ўнлаб аёлларнинг бўлганлиги бизнинг ихтиёримиздан ташқаридаги факт-ку?

Юқоридагидек қараш — муҳаббат ва садоқатга, инсоннинг олий туйғуларига нисбатан беписандликдир.

Мухбир: Абдулла ака! Шеърятда «дард» деган сўз кўп ишлатилади. Сиз бу сўзни қандай англайсиз? Умуман дард деганда нимани тушунасиз?

Абдулла Орипов: Ҳар кимнинг ўз дарди бор, дейди халқимиз. Дард — оғриқ деган маънодан ташқари, яна истак, хоҳиш, армон, мурод-мақсад деган маъноларда ҳам ишлатилади. «Дардингни айта қол», дейишади йиғлаётган болага. Мана бундай мисоллар ҳам келтириш мумкин: «Савдогарнинг дарди — пул», «Пулдорнинг дарди — маишат», «Темирчининг дарди — кўмир»...

Арз, ҳасрат, айтиладиган гап деган маънода ҳам келади: «Дард кўп, ҳамдард йўқ», деб ёзади Нозим Ҳикмат.

Ижодкор умуминсоний дардни шахсий дарддек қабул қилиши ёки шахсий дардини умуминсоний дард даражасига кўтариши лозим. Машраб Бобоев: «Ўзбекистон, она юртим, дардингни олай», деб ёзади. Ёки Ўлжас Сулаймонов: «Айланавер, айланайин сендан, она-Ер... Дардингни олай», дейди. Халқ, Ватан, она-Ер дардини олиш — шоирнинг дарди мана шу!

Мухбир: Шеър аҳли ичида, мен насрни яхши тушунмайман, шоир кўпроқ шеърий асарларни ўқиши керак, дегувчилар учраб туради...

Абдулла Орипов: Насрни, мусиқани, умуман санъатни кенг тушунмайдиган ёхуд тушунишни истамайдиган шоирни, агар у ўзини шоир деб ҳисобласа, мен нормал одам деб ҳисобламайман. Нега? Ҳатто бадният кимсалар ҳам (дейлик, нопок йўл билан мол орттирган ўғриллар ҳам), ўз ўлжасини табиат бағрида, улфатлар орасида талон-торож қилади. Яъни бирор кўл бўйида ёки чинор тагида ҳаловат топади. Унинг қилган иши билан борган жойи орасида ер билан осмонча фарқ бор. У ваҳший ҳайвондан фарқли ўлароқ, ўз хатти-ҳаракатини оқибат гўзал нуқталарга буради. Бу жуда муҳим ҳақиқатдир. Шундай экан, санъатни тушунмаган, унга интилмаган шоирни қандай оқлаш мумкин?

Мухбир: Шоирларнинг шеърятга наср хусусиятларини олиб кириш тажрибасига қандай қарайсиз?

Абдулла Орипов: Омон Матжон, Рауф Парпи, Усмон Азим изланишларидаги каби, бу ишлар эплаб қилина-

ётган бўлса, табиий ҳол деб қарайман. Чунки наср хусусиятлари (ёки саж) халқимиз дostonларида қадимдан бор.

Мухбир: Сизнингча насрий асарлар қандай бўлиши керак?

Абдулла Орипов: Унг қўл билан ўнг қулоқни, чап қўл билан чап қулоқни ушлаш керак, шекилли. Наср, менинг назаримда, ҳаётга бевосита муносабатда бўлади. Бешафқат наср дегани шундан келиб чиққан бўлса керак.

Мен насрда муаллифнинг дирижёр бўлишини эътироф қилмайман. Наср насиҳатни кўтармайди: халқ қандай гапирса, шундай гапириш керак. Шолохов, Қодирий, Ойбек, Қаҳҳор шу жиҳати билан халққа ёқади. Айрим ёзувчиларимиз ижобий қаҳрамоннинг кайфиятига қўшилиб, салбий қаҳрамонни сўкиб кетади. Муаллиф холис бўлиши керак. Шукур Холмирзаев ижодида бошда шу яхши хусусият бор эди. Насрға қандай юк ортиш керак — буни Асқад Мухтор яхши эгаллаган. Муаллиф қаҳрамонни ёмон кўрса, унга ёмон номлар қўймаслиги керак. Чунки ёмон одам онасидан ёмон бўлиб туғилмайди-ку? Ота-онаси бошда унга ҳам яхши номлар қўйган бўлади. Ҳаққонийлик шуни талаб этади. Йўқса, ўқувчи унинг номига қараб, салбий қаҳрамон эканлигини, бундан кейинги қилмишлари салбий эканлигини сезиб қолади.

Мухбир: Гоголь ўз қаҳрамонларига салбий номлар қўйган-ку?

Абдулла Орипов: Сатирик асарда кўплаб салбий қаҳрамонларнинг хусусиятларини очиш учун шундай қилиш мумкин.

Мухбир: Сиз ҳасад тўғрисида доимо куйиниб ёзгансиз. Ҳасадгўйларнинг шеърини карикатурасини бошлаб чизгансиз. Лекин мен ижобий маънодаги ҳасад тўғрисида сўрамоқчиман: улуғ шоирларнинг асарларини ўқиганингизда ёки таржима қилганингизда, сизда уларга нисбатан ҳасад туйғуси пайдо бўлганми?

Абдулла Орипов: Менингча, ҳасаднинг ижобий маъноси йўқ. У доим қора рангда ёзилган. Ўз истеъдодини, даражасини яхши фаҳмлаган одамда бу туйғу бўлмайди.

Улуғ шоирларни ўқиганимда, менда уларга нисбатан ҳасад эмас, кўпроқ ҳайрат туйғуси бўлган. Данте «Илоҳий комедия»да ҳаётни шундай тадқиқ этганки,

уни таржима қилаётганимда шоир эсимдан чиқиб кетиб, мен билан фикрдош эканига суюнганман.

Мухбир: Халқ оғзаки ижоди хусусида, бахши шоирлар тўғрисида нималар дея оласиз?

Абдулла Орипов: Мен нима дейишим мумкин? Ҳозир Алпомишнинг борлигига биров ишонмайди. Лекин турли ёлғон-яшиқлар яшаб турганда, нега ҳалол, мард, танти Алпомиш яшамаслиги керак?! Биз Регистонни кўриб қанчалик ҳайратга тушсак, бахши-шоирлардан ҳам шунчалик ҳайратга тушамиз. Улар ҳам қадим замонлардан келаётирлар.

Халқ оғзаки ижодида баён ишонтирмаслиги мумкин, лекин хулоса ишонтиради. Унда миллатлар талашмайдилар, фақат умуминсоний туйғулар улуғланади. Халқ оғзаки ижодига белисандлик адабиётдан йироқликдир. Ҳатто айрим ёшлар тақлид қилаётган Гарсиа Лорка шеърлари ҳам испан халқ оғзаки ижоди таъсирида, оҳанглирида ёзилган.

Мухбир: Ёшлар шеърляти тўғрисида гапириб берсангиз?

Абдулла Орипов: Ҳозирги ёшлар ҳазилакам адабиётнинг меросхўри эмас. Улар шеърят маскани — Шарқда яшаётирлар. Мен шеърхон сифатида шоирдан бир нарсани талаб қиламан: мазмунда — ҳаётийлик, шаклда — санъат бўлсин. «Шу санъат ўзингда борми?», деб сўрашлари мумкин. Балки, йўқдир. Лекин бу — менинг истагим, армоним.

Бир гуруҳ ёшлар адабиётга гуруллаб кираётирлар. Уларнинг изланишлари, ютуқларидан қувонаман. Аммо улар ижодида сунъийлик ва сўзга эътиборсизликни кўп учратаман. Қуруқ бақирқиқларнинг, шалдир-шулдир гапларнинг кимга кераклиги бор? Шунингдек, шеърни крассвордга ҳам айлантирмаслик керак. Маяковский кўпчилик тушунадиган сўзларни, ўзи айтганидек, оддий суҳбат тилини шеърятга олиб кирди. Бир сўз шеър учун чиройли бўлиши мумкин. Лекин халқ учун-чи? Халқ иборалари шеърда яшаб қолиши керак-ку?..

Ёш шоирлар оқ шеър ёзадими, «кўк» шеър ёзадими, бешлик ёзадими, олтилик ёзадими — ихтиёр ўзида. Фақат уқувсизликни услуб деб билмасинлар. Яна бир нарсани унутмаслик лозим: умр қисқа, уни тажрибалар учунгина исроф қилиб қўймаслик керак.

Мен бир хотирамни айтиб берайин. Донецк шаҳрида 500 метр чуқурликка — шахтага тушдик. Шахта

раҳбарларидан бири бир темир эшик ёнига келди-да: «Буни сизларга кўрсатмоқчи эмас эдим, лекин ёзувчи экансизлар, кўриб қўйинглар», деб эшикни очди. Ҳайҳотки торгина хонада гўдакларнинг ўйинчоқлари, қўғирчоқлари, чориқчалари ва... суякчалари ётар эди. Уруш даврида фашистлар болаларни қамаб кетган эканлар... Мана сизга шеърятнинг дарди. Бундай ҳодисаларнинг қошида унинг майда бўлишга ҳаққи йўқ.

Мен янги китобимнинг номини «Йиллар армони» деб қўйдим. Қорректурасини ўқиш жараёнида шундай хижолат бўлдимки, қани илож бўлса-ю, кўплаб шеърни қайта ёзсам, «Йиллар армони» ишланмаган мисраларнинг, ўхшамаган қофияларнинг ва... ёзилмаган шеърларнинг армони ҳамдир.

Мухбир: Абдулла ака, шу кунларда «Кузак шамоллари эсдилар яна...» деган сатрингиз тез-тез ёдга тушаверади. Мана шу куз манзарасига мос бирор шеърингиздан парча ўқиб беролмайсизми?..

Абдулла Орипов:

...Шабнам шовуллайди боғлар қўйнида,
Салқин туман ичра бўзарар тонглар.
Қуёшнинг эринчак ёғдуларида
Нафис ялтирайди барги хазонлар.
Ҳар ёнда тўкинлик... Куздан нишона,
Ҳар ёнда гўзаллик ёймиш дафтарин.
Сонсиз эгатларга сочилмиш, ана,
Менинг шодликларим, эзгу

дардларим, —

Менинг она халқим...

ЕШ ИЖОДҚОРЛАР — АДАБИЁТИМИЗ ИСТИҚБОЛИ

Савол: Адабиётимизга кириб келган ва кириб келатган ёшлар ижоди ҳақида қандай фикрдасиз?

Жавоб: Улуғ бобокалон шоиримиз Алишер Навоий, аввало Алишер исмли бола бўлган. Рус поэзиясининг қуёши, деган юксак номга сазовор Александр Сергеевич Пушкин ҳам худди шундай — бошқа ҳамма болалардек, оддийгина бола — Саша бўлган.

Бугунги ёшлар эртага жаҳоннинг Навоийсию Пушкини бўлса не ажаб?

Савол: Ёш қаламкашлар яратган ижобий образларни замонамизнинг ижтимоий фаол қаҳрамони деса бўладими?

Жавоб:— Биринчи навбатда ижобий образнинг ўзини тушуниш керак. У бир замонлар қуруқ, схематик ҳисобланарди. Бугунги куннинг ижобий қаҳрамони ким? Ёшлар буни ахтариши керак.

«Фаоллик» тушунчаси — бошқа масала. Ўзбекистон Компартияси Марказий Қомитетининг XVI—XVII пленумлари республикамизнинг катта-кичик адибларига ҳозирги шароитда ижод этиш йўлларини кўрсатиб берди.

Ёш қаламкашлик, менинг нуқтаи назаримча, нотўғри атама. Ҳаётда ҳеч қачон ёш қаламкаш бўлмайди. Хусусан, ёш жиноятчи ва катта жиноятчи бўлмаганидек. Ёш замондошларим бу фикрни мenden кўра тирақроқ англашларига ишонаман.

Савол: Сизнингча, ёшлар ижодига хос камчиликлар нимада?

Жавоб: Истеъдодини халққа бағишламаяптилар. Ёшлар, такрор айтаман, бу гапни ўзлари яхши тушундилар. Бир нарсага аминман: жаҳон — бамисоли об-

ҳавога ўхшаб даврий айланиб турадиган ҳодисалар макони. Абадий — халқдир. Ҳар қандай кулфатлардан халққа бўлган меҳр асраб қолади.

Тепамизда ядро бомбаси ваҳшат солиб турибди. Бутун жаҳон куйиб кул бўлиб, нега биз ўзимизгина тинч қолишимиз керак?

Менинг ёш ҳамкасб замондошларимга даъватим шулки, шеър ёзиш билан бомбани йўқотиб бўлмайди, лекин шеър билан солдат яратиш мумкин!

Минг афсус ва надоматлар бўлсинки, ҳозирги ёшлар орасида «мени сайланг, мени сайланг»чилар кўпайиб қолди. Бу — иллат. Ҳақиқий истеъдодни тарих ўзи танлаб олади.

1984

ШЕЪР — ЗАҚОВАТ

Савол:— Сиз замонавий мавзуларни ёритишда баъзан тарихга мурожаат этасиз. Бунинг сабаби нимада?

Абдулла Орипов:— Эҳтиёжсиз шеър ёзилмайди. Демак, тарихга ҳам ўз-ўзича мурожаат қилинмайди. Шoirнинг тарихга таяниш сабаби шеърнинг бирон сатрида очилиши керак. Чет эл радиосининг илвогарона ахборотига қарши ёзилган Гафур Гуломнинг «Шараф қўл-ёзмаси» шеъри бунга мисол бўла олади:

Бизда логорифманинг
Мушкул муаммолари
Қўлдаги бармоқлардай
Оддий қилинганда ҳал;
«Олий ирқ» даъвогари,
Черчилнинг боболари,
Ҳатто санай олмасди
Ун бармоқни

мукаммал...

Шеърнинг бугун ҳамда келажакка хизмат этишдаги сири ҳаётийлигида. Инсонлар орасида бир-бирини камситишдек иллатлар мавжуд экан, Гафур Гулом шеъри яшайди. Бу тарихий ҳақиқатнинг курашчан шакли. Чунки шеър ҳайкал эмас, ўзининг доимий ҳаракатига эга. Тарихий бисотнинг бугун ҳамда келажакка хизмат қилишининг сабаби мана шу ҳаракатдадир.

Савол:— Сизни тарихнинг қайси жиҳатлари ўзига тортади?

Абдулла Орипов:— Бунга аниқ жавоб бериш қийин. Лекин фикримни тушунтиришга уриниб кўраман. Тарихий воқеалар, тарихий шахсларнинг ишлари, халқнинг тараққиёт йўли доимо авлодлар учун ибратли.

Ойбек: «Адабиёт — бу тарих, тарих — бу адабиёт», деб бежиз айтмаган эди.

Мен Бобур ҳақида кичикроқ бир шеър ёзганман. Бобур, албатта, аждод сифатида менинг ҳам дилимда яшаб келарди. Бобурга XX асрда ҳам ўз салтанати соя солиб турибди. Шу сабаб мен унинг шоирлигини қаламга олдим. «Мўмин Мирзо»да ҳам, чамаси, ўтмишдан ибрат ва замонга қиёс қидирганман.

Савол:— Тарихий шахс ҳақида ёзганда, сизнингча, нималарга эътибор бериш керак?

Абдулла Орипов:— Ижодкорнинг тарихий шахсга муносабатдаги нияти аниқ бўлиши зарур. Масалан, Амир Темурга ўнлаб нуқтадан туриб ёндашиш мумкин. Буни ёритишда авторнинг синфий позицияси ойдин бўлиши шарт. Чунки ижодкор ўз мақсадини ана шу нуқтаи назардан туриб амалга оширади. Масалан, Алишер Навоийга ҳам, кимдир шоир, кимдир вазир сифатида ёндашиши мумкин.

Ижодкор тарихий шахс ҳаёти билан боғлиқ майда тафсилотларга эътибор бермаслиги ҳам мумкин. Навоий — ўзбек адабиётининг сарбони. Бу — мен учун муҳим, лекин унинг уйланган ёки уйланмаганлиги мени қизиқтирмаслиги мумкин.

Менингча, ижодкор тарихий шахсга мурожаат этганда, биринчидан, ўша шахсни, иккинчидан, нима сабабдан унга эътибор берганлигини (юбилейми ёки бирон ҳодисами) билиши керак.

Тарихга турли томондан ёндашиш мумкин, дедик. Лекин тарихни шунчаки зиёрат қилувчилар ҳам топилади. Агар тарихнинг қоровули бўлганда, унга кириб мурожаат этган одамдан: «Тақсир, бу ерларда нима қилиб юрибсиз?» — деб сўраган бўларди.

Тарихий мавзуга қўл уришдан аввал ҳар бир муаллиф шу саволга жавоб бериши керак.

Савол:— «Отелло», «Алишер Навоий», «Ленин», «Аллома» шеърларингизнинг юзага келишига сабаб бўлган ҳаётий омиллар ҳақида нима дейсиз?

Абдулла Орипов:— Мен 1958 йили Аброр Ҳидоятонни биринчи марта Ҳамза номидаги театрда Отелло ролини ўйнаган вақтида кўрганман. Салдан сўнг Аброр Ҳидоятов дунёдан ўтди. Улуғ санъатга илк марта дуч келганлигимми, буюк актёр ўлимидан изтироб чекканлигимми, хуллас, булар бир-бирига қўшилиб кейинчалик «Отелло» шеъри ёзилган эди. Доҳий Лениннинг,

Алишер Навоийнинг, Берунийнинг юбилейлари арафасида «Ленин», «Алишер», «Аллома» шеърлари юзага келган. Бу шеърлар, албатта, аниқ тарихий саналар билан боғлиқ. Лекин уларнинг заминиди менинг ҳаётга ўзимча муносабатим бор. Бу туйғулар кишининг юрагиди доимо яшаб, муайян бир туртки сабабли шеърга ўтган, холос.

Савол:— «Ҳамза монологи» шеърингиз лирик қаҳрамон ўй-фикрларининг бевосита акс этиши билан алоҳида ажралиб туради. Бундай шеърлар ёш шоирлар ижодида ҳам кўпайиб бормоқда. Сиз ўз тажрибангиздан шу келиб чиқиб, мана шу изланишлар ҳақида нима дейсиз?

Абдулла Орипов:— Ўзбек совет шеърлятида монолог шеърлар кўпайди. Адабиётда бундай «модалар мавсуми» учраб туради. Масалан, XIX асрда рус шеърлятида элегия, альбом шеърлар кўп тарқалган. Уларнинг ҳаммаси ҳам яшаб қолмаган. Гап, биринчи навбатда, шеърнинг гўзаллигида, заковат меваси эканлигида. Пушкинда альбом учун ёзилган шеърлар анчагина. Лекин бу шеърлар дилбарлиги билан катта шеърлят намунаси сифатида яшаб қолди. Тажрибалар ҳар бир шеър шоирнинг ўз бадият системасида муайян ўрни бўлиши зарурлигини кўрсатади. Яна шуни унутмаслик керакки, бир хил типдаги шеърлар кўпайса, улар албатта ўқувчининг гашига тега бошлайди. Сезгир шоир оу ҳолни дарҳол илғаб олиши лозим.

Савол:— «Ўкирган арслон каби кўк гумбазни титратиб, Поль Робсон кўшиқ айтар, тинглайди бутун олам» мисралари Фафур Фуломнинг «Поль Робсонга» шеъридан. Негадир саҳнада шиддат билан ёниб куйлаётган кўшиқчини кўрсанг шу мисралар беихтиёр хотирангга келади. Ёшларимиз орасида ҳам Фарбнинг буюк сиймоларига шеър бағишлаш анъанаси давом этаётир. Мана шундай шеърлар ҳақида сиз қандай фикрдасиз? Қайси вақтларда бундай асарлар адабиётнинг ютуғи даражасига кўтарилиши мумкин?

Абдулла Орипов: — Фарбдаги таниқли шахслар, айрим бадий усулларнинг шеърлятимизга кириб келиши маданий алоқаларнинг ўсганлигини кўрсатади. Бу хислат шоирнинг поэтик уфқи кенгайганлигидан далолат беради, дунёдан хабардорлигини, бугунги куннинг талабларини ҳозиржавоблик билан илғаб олаётганлигини кўрсатади. Бироқ бундай мурожаатлар ҳам моно-

логлар сингари кўлайиб кетса, китобхонда ҳар хил саволлар пайдо бўлиши мумкин. Мен, умуман, бундай шеърларга қарши эмасман. Лекин битта гапни эслатиб ўтмоқчиман. Бир шоир осмоний лофлардан иборат бўлган «Қосмогония» поэмасини Маяковскийга кўрсатганида, Маяковский асарни авторига қайтариб бераркан, ёнида турган велосипедни кўрсатиб: «Мана шу велосипед ҳақида ёзсанг бўлмасмиди», дейди. Бу билан бизнинг ҳам ёнимизда ўз «велосипедларимиз» борлигини эслатмоқчиман. Бу — бир томондан; иккинчи томондан, мен бундай шеърларга мутлақо ачиниш билан қарайман. Чунки ёш шоирларимизнинг кўпчилиги китоб қаҳрамонларига шеър бағишламоқдалар. Улар мутлақо китобий шеърлардир. Масалан, китобдаги музикачи образига бир шоир шеър бағишлаган бўлса, негадир бошқалар ҳам уни такрорлай бошлайдилар. Оқибатда бир музикачи ҳақида ўнлаб шеърлар вужудга келади. Бу — нима дегани? Бу маънавий қашшоқликнинг белгисидир. Шоирнинг халқ учун айтадиган гапи бўлмоғи зарур. Шундай гап бўлмаганда юқоридегича шеърлар кўпайиб кетади.

Савол:— Тарихий мавзуга қизиқувчи ёш ижодкорларга қандай маслаҳат берасиз?

Абдулла Орипов:— Менинг ёшларга берадиган маслаҳатим шу: тарих объектив, мавжуд ҳодиса. Тарихга тарих бўлганлиги учун мурожаат қилиш фойда келтирмайди. У бизга бугун ҳамда келажак учун керак.

Савол:— Бугунги ўзбек шеърлятида тарих билан боғлиқ ёритилмаган масалалар борми?

Абдулла Орипов:— Ўзбек адабиётида тарих билан боғлиқ ёритилиши зарур масалалар кўп. Улар ўз олимини, ёзувчисини, шоирини кутмоқда. Кўпинча бир мавзуга ёпишиб олиш, боя айтганимдек, китоб ўқиб, кино кўриб шеър ёзиш ҳоллари урф бўлаётир. Масалан, Отабек билан Қумушбиби ҳақидаги ўнлаб шеърлар бунга мисол бўла олади. Майли, ёзсинлар, лекин халққа манзур бўла оладиган асар яратиш учун, албатта, пешона терини тўкишлари керак.

Биз ҳали поэзиямизда тарих билан боғлиқ кучли асарларни яратмадик. «Мирзо Улуғбек», «Жалолиддин», «Алишер Навоий» шеърини драмаларини адабиётимизнинг ютуқлари деб биламан.

Тарихий материал ҳақида гап бораркан, мен масалан, Нодира Ғожаевани катта шекспирона Ғожаевани деб

тушунаман. Бу — улуг фожеа. Шекспир ёзиши мумкин бўлган фожеа. Машраб ҳақида ҳам шундай дейиш мумкин.

Яратилган асарларнинг ўз муносиб ўринлари бўлса-да, тарихимизнинг кўпгина шонли зотлари ҳали муаллифларини кутиб туришибди. Бундан ташқари, тарих билан боғлиқ баъзи ҳодисаларни, балки қайтадан ёзиш ҳам керакдир.

1985

«БОЛАЛИКДА... ЮЛДУЗЛАР ЎЗГАЧА ЁНАДИ»

Мухбир:— Абдулла ака, бир гал: «Шоир бўлишимга қишлоғимиз осмони ва унда порлаган «чойнакдек-чойнакдек» юлдузларнинг аҳамияти катта бўлган»,— деган эдингиз. Сиз азиз хотирага қайтсангиз-у, суҳбатимизни ана шу ердан бошласак.

Абдулла Орипов:— Теварак атрофдаги нарсаларга — дарахтларга, гулларга, гиёҳларга ҳамманинг ҳам нигоҳи тушади. Сиз кўрган-билган воқеа-ҳодисалардан ёнингиздаги ўртоғингиз ҳам воқиф бўлади. Бироқ, улардан таъсирланиш ҳар хил. Биров йиқилган дарахтга кўзёшсиз қарай олмаса, биров одамни бўғизлашса ҳам лоқайдгина кузатади...

Мен негалигини ўзим ҳам билмаган ҳолда тўкилаётган япроқларга, юлдузларга боқиб хўрсинган вақтларим бўлган... Нималарнидир айтгим, тўлиб турган юрагимни қоғозга туширгим келарди...

Мен куйлайман гоҳ дилда кадар,
Гоҳ севиниб шеър тўқийман мен,
Тингламаса ўзгалар агар,
Ўз-ўзимга шеър ўқийман мен...

Буни «шоирона ҳолат» деса бўлади...

Шоирлик аслида ўзгалар наздидаги жўн, оддий нарсалардан ҳайратланиш, уларда қандайдир сир кўриш...

Юлдузлар эса...

Улар шундайлигича ҳам жозибали, сирли хаёлни узоқ-узоқларга, юлдузлардан ҳам йироқ осмон «камарлари»га етаклайди. Юлдуз сабаб, қанча нарсаларни ўйлайсан киши: Одамзод руҳан доимо ташнадир, у таассуротга ташна бўлади, шу ташналик сабабли, сал

нарсага хаёли титраши мумкин. Бу ташналик инсоннинг катта инсоний бойлигидир!

Бола кўзлари ҳамма нарсага ҳайрат ва қизиқиш билан боқади. У маҳал юлдузлар ўзгача ёнади. Дарахтлар бошқача бўлади. Тоғлар янада баланд, улугвор, осмон янада кенг, беғубор, дарёлар жўшқин, шиддатли...

Ҳаётда майда-чуйдалар меъдага текканда, киши болалигига қайтишни орзу қилади... Афсуски, бунинг сира-сира иложи йўқ. Болаликка фақат хаёлан қайтиш мумкин, холос. Шу боис мен ҳозирги болалар ўзларининг беғубор онларини, беғубор туйғуларини асраб-авайласалар, дея қайта-қайта айтгим келади.

Мухбир:— «Одамлар бир вақтлар энг буюк маъни — Ёшлик софлигига қўйганлар сарҳад». Бу ўринда Ёшлик софлигини «энг буюк маъни» деб атагансиз. Одамзодда ана шу буюк маъни сақланиб қолиши учун, сизнингча, у қандай йўллардан бориши керак?

Абдулла Орипов: — Табиат она бўлса, жамият отадир! Катта маънодаги курашлар, долғалар кишини табиатнинг қўйнидан олиб келиб, жамият орасига ташлайди. Одам табиатнинг қўйнида-ку, табиатдек соф, мусаффо эди. У жамият орасида ўзини қандай тутади? Энди у бирданига «катта одам» бўлиб болалигини унутадими?! Кўпинча шундай бўлади. Яшаш учун курашлар, ҳаётнинг маъносини излашлар баъзан уларни чалғитиб, ҳақиқий ҳақ йўлидан қинғир йўлларга буриб юборади. Болаликда бурда нонга қаноат қилган инсонлар оламини берсанг ютадиган юҳоларга айланишади. Одамлар ҳақидан юлиб, уйимга таший дейди, ўзимга бўлсин, боламга-ю, онамга бўлсин дейди; худбинлик, мансабларастлик, олчоқлик бошланади. Инсон шаънини ерга урадиган неки ёмон хислатлар бўлса, шундан бошланади.

Одам махлуққа айланади. Махлуқдан ҳам тубанлашади. «Бирим икки бўлсин, икким уч бўлсин, учим тўрт бўлсин...» — деган довдиратувчи хаёл миясида чарх уради: билмайдики минги ўн минг бўлса ҳам, ўн минги юз минг бўлса ҳам, бу саноқнинг якуни бўлмайди: ўйлашмайдики, умр инсонга қисқа берилган, қисқа умрнинг яна кўп қисми беҳуда ишларга қисқартирилган. Қаноат деган энг улуғ туйғу ана шу маҳал йўқолади. Сиз эслатган «Юзма-юз» шеъримда қуйидагича мисралар бор эди:

Мамонтлар тўдаси чиқди ўрмондан
Шимол кўчкинидек ваҳший ва
сармаст

Ва лекин ваҳшийроқ тўда ҳар ёндан
Бостириб келдилар гурас ва гурас.
Яна тўқнаш келди инсон ва ҳайвон,
Яна ҳаёт учун жанг кетди узоқ.
Яна ғолиб келди ваҳший оломон.
Яна шўрлик мамонт енгилди, бироқ
Ўша кун бузилди азалий удум,
Уни инсон ўзи бузиб ташлади.
Кундузги ошкора ўғрилардек у
Ўлжасин уй-уйга торта бошлади.
Бизнинг бошимизни боғлаган

зулмат,
Нотиқлар тутақиб сўккан зулм, қон,
Дунёдаги неки ёмонлик, кулфат,
Барчаси бошланган эди ўшал он...

Мол-мулк, мансаб, шуҳрат учун ур жанжал-сур жанжал қилаётганлар болалигини йўқотган шўрлик кимсалардир.

Ешлик софлигини сақлаб қолишнинг энг яхши йўли — ёмон хислатларга кўнгилдан ўрин бермаслик. Болаликни сақлаб қолиш. Болалик софлигини сақлаб қолган кишилар бу дунёда энг бахтиёрлардир!

Бироқ уларга яшаш анча оғир бўлади.

Мухбир:— Шоирнинг шеъри унинг таржимаи ҳоли дейишади...

«Билмас эдик, шаҳар нима, қишлоқ нимадир,
Энагамиз тунда ою кундузи қуёш», —

дегандингиз «Уйлар» шеърингизда...

Абдулла Орипов:— Одам боласи дарахт ёки ўсимлик эмаски, ҳамиша табиат қўйнида бўлса. Катта ҳаёт, долғалар кишида анча ташвиш уйғотади. Тўғри, кўпчиликка бу билинмаслиги ҳам мумкин. Улар айёрлик, муттаҳамлик, олчоқлик, иккиюзламачилик, худбинлик қилишдан ҳеч-ҳеч тортинмайдилар, катта йўл ўртасида туриб ҳам ўзларининг қабиҳ ишларини давом эттираверадилар, бу орқали ўзларига тезда йўл топиб оладилар. Бироқ улар ўзларининг дунёдаги энг бахтсиз кимсалар эканликларини билишмайди. Кўпинча ана шундай тубан кимсаларни кўргангизда, ёшлик йилларингни

қўмсайсан, унга талпинасан... Тупроқ кўчаларда кечган онларинг ёдингга тушади... Болалик ана шу дамда ҳам руҳий мададга келади, бир оз софланиб, бир оз мусаф-фоланиб олишингга ёрдам беради. Шунинг учун бўлса керак, чолми у, кампирми, ўрта яшарми — ҳамма бир-дек болалигини энтикиш билан эслайди. Кекса одам ўрта яшарлигини ҳеч қачон болалиги сингарини қўмсамайди.

Мухбир:— Мабодо, олтин балиқча тутиб олсангиз, ундан нимани сўраган бўлардингиз?

Абдулла Орипов:— Олтин болалигимнинг бирор дақиқасини қайта кўрсатишини тилаган бўлардим!

Мухбир:— Яхшилик ҳақида...

Абдулла Орипов:— Бировга яхшилик қилганингда ўзинг ҳузур қилсанг, кўнглинг чароғон бўлса, яхшиликнинг аҳамияти ана шу билан белгиланади. Яхшиликнинг катта-кичиги бўлмайди.

Мухбир:— Бахтни қандай тушунасиз?

Абдулла Орипов:— Улуғ рус ёзувчиси Максим Горький: «Бахт виждон тинчлигидир» деган эди. Киши қайси касбу корда ишлашидан қатъи назар, жамият олдида, оиласи, дўстлари олдида виждони пок бўлса, тинч бўлса бахт ўшадир!

Мухбир:— Эътиқод-муқаддас туйғу. Эътиқодсиз одамнинг мақсади, орзу-интилишлари ҳам нотайин...

Абдулла Орипов:— Дарҳақиқат, шундай. Неча минг замонлардан бери одамлар динга, худога сизгиниб, эътиқод қўйиб келдилар. Бироқ уларнинг эътиқоди ёлғон эди. Ҳаётда энг фожеали нарса — ёлғон эътиқод билан яшаш. Юртимизга, элимизга, халқимизга меҳр-муҳаббат қўямиз, эътиқодимиз ана шу замин бағрида камол топади. «Коммунистик эътиқод, комсомол, пионер эътиқоди», деймиз. Пионер эътиқоди дастлаб қутлуғ байроғимизнинг бир парчаси ҳисобланган галстукни қадрлашдан бошланади. Ҳар бир хатти-ҳаракат, қилинаётган ишларда бу эътиқод улғайиб, шаклланиб боради. Эътиқодли ҳар бир ёш кўзлаган мақсадига осон эришади.

Мухбир:— «Ленин учқуни» газетхонларига тилакларингиз...

Абдулла Орипов:— «Ленин учқуни»ни кўпчилик ўқийди. Асосан, мактаб ўқувчилари ўқишади. Мен ёшларимизни кутаётган ҳаёт курашлари, бўронлари олдида довдираб қолмасликларини истардим. Бунинг учун

сабот, билим, ирода лозим. Буюк бобомиз Абу Али ибн Сино: «Ун олти ёшгача ўргандим, ундан кейингилари ўшанинг устига қўйилган ғиштлардир»,— деган эди. Ўқувчиларимиз Хоразмий, Ибн Сино, Беруний, Улуғбек каби улуғ боболаримизнинг қонлари томирларида оқаётганини намоёиш этишса.

Шеърлар ёзиляпти, музыкалар яратилляпти, бироқ оламга донғи кетган астрономларимиз йўқ. Қонда эса Улуғбеку Беруний, Ибн Синою Хоразмийларнинг руҳи бор. Умид қиламанки, бу руҳ яна жўш уради, халқимиз, юртимиз обрўсини янада узоқ-узоқларга элтади.

1985

ҚУВОНЧ ПОЙТАХТИ

Мухбир:— Тошкент билан илк учрашувингиз қачон содир бўлган?

Абдулла Орипов:— Мен 1958 йилда ўрта мактабни битириб шу шаҳарга келганман. Ушандан буён Тошкентнинг сувини ичиб, тузини тотиб юрибман. У маҳалдаги Тошкентнинг қиёфаси билан ҳозирги кўриниши ўртасида фарқ бор. Масалан, биз абитуриентлар университетга қабул қилинаётганда ҳашарга чиқиб, «Тошкент» меҳмонхонасининг сўнгги қаватларини қурганмиз. Ёки Студентлар шаҳарчасини олайлик. Уша жойлар жўхоризор эди. Студентлар биринчи ётоқхонани ўшанда қуришган. Ҳозир у жойлар таниб бўлмайдиган даражада ўзгариб кетган. Айниқса, зилзиладан кейинги ўзгаришлардан сўнг шаҳримиз янада кўркамлашди.

Мухбир:— Эндиликда шаҳримиз мамлакатнинг йирик маданият марказларидан бири. Республика ижод аҳли, санъаткорларнинг авангард қисми шу ерда истиқомат қилади. Адабиёт ва санъатнинг пойтахт ижтимоий ҳаётидаги роли ҳақида сўзлаб берсангиз.

Абдулла Орипов:— Кўплар қатори мен ҳам озми-кўпми ёзган нарсаларимни илк марта шу шаҳар китобхонлари назаридан ўтказиб келяпман. Шу ўринда ҳам-шаҳарларимизнинг савия, диди баландлигини айтиб ўтиш керак. Улар етук асарларни дарҳол таниб оладилар. Бизни Тошкент муҳити тарбиялаган. Шу муҳит савиясига биз ҳам мослашиб борапмиз.

Адабиёт ва санъатнинг халққа хизмат қилишда катта аҳамияти борлиги ҳаммага маълум. Зилзила даврини эслайлик. Ушанда ижодкорлар ҳам қўл қовуштириб ўтиришмади. Эркин Воҳидовнинг биргина «Палаткада ёзилган дoston»и фикримизнинг далили бўла олади.

Менимча, санъат, театрнинг ижтимоийлигини ошириш учун ҳали бирмунча ишлар қилиш керак. Масалан, илгари театрларга жуда кўп одам келарди. Ҳозир ундай эмас. Балки телевидение томошабинларни ўзига оғдириб олди дейишлари мумкин. Лекин масалан, Москвада ҳам телевидение бор-ку! Бироқ у ердаги театрларга билет олиб киришнинг ўзи бўлмайди. Демак олдимизда анча муаммолар бор.

Ер юзидаги кўпгина йирик сиймолар ҳам Тошкентга келиб кетишган. Мен Нозим Ҳикмат, Пабло Неруда, Файз Аҳмад Файз сингари XX асрнинг забардаст шоирларини биринчи марта шу ерда кўрганман.

Мен кундан-кунга таркиб топа бораётган янги анъаналарни ҳам айтиб ўтмоқчиман. Улар кенг илдиз ёйиши мумкин. Чунки шу муносабат билан кўп жойлар обод бўлади. Ҳар биримиз шу ишга ҳисса қўшмоғимиз керак.

Мен кўп шаҳарларда бўлганман. Қўшни оши ширин кўринади, дегандай Боку, Ереван сингари шаҳарларда ўрнатилган ҳайкаллар, ёдгорликларга ҳавас қилганман. Афсуски, Тошкентимизда барча ҳайкалларни етук асар дейиш қийин. Яхши маънода, модерндан ҳам фойдаланиш лозим. Фрунзе шаҳрида халқ қаҳрамони Манасга ҳайкал ўрнатилган. Халқ мардлиги, ҳалоллик намунаси бўлган Алпомишга биз ҳам ҳайкал қўйсак ёмон бўлмасди. Бу ҳам бир орзу-да!

Яна бир тилак: Тошкентнинг асосий дарвозалари ҳисобланмиш вокзал ва аэропортда чойхона йўқ. Узоқдан келган қари-қартагларнинг бу ерларда чойхона излаб юриши қувончли ҳол эмас, албатта.

Мен Янги йил оқшомида яна бир нарсани алоҳида таъкидламоқчи эдим. Тошкент халқи ўз манфаати билан яшамайди. Ҳар йили пахта йиғим-терим мавсумида чойхонадаги мўйсафидларгача пахта билан қизиқади. Областларнинг кунига неча процентдан пахта топшираётганини кузатиб боришади. Ёшлар эса ҳамини ҳа-шарга тайёр. Демоқчиманки, шаҳримиз одамлари ҳам доим юртимиз ва улкан мамлакатимиз ташвишлари билан ҳамдам ва ҳамнафас. Қадрли ҳамшаҳарларимизга келаётган ушбу йилда ҳам инсоний бахт, осойишталик ёр бўлсин!

УЗИНИ ТАНИГАН АДОЛАТГА ИНТИЛАДИ

— Сизга маълум, жамиятимиз ҳаётида муҳим ўзгаришлар содир бўлди. КПССнинг XXVII съезди, Ўзбекистон Компартиясининг XXI съезди халқимизнинг келажагини кўзлаган ленинча қатъий тадбирларни белгилаб берди. Амалга ошаётган ишлар кўллари қалбидаги йиллар армони эди. Эзгу ниятларнинг рўёбга чиқишида адабиётнинг, жумладан шеърятимизнинг ҳам муайян камтарона хизмати бор.

Абдулла Орипов: Инқилобларнинг поклантирувчи олови муқаддас. Инқилобга майлисиз халқ, инқилобдан чўчиган жамият ривождан тўхтаган бўлади. Оқмаган дарёнинг номидир тақир! Бугун синфий жанглари йўқ, мақсадлари ягона, бироқ инсонни мукамаллаштириш учун кураш давом этаётир.

Халқни илгарига бошламоқ учун уни жуда яхши билмоқ керак: ўтмишни ҳам, бугунни ҳам. Жамиятга субъектив қараш шоирнинг заволидир.

Шер ва бўриларнинг емиш топишида воситачилик қилувчи ҳайвонни жуфтгарчи дер эканлар. Обру юки билан кун кечириб, жамиятдан юлиб олиб эвазига ҳеч нарса бермай яшашнинг номи манфаатпарастликдир.

Мана, йигирма йилдан ошиқ вақт давомида ёзганларим бир кичкина китоб бўлибди. Шу йиллар мобайнида халқимни, Ватанни, юксак идеалларни қанчалик шеърга солган бўлсам, жамиятдаги негатив ҳодисаларга қарши дўстларим қатори шунчалик куч сарфлаганман. Мен фақат ёзганларимни эмас, бир пайтлар бор гапни ошкора айтиш йўлининг ғоят қийинлашиб кетганини назарда тутяпман.

Мана, офтоб чиққандай, ҳамма томон ёришди, турфа қусурли ғайринсонлар назарга тушди, халқ кўз

ўнгида қалтираб қолди. Бу зараркундаларнинг бир турини **сохта фидойилар** дейишади. Уларнинг қанчаси узоқ йиллар оёғи узангида юрди. Сохта фидойилик аслида тамагирлик: бировга қилинган зарра яхшиликни тинимсиз юзга солади бундайлар. Дунёда ёмондан ёмони — таъна шуларнинг қуроли. «Илтимо» шеъримни ёзишга «қўмаклашган» ўша нстанти йўлдошлар эди.

Сохта фидойиликнинг энг тубан кўриниши «ёзғичлар»га хос. Улар сим-сиёҳ қоронғиликдан туриб тош отишади, иғво, ҳасад уруғини сочишади; бундайлар дастидан қанча софдил бегуноҳ кишилар хасталикларга, жудоликларга дучор бўладилар. Хуфя «ҳақиқатчилар» билинтирмай қон сўрадиган жондорларга ўхшайди.

Худбинлар улардан қолишмайди. Умуман бу каби иллатларга қарши кураш бугун бошланган эмас. «Ҳайрат ул-аброр»ни ўқинг... Инсон феълидаги қусурлар билан қадимдан курашиб келинади. Навоий айтган:

Илми ким воситаи жоҳ этар,
Узнию халқни гумроҳ этар.

Бу барча даврлар ва халқлар учун бирдек замонавий фалсафа.

Омадсизлар деб ном олган бир гуруҳ ҳам бор. Уларда даъво жуда катта — ўз бағрига олмагани учун ҳатто тарихни ғажиб ташлагиси келади. Бундайларнинг ҳаёти чексиз изтироб, оғир уқубатда кечади. Бировга ёмонликни соғиниб, кимнингдир кўнглини хуфтон этса, бу кун ундайлар учун байрам. Омадсизлар жуда хавфли, улар турли йўллар билан жамиятда нотўғри тушунчалар уйғотадилар. Бу эса маънавий қашшоқликнинг белгисидир. Гениал асар ёзмасдан ҳам катта қалб билан яшаб ўтиш қандай гўзал! Бағри кенг инсонлар ғоят ноёбдирлар. Уларнинг ёнида нафас олиш енгил, суҳбатида бўлиш бахт.

Омадсизларда яна шундай бир қусур туғиладики, халқ бу хислатнинг бўйи-бастига мос либос бичган: торга тор дунё, деб. Торлик фақат шу хислат эгасига эмас, бошқалар асабига ҳам катта зиён етказди...

Дунёда ҳар кимнинг бор ўз
матлаби,
Туя сўраб бўлмас эчкибоқардан.

Писмиқдан файласуф чиқмаган каби
Ҳақгўй ҳам чиқмайди бетга чопардан.
Ким ўзар ўйнасанг тошбақа билан,
Бўйнингга олурсан унга тенгликни.
Дунёнинг ишлари шунақа экан
Ҳар нечук одат қил феъли кенгликни.

Данте «Илоҳий комедия»сининг биринчи қисмида «Дўзах»да сотқинлар, фирибгарлар ва ёлгончилар каби бир неча иллат эгалари қатори енгилтакларни ҳам чексиз азобга маҳкум этади. Масаллага давлат, халқ манфаатлари нуқтаи назаридан қарамаслик енгилтакликни келтириб чиқаради. Енгилтак ўз фикрига эга эмас, у пластилинга ўхшайди, ундан ҳар қандай қиёфани яшаш мумкин. Енгилтаклик билан лўттибозлик қўшни ҳисобланади. Лўттибозлар бировнинг дўпписини бошқа бировга кийгизиб, турли йўللар билан ишини битказадиган кимсалар.

Дипломатия деган барчага маълум тушунча бор: бу давлатлар ўртасида ўзаро муносабатда қўлланилади. Бироқ, масалани очиқ-ойдин, самимий бир тарзда ҳал этиш мумкин бўлган ҳолларда айримлар дипломатия қўллаш, ўзбекча айтганда, ўсмоқчилашга киришадики, бундай одам лўттибозга айланиб қолиши ҳеч гап эмас.

Негатив ҳодисалар фақат ҳажвиянинг мавзуси дейиш нотўғри. Ҳа, ифвогарлик, ҳасадгўйлик, худбинлик, манфаатпарастликлар барча замонлар фалсафий адабиётларининг ҳам мавзун бўлиб келган.

Партия, ҳукумат инсон омилига катта эътиборни қаратаётган экан, бу билан инсон камолини, халқнинг маънавий-ахлоқий юксаклигини кўзлаётгани тайин. Эл-юртнинг юзини ерга қаратаётган аравадан тушиб қолиши зарур. Ахир дунёда тенгсиз меҳнаткаш халқимиз бор...

Юлдузлар, билмайсиз менинг

халқимни,

Бундайин заҳматкаш Ер юзида кам.

Елда тиним бордир, унда йўқ тиним,

Шундай ишпарастдир, у мунисгинам.

Мен уни ўйлайман, тун-кечаларда,

Она халқим, дейман, меҳрим оқар жим.

Кўзимга баъзида кўринса жанда
Кўнглим тўлиб кетар, инграйман: халқим...

— «Саёҳат... Келажакка, ўтмишга саёҳат ҳамиша қизиқ, мароқли. Бугунги ҳаётни, кўриб турганларингни билиш — замонавий мавзуларда ёзиш ҳамиша қийин». Суҳбат чоғида айтган Абдулла аканинг шу гапи ёдимда... Дарҳақиқат, шоирнинг бир қанча шеърлари ўзгариш, янгиланиш даврининг табиийлигини бадий тасдиқлаб, инсонга ёт иллатларнинг урчиётганидан ўтган йигирма йиллар мобайнида ғоят безовта сигналлар берди. Халққа зарур китобни эл севган театрга қиёслаш жонз бўлса, «Йиллар армони»нинг кичик саҳнаси репертуари иллатларга мурасасиз ўт очган асарларга бой.

Бироқ шоир ижодининг сардафарида англашга чоғланган ёш қалбнинг шундай муаммоси туради: «Мен нечук севаман, Ўзбекистонни!» Кўп қадим бу савол Совет даври поэзиямизнинг навқирон масаласи. Шоирнинг чуқур поэтик ўй-хаёллари, қалб кечинмалари ўзбек халқининг, Ўзбекистоннинг Совет даври, Совет воқелиги билан узвий боғлиқ. Ўтмишга мурожаат, аждодлар ёди ҳам замонни англашга чоғланган шоир лирик қаҳрамонининг таянч нуқталари. Бу шеърятнинг замини ва тақдири, парвози ва имкони ҳам шундадир. Суҳбат чоғида шулар ҳақда сўрадим.

— Абдулла ака, шеърларингиз билан мулоқот жараёнида шундай контрастга ҳам дуч келинади: чексиз фахр мискин кайфият билан, юксак идеалларга чорлаш иллатлар устидан ўқилган айбнома билан, замонга шукрона шикаста қалбнинг андуҳлари, улуғ аждодларга шарафномалар оломонга аччиқ киноя билан ёнмаён келади. Ва бу турфа туйғуларнинг рангин талқинлари, барча-барчаси эзгу мақсад — Инсонга унинг кимлигини англашиш, бахтиёр замонанинг комил гражданини тарбиялашда хизмат этади. Айни пайтдаги ўзгаришлар, тадбирлар кишиларнинг кайфияти, турмушимизда қарор топаётган ошкораликлар сизда ҳам муносабат уйғотгани сир эмас. Бу, албатта, вақти билан ижодингизда ҳам акс этиши тайин...

Абдулла Орипов: Партиянинг қўяётган талаблари, қўллаётган тадбирлари мамлакатни иқтисодий жиҳатдан юксалтириш билан бирга одамлар қалбини ғубор-

дан тозалашни, уларда ўзаро ҳурмат, ишонч, ҳалолликни янада рўйи рост қарор топтиришни кўзлайди. Республикамизда амалга оширилаётган ишларни бир ижодкор сифатида чин юракдан қўллаб-қувватлайман ва бу жараёнга қўлда қаламим билан имкон қадар яқиндан туриб кўмаклашишни гражданлик бурчим, деб биламан.

Афсуски, янгича иш услубини, тартиб-интизомни, ошкораликни ҳамма ҳам бир хил тушунавермас экан. Айрим идораларда фақат қўлида блокнот билан ходимларнинг эрталаб уйқудан уйғонганидан кеч кириб уйқуга кетгунигача — ҳар бир қадамини миридан-сиригача кузатиб, шу билан адолат ўрнатаман, деб, юрганлар ҳам бор.

Ҳар қандай тартиб инсонийликка, инсоний оқибатга зид эмаслигини унутмаслик керак. Бир ошхонада шундай манзаранинг гувоҳи бўлдим. Тушлик пайти, одам кўп, навбатдагилар қатор тизилишган. Бир кекса нуроний отахон кириб келди. Ошпаз йигит югуриб бориб, отахонни қўлтиғидан олиб, илтифот кўрсатди, нон-чай, овқат келтириб қўйди. Шу пайт четда ўтирган икки ёш йигит тўнғиллаб, уларни таниш-билишчиликда айблаб кетишди. Иззат-ҳурмат, оқибатга бунчалик жўн қараш баъзи одамларнинг умумий савияси ҳали етарли даражада шаклланмаганлигини кўрсатади.

Янги тадбирларни юзаки тушуниш айрим ижодкорларга ҳам хос. Адабий жараённи кузатиб бораётган кишига аён, шундай қаҳрамонлар ҳам яратилаётирки, улар таънаю дашномлардан иборат нутқлар сўзлаб қўя қоладилар. Қалбнинг теран фожиаси улардан йироқ. Ёки қўшнисининг уйида эшитганларини бир оқшомда қоралаб, элга дастурхон қилиб ёзиб чиқадиغانлар ҳам оз эмас.

Нима бўлган тақдирдаям ижодкор халқнинг қалбини тинглай билиши, халқнинг дардини илғай олиши керак, у халққа маълум кайфият ҳам бахш эта олсин. Аксинча, Ёзувчилар союзининг билетини пеш қилиб, ҳақиқат даъвосида юриш ожизлик. Ёзувчи дегани кенг истемол товари эмас. Афсуски, қўлида билети бор ҳар қандай одамни биз ижодкор, санъаткор дея олмаймиз. Имтиёз берилгани билан ижодкорларнинг ҳаммаси тенг бўлиб қолмайди. Фақат шу ўринда, яъни таллант масаласига келганда, «демократия» бузилади, чунки союз билети бор таланти, талантсиз одамлар

баравар эмас. Улар орасида ҳеч қачон бараварлик белгисини қўйиб бўлмайди.

Турмушда ҳам шундай ҳолларга дуч келасан. Менга бир бўлган воқеани гапириб беришди. Институт кўрган, ўқимишли бир йигит бир қизни яхши кўраркан. Қиз эса хушламас экан чамаси, совчи келса рад жавобини берибди. Йигит ўқимишли эмасми, «замонавий тадбир» қўллабди. Узи яшаётган район раҳбарларини ишга солиб, уларни бошлаб қизниқига борибди. Қизнинг ота-онасига улар: қизни беринг, бўлмаса чора кўрамиз дермишлар. Қай бирига куясан, шаҳар кўрган, таълим олган йигитгами? Еки унинг етагида юрган раҳбаргами?! Мен бу мисолни беҳуда келтирмадим. Уша «замонни таниган», эскини янгидан фарқлай оладиган чаламулланинг Чингиз Айтматов яратган замонавий манқурт Собитжондан нима фарқи бор? Бу каби манқуртларни шунчаки аҳмоқ деб бўладими? Бундайларга қўл силтаб кетавериш мумкинми? Замон-ку замон, ўзининг кимлигини танимайди улар. Улар халқни танимайди. Утмишдан беҳабар, бироқ зиёлинамо қиёфадаги бу кимсалар кипригига чанг ўтирган одмироқ одамга бурнини жийирадилар, энг хавфли томони улар фармонлар бериш иштиёқида, юқори лавозимларни эгаллаш пайида тинмай от сурадилар. Улар аҳмоқ эмас, лекин уларнинг зиёнкор ақли жамиятга, одамларга, халққа жуда катта зарар етказди.

Коллективлаштириш даври экан, қишлоққа юқоридан вакиллар келишибди. «Ораларингда энг камбағал батрақлардан бирини артелга раис қилиб тайинлаймиз», дейишибди вакиллар... Хуллас, Қалтўра деган етимни сайлашибди, батрақмисан батрақ. Қалтўра эртасига ишни бошлаб юборибди. Раисликнинг биринчи кунидан шундай буйруқ берибди: «Салладан воз кечилсин, шапка кийилсин! Нос ташлансин, папиросга ўтилсин! Хонага кираётганда «Можна!» деб, эшикни тақиллатиб кирилсин!» Десангиз Қалтўра буйруқбозликдан нарига ўтмабди. Бу ҳол қишлоқ аҳлининг жонига теккан бир пайтда юқоридан комиссия келиб қолибди. «Қишлоқда қулоқларнинг, босмачиларнинг думлари борми?» деб сўрашгани ҳамоно халқ Қалтўрани ушлаб комиссияга бериб юборган экан. Бу товуқни ҳам коллективлаштириш керак, деган пайтларнинг гапи.

Қиссадан ҳисса шуки, кундалик сиёсатни теран

англаб етмаслик галати тушунмовчиликларга олиб келиши мумкин.

Мен суҳбат давомида кўпроқ негатив ҳодисалар, иллатлар, қусурлар ҳақида гапирганимдан ҳайрон бўлманг. Ахир юртимизни, меҳнаткаш элимизнинг қалбини, шаънини авайлаш, ҳимоя қилиш ўз ишимиз-ку!

Дарҳақиқат, яқинда бўлиб ўтган Ўзбекистон ижодий союзларининг бирлашган пленумида шундай дейилди: «Ҳаётнинг барча соҳалари бўйича олдимизда кўпгина мураккаб вазифалар турибди. Бироқ энг муҳимларидан бири инсон омили ролини кўтаришдир. Бинобарин барча планларнинг бажарилиши, барча мақсадларнинг амалга ошиши ана шу вазифани қандай ҳал этишимизга боғлиқ.

Мана шу ишда адабиёт ва санъат ходимлари, социализм маънавий маданиятининг роли ҳар қачонгидан ҳам ортади. В. И. Ленин васиятларига таянган ҳолда, партия уларнинг ривожланишидаги халқ ҳаёти билан алоқани мустаҳкамлаш, социалистик воқеликни ҳаққоний ва бадиий юксак акс эттириш, янгиликни, илғор анъаналарни кўтаринки руҳ билан тарғиб қилиш ва жамият тараққиётига ҳалал берувчи барча иллатларни кескин фош этиш каби асосий йўналишларни аниқ белгилаб берди».

Манфаатпараст, худбин кимсаларнинг жиноятлари меҳнаткаш халқимизнинг обрўсига соя солмайдими? Йўқ! Танти, ҳалол, бағри кенг элимизнинг ҳамишалик ёруғ юзига ўткинчи нопок жонлар доғ тушира олмайди. Еш шоир Аҳмад Тошхўжаев тузуккина шеър ёзбди. Унда шундай сатрлар бор:

Емонлик кўрингэй фақат «ярқ»

этиб,

Яхшилик доим ҳам сезилмас бөлким.

Беш-ўн мунофиқнинг касофати деб,

Ҳижолат тартади баъзида халқим.

Ахир, саратон жазирамасида, эллик даража иссиқда қуёш тигига тоб беролмаган сигирлар бетон қувурларга қапишиб олган бир паллада қизу жувонлар далада пахта етиштирадилар...

Сочдаги оқ тола йиллар чангимас,

Пахтазор кўйнида кўнгандир бошга.

Тиларман, чекилган зақмат ҳар нафас,
Эгасин номини элтсин қуёшга.
Бугун бошланмаган ахир бу йўллар.
Пахтадир элимнинг бардавом ризқи.
Халқим юрагида неча минг йиллар,
Парвариш топган шу пахтанинг ишқи.

Она тилимизнинг ипакдай товланиши, гўзал ритми-каси, бой аслаҳахонаси бор. Ҳар қандай шаклни қўла-лаганда ҳам ана шу хазинадан фойдаланиш керак. Фойдаланиш учун эса билиш керак, билиш учун бола-ликдан тил бойликларидан баҳраманд бўлиб бориш лозим. Афсуски, бу иш мактабларда кўнгилдагидек йўлга қўйилган, деб бўлмайди.

Тилимизнинг гўзаллиги ёши улур зиёлиларнинг нут-қида кўпроқ учрайди. Улар Навоийни, Бедилни ёддан билишган. Умуман, тилимизнинг бойлиги ҳеч қаёққа кетмаган, ўз қўлимизда, мавжуд. Мен ғазалнавис шоир-лар Эркин Воҳидов, Жамол Камол ижодларида тили-мизнинг жозибасини кўраман. Ҳолбуки, улар мадраса кўришмаган.

Адабиёт бир жойда депсиниб турмайди, у силжий-ди, янги шаклларга, янги йўсинларга эҳтиёж сезади. Бир хил оҳангда, бир маромда ёзиш зериктиради. Би-роқ шакл бобида изланишни шаклбозликдан фарқламоқ лозим. Шаклбозлик халтурачиликнинг бошқача кўри-ниши. Умуман, шеърда шакл жиҳатидан очилмаган кў-риқ қолмабди ҳисоб. Мен жаҳон адабиётини ҳам назар-да тутиб гапиряпман. Айримлар фан-техника терминла-ри билан тиш-тирноқларигача қуролланиб олганлар. Агар қўйиб берсангиз, улар хоҳлаган мавзусида узлук-сиз маъруза ўқиши мумкин. Ушбу ҳолнинг муайян са-баблари бор. Аввало, айтадиган гапнинг ноаниқлиги, дардсизлик, халқ ташвишларидан четда юриш, ўзини меҳмондай ҳис қилиш, ясама сиполик турли хил сама-расиз уринишларга йўл очади. Адабиёт ҳеч қачон «тан олинмаган даҳолар»дан наф кўрмаган, жамият ҳам. Қаламкаш ўзини жамиятга командировкага келгандай эмас, шу жамиятнинг эгасидай ҳис қилсин. Ахир, эрта-лаб туриб: «Мен генийман!» туш пайти яна: «Мен ге-нийман!» кечқурунга бориб тагин: «Мен генийман!» деб юрса-ю, биров ундан кимсан ўзи, деб сўрамаса... Демокчимизки, ижодкор ҳам кўп қатори одам. Гаплаш-

ганда гапидан маза олсанг-да. Ахир, чавандозлар ҳам бир пиёла чой ичиб отига дам беради-ку.

Мақсадимиз, асосий муддаомиз — халқ. Нимаики ёзмайлик — шеърми, прозами, халққа хизмат қилсин. Кимдир, улуғ шоирлар тарихнинг бурилиш нуқталарида пайдо бўлади, деб айтган. Ҳа, бундайларни мен Гаврошга ўхшатаман. Улуғ шоирлар жаҳондаги катта ўзгаришлар манзарасида кўпроқ кўзга ташланади. Илҳом ҳам ҳаёт ҳодисаларидан кескин, фавқулодда таъсирланганда келади-ку, ахир. Сокин палланинг ўз шеърини бор. Ана шундай пайтларда касибларнинг уруғи кўпайиб кетади.

Кейинги йилларда жамият тараққиётининг босқичларида шеърятга бевосита шоир шахси, «мен»и кириб келди. Бу фикрлардан тинч даврда ёзадиган мавзулар йўқ экан-да, деган хулоса келиб чиқмайди.

Ватанимиз тарихининг шонли саҳифалари ҳеч қачон эскирмайдиган муқаддас мавзулардир. Мен бу ўринда Улуғ Ватан урушини назарда тутяпман. «Аёл» номли шеъримда урушнинг оғир фожиаси ва инсон боласининг мислсиз садоқати, вафосини куйлашга урингандим. Ахир, биз уруш қаҳрамони бевасининг жангчига маънавий мадад берган, унинг ёди билан умрини тоқ ўтказган муқаддас Аёлларни кўрганмиз, бундай улуғ зотларнинг покиза ахлоқига шак келтиришга ҳаққимиз йўқ!

Умуман, уруш даврида халқимиз кўрсатган чексиз қаҳрамонликлар, фронтда, фронт ортида жон олиб, жон бериб қилинган фидойиликлар адабиётимизда ҳали ўша жасоратларга муносиб даражада куйлангани йўқ. Биз ижодкорларни, зиёлиларни бир жойга бирлаштирадиган, баҳамжиҳатлик билан халқ манфаатлари йўлида биргаликда тер тўкиб бажарадиган миссияларимиз бўла туриб, кўпинча майдалашамиз.

Ўзини таниган ҳаққа интилади, дейдилар. Ҳар қандай интилиш, изланиш, ижод халқ манфаатларига хизмат қилсагина у қадрлидир.

1986

САМИМИЙЛИҚДАН ОРТИҚ ФАЗИЛАТ ЙУҚ

— Абдулла ака, Сизнинг ижодингизга, айниқса ёшларнинг ихлоси баланд. Буни «учрашув» ҳақидаги хабар эълон қилинган, редакция почтасига ёмғирдай ёғилган мактублардаги меҳр-шафоат ҳисси билан суғорилган самимий сўзлар ҳам тасдиқлаб турибди.

Ҳозир жамиятимиз янги даврга қадам қўйди. Турмуш тарзимизни том маънода қайта қуриш, одамларни янгича фикрлашга ўргатиш каби мураккаб жараёни бошдан кечирмоқдамиз. Умумбашарий муаммолар қай тарзда қўйилмасин, қай йўсинда ҳал этилмасин, уларнинг барчаси охир-оқибатда ҳал қилувчи бош омил — инсонга келиб тақалади.

Инсонни камолот буржида баркамол кўриш ҳамиша Сизнинг лирик қаҳрамонингизнинг эзгу орзуси бўлиб келган.

«Авлодлар қонида минг йиллаб оққан, буюк боболарнинг турфа хислатлари»дан биз неларни ололдик. «Тўфон, қасирғалар аро бобомерос олий туйғуларимизни бокира сақлай олдикми?!», «Йироқ авлодларга бизлардан қай бир хислатимиз қолар экан?», «Лабда табассуму кўзда ёш билан сенга талпинаман, буюк набирам...» Дарҳақиқат, мукамал инсонни соғиниш туйғуси Сизнинг ижодингизда ҳамиша бош мавзу бўлиб келди.

СССР ёзувчиларининг ўтган VIII съездида қатор муҳим масалалар қатори ёшларни ҳар томонлама камол топтириш ва уларга тинмай ғамхўрлик қилиш зарурлиги ҳақида атрофлича фикр юритилди. Хатларни ўқиш жараёнида шу нарса аён бўлдики, жуда кўп ёшлар ўзларини қизиқтирган шу куннинг долзарб масала-

лари тўғрисида Сизнинг фикрингизни билишни истайдилар. Биз уларни имконият даражасида умумлаштирдик. Ижозатингиз билан учрашувимизни Тошкент тўқимачилик комбинатининг ишчиси Умида Мўйдинованинг саволи билан бошласак:

«Азиз Абдулла ака!

Маълумингизки, яқинда республикамиз комсомолларининг съезди бўлиб ўтди. Агар, ўша съезд минбаридан сўзлаганингизда, нималар ҳақида гапирар эдингиз?»

— Менинг ёшим элликка яқинлашиб бораяпти. Ҳаётимнинг асосий қисмини комсомол сафида ўтказдим. Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети аъзолигига сайландим. «Гулхан» журналида бош муҳаррир бўлиб ишладим. Унутилмас комсомол ветеранлари билан ҳам суҳбат бўлдим.

Бугун биз қайта қуриш ҳақида гапирётимиз. Одам боласи пластилин эмаски, қандайдир хатти-ҳаракатлар билан уни ҳар хил шакл-шамойилларга солиб бўлса. М. С. Горбачев билан Ҳиндистон бош вазири Раджив Гандининг Деҳлида бўлиб ўтган суҳбатини эсланг. Уша учрашув чоғида М. С. Горбачев қайта қуришни онгдан бошлаш зарурлигини айтди. Назаримда, бу гаплар барча қатори, комсомол-ёшларимизга ҳам бирдай тааллуқлидир.

Яқинда «Комсомольская правда» газетасида бир мақола ўқидим. Каттакон бир корхона комсомол комитети секретарининг рафиқаси редакцияга мактуб йўллабди. У, мен эримни севиб турмушга чиққандим. Ҳозир ҳам севаман. Уртада фарзандим бор. Эрим комсомол раҳбари бўлиб сайлангач жамоат ва комсомол ишларига шунчалик шўнғиб кетдики, нафақат мени, ҳатто боласини ҳам унутди. Ердам беринг! Наҳотки, комсомол иши бизни инсонийликдан жудо қилса, деб куйиниб ёзади.

Ушбу хатни ўқиб, ўйланиб қолдим. Ахир, бизнинг комсомолларимиз орасида ҳам юқоридаги каби «шов-возлар» озми? Биз бюрократлардан дод деймиз. Улар қаёқдан пайдо бўлаётир? Улар комсомол сафидан ўсиб чиқмаётирми? Муқаддас оила, жамоатчилик хизмати каби бурчларни бир-бирига онгсизларча қарама-қарши қўйиш ана шундай қийинчиликларни келтириб чиқараверади.

Демак, қайта қуришни онгдан бошламоқ, инсонни

эса ошөнидаёқ тарбияламоқ лозим. Қайта қуришни мен шундоқ тушунаман.

Инсоннинг хатти-ҳаракати, авваламбор, ўз даврига ҳамоҳанг бўлсин. Шу маънода Павел Корчагин, Абдулла Набиев, Анзура Жўраева, Майна Ҳасанова, Тўйчи Эрийгитов, Олег Кошевойлар жасорати ўз замонаси учун ибратли бўлиб қолди.

Наҳотки, бугун жаҳон кенгликларига чўнг назар ташлаб, улуғ поэзияни теран ҳис этиб, уруш ва тинчлик каби кишилик жамиятининг мангу муаммоларидан қалби ларзага тушадиган ёшлар кам бўлса? Наҳотки, бетакрор ёшлик йилларимиз қоғозбозлик тўфони ичра изсиз йўқолса?

Қадимги юнон файласуфларидан бири ҳозирги ёшлар бузилиб кетган қабилдаги бир гапни ёзиб қолдирган. Ушандан буён ўнлаб асрлар ўтди. Неча-неча ёш авлод инсоният умрининг навбатдаги ҳалқаларига айланиб, улуғ тарихни бунёд этди. Биз бугун ўша қадим файласуфнинг гапларини ўқиб, кулиб қўя қоламиз. Демак, ёшларни тергаш билан баробар уларга ишониш ҳам керак. Яқиндагина Чернобилда ўзларини ёнғинга уриб, мислсиз мардлик кўрсатганлар ҳам ёшларимизнинг вакиллари эдилар. Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин.

Демак, энг муҳими — ишонч.

Мен бир пайтлар ёшларга тилакларимни «Комсомол» номли шеъримда баҳоли қудрат изҳор этган эдим:

Одамзод — одамга хос неки бўлса дунёда,
Сенинг ҳам қалбинг аро жой топгани аниқ

гап.

Хислатинг мўл ва лекин ҳаммасидан зиёда
Сен покиза ёшликсан, беғубору тоза қалб.
Камолингни ушбу кун соларкан таронага,
Демасман, фазлинг сенинг гойибдан бир

аломат.

Боис шулким, фарзандсан энг порлоқ

замонага,

Боис шулким, устозинг коммунистдир

валломат.

Истагим сенга ушбу: покдомон бўл ҳамиша,
Ҳамиша музаффар бўл, ҳамиша бўлгин

дилшод.

Сафдошим, йўлдошимсан, чин инсон бўл
ҳамиша,
Ота Ильич фарзанди — асл комсомол авлод.

— Кўпчилик ёшларни бўш вақтлардан унумли фойдаланиш масаласи қизиқтирар экан. Бизнинг «бўш вақт — ҳуш вақт» деган шиорларимиз ҳам бор. Ана шундай бўш вақтларида редакциямизга мактуб йўллаган ёшларимизнинг аксарияти Сизнинг кундалик турмуш тарзингиз, соғлигингиз, оилангиз, бўш вақтларингизни қандай ўтказишингизга қизиқадилар. «Ўмуман бўш вақтингиз бўладими?» деб сўрабди самарқандлик Марҳабо Қаршибоева.

— Менинг ишдан ташқари кўп вақтим оилавий ташвишларни бартараф этиш билан ўтади. Олти нафар фарзандим бор. Қишда хоналарни иситиш керак ва ҳоказо... Кунларим ЖЭК раҳбарлари билан олишиб ўтади. Айтайлик уйда гўшт йўқ.

Очиғи, шаҳардаги қассоблар, мени шоирдан кўра кундалик харидор сифатида яхшироқ билади. Ишдан кейинги ана шундай маш-машалардан сўнг калтакланган одамдай уйга қайтаман. Агар, ўша қассоб ўраб берган уч кило гўштдан ярми без бўлиб чиқса, менинг қозонимни мухлисларимнинг меҳри қайнатармиди?

Лоф гаплар деворнинг нариёғида қолган. Бировлар ўйлаши мумкин. Ёзувчилар союзининг секретари, Давлат мукофоти лауреатига барча имтиёзлар яратилган деб. Афсуски, бундай эмас. Ҳарҳолда ёлғиз эмасман, дўстларим бор. Уларнинг бориға шукур. Лекин, шундоқ аҳволда мен теннис ўйнардим, футбол тепармидим ё марка йиғармидим? Бўш вақт дейсиз-а! Соғлиғим боисидан йилнинг икки-уч ойини касалхоналарда ўтказаман. Уқимаган китобларимни ўша ерда ўқийман. Кўпчилик шеърларим ҳам ўша ерларда ёзилган. Урни келганда шифокор дўстларимга ўз ташаккуримни изҳор этаман.

Одамлар яхши яшагиси келади. Айтайлик, профессорнинг боласи билан ишчининг боласи бир хил кийинишни истади. Лекин уларнинг гўдак болалари дадаларининг мояналари ўртасидаги фарқни қаёқдан биларди? Буни социал тенгсизлик деб бўлмайди. Лекин, нима қилиш керак?

Биз кўпинча фалсафий гаплар билан ўзимизни оутамаиз. Ҳаётнинг кўзига тик қараш керак. Кўпчилик

жиноятлар замирида, фикримча, қаноат ва тарбиядан ташқари муҳтожлик деб аталган бало ҳам ётса керак.

Гоҳила ўзимни ҳарбийлар тили билан айтганда сапёрга ўхшатаман. Ҳар бир эҳтиёжсиз қадамимда портлаш юз берадигандек туюлади. Баъзи иллатлар ҳақида очиқ гапириш керак. Маҳаллийчилик жами иллатларнинг омборхонасидир. Мени ҳамиша икки туйғу юпатади. Бири қайлардадир мени ҳам ҳурмат қилиб яшаётган мухлисимнинг садоқати бўлса, иккинчиси одил, тўғригўй партиямнинг назари.

Ёшларга ушбу гапларни айтишдан мурод шулки, бизнинг жамиятимиз тамомила ўзаро ишонч асосида ривожланмоғи керак.

Ҳа, халқларни меҳру муҳаббат бирлаштирмоғи лозим.

— Мамлакатимизда «қўшиб ёзиш» деган «эпидемия» тарқалган эди. Қасаллик бутун илдизлари билан фош этилди. Айбдорлар жазоланмоқда. Шу маънода бухоролик Маҳмуд Бўронов «қўшиб ёзиш, кўзбўямачилик каби ҳолатлар адабиётда ҳам бўлдимиз?», деган савол билан мурожаат этибди.

— Бўлади, ҳозир ҳам озми-кўпми бор.

Унинг кўринишларини қўйидагича тушунтириш мумкин: яъни, қорни оч одам томга чиқиб карнай чалса ё азадор киши зарурат туфайли чилдирмакашлик қилса. Эчки такаман, сигир, хўкизман деса... Бу ҳолатлар нечоғлик ёлғон!..

Мен адабиётдаги «қўшиб ёзиш»ни шундоқ тушунаман.

— Биз билган адабиётимиз тарихидан шу нарса маълумки, илгариги вақтларда устоз-шогирдчилик удумлари ҳозиргига қараганда, анча шарқона ва мустақкам бўлган экан.

Ғафур Ғулом, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Миртемир каби устозларнинг эшиклари шогирдларига ҳамиша очиқ бўлган. Назаримда, кейинги пайтларда бу анъана бир оз унутилгандай. Қим айбдор: устозларми, шогирдлар? (Неъмат Иброҳимов. Душанба шаҳри.)

— Ҳар иккаласи ҳам. Биз, албатта, ўзимизни Ғафур Ғулом, Абдулла Қаҳҳор деб ҳисоблаётганимиз йўқ. Балки, шогирдлар ҳам шундай фикрдадир. Эшикларга келсак, улар доимо очиқ. Саволингизнинг иккинчи қисмини шогирдларнинг ўзларига бермоқ керак. Одам бор жойга одам келади-да...

— Сиз ёш ижодкорларга ҳамиша ғамхўрлик қилиб келмоқдасиз. Баъзиларига «оқ йўл» ҳам тилагансиз. Ленинободлик ёш шоир Оллаёр Бегалиев Сизнинг ана шу шогирдларингиз ҳақида «улар ишончингизни оқлашайптими» деб сўраган.

— Ҳаммаси эмас, албатта.

Йўқдан кўра бор деганларидек, бу кўҳна дунёда ёмонлик эмас, балки яхшилик кўплар сингари менга ҳам ҳузур бахш этади. Юзлаб катта-кичик халқлар ўртасида менинг ҳам халқим ўз овозига эга экан, нега менинг орасидан чиққан, йилт этган ёруғликни пайқамаслигим керак? Шу учқун аланга олсин дейман. Учқундан аланга пайдо бўлса, мендан кўрмайдилар. Учиб қолса, негадир устозлардан сабабини сўраб қолишлари мумкин. Масаланинг ана шу жиҳати масъулиятлироқ...

— «Бир-иккита: «Мен сени куйламоқ истайман», «Нозим Ҳикмат» каби сарбастларингизни ҳисобга олмаганда, жанр борасида анча «муқимсиз». Кейинги пайтларда кўпчилик шоирларимиз ўртасида халқ оҳангида бахшиёналар ёзиш модага айланди. Сиз бу янги жанрга қандай қарайсиз»,— деб сўрабди қаршилик мухлисингиз Абдужалол Тайпатов.

— Модалар келиб кетаверади. Халқ уларни қабул қилса, дуруст. Агар, қабул қилмаса, яна халқнинг ўзига қулоқ солиш керак.

— Учқур аср инсониятни муаммоларнинг чигал «ғарам»и билан узлуксиз таъминлаб турибди. Бермурд учбурчаги, учар тарелкалар, думли юлдузлар, биотоклар ҳақидаги ярим ҳазил, ярим чин гаплар ҳар биримизни қизиқтиради.

Шу ўринда эллиққалъалик Нурлибек Олтмишбоевнинг қуйидаги саволи эътиборимизни тортди: «Абдулла ака, мен фалсафага жуда қизиқаман. Сизнинг шеърларингизда доимо теран фалсафа уқаман. Замон ва макон ҳақиқатан ҳам чексизми? Ўзга сайёраларда ҳам ҳаёт борми? Умуман ушбу баҳсларга Сиз қандай қарайсиз?»

— Бу поёнсиз чексизликда нега фақат ёлғиз биз яшашимиз керак? Бундай мулоҳаза юритиш менимча худбинлик. Биз улар билан борди-келди қилаётганимиз йўқ, холос.

Пайт келар, ўзга сайёраликлар билан алоқалар ўрнатилса, ажабмас. Ушбу таъкидни фақат мантиқдан келиб чиқиб айтаётирман, холос. Мен фантаст ёзувчилардан тортиб, астроном олимларнинг асарларигача ўқиб

бораман. Мўъжаз телескопим ҳам бор. Ўзимча осмонни кузатаман. Шундай пайтларда замин ташвишларидан чарчаган Улуғбек бобомни бир қадар тушунгандек бўламан.

Космонавтлар билан ҳам суҳбатлашганман. Кўплаб чет эл сафарларида бўлдим. Бугун одамзодга ер шарини портлатиб юбориш ҳеч гапмас. Натижада, унинг ўзи тур сифатида динозаврлар каби йўқолиб ҳам кетиши мумкин. Яъни, баъзан катта ақл, ўз фаолият доирасининг энг «туби»га етганда ўзини инкор этади. Бу мантиқ ҳаётнинг нобуд бўлишига ишорадир. Ушбу фалсафани Гегель триада (учлик) деб атаган. Бунинг маъноси: Оддийлик — мураккаблик — олий даражадаги оддийликдир. Инсоният Гегель фалсафасига кўра, ҳозир буюк мураккаблик жараёнини бошидан кечираётир. Инсон тафаккури олий даражадаги оддийликка қайтмоғи, агар Гегель таълимотига ишониладиган бўлса, биз тагин оддий ҳужайраларга айланишимиз мумкин. Мана шу ғояни Улуғбек, Циолковский, Королев сингари даҳолар техника воситаси билан бошқача ва тўғри англатишга ҳаракат қилдилар.

Мен роман ёзмайман. Лекин дунёни англатиш маъносида ўзига хос, жуда гўзал шакл топа олгани учун Жан-Жак Руссога ҳавас қиламан. Албатта, оламни ҳар ким ўзича талқин этади. Бизнинг улуғ Алишер Навоий бобомиз ҳам турли йўсинларда ишора қилиб, тушунтира-тушунтира поёнига етмагач, гўзал бир хулосага келганлар:

Хушдурир боғи коинот гули,
Барчасидин яхшироқ ҳаёт
гули.

Бу — дунёвий жумбоқни ҳаёт ҳақиқатига айлантириш учун донишманд санъаткорнинг топган шоирона ҳукми. Хуллас, поёнсиз коинот боғида ҳаёт гули ёлғиз эмас...

— Сизни қандай туйғу кўпроқ қийнайди? (Амрулла Саноқулов. Фориш).

— Ёлғизлик... Кўпчилик шеърларим шу ҳақда.

— Илгариги суҳбатларингизнинг бирида, шеър ёзиб атом балосини даф этиш амримаҳолдир, лекин шеър билан тинчлик учун курашувчи яхши аскар тарбиялаш мумкин, деган эдингиз. Бугунги ёшлар бир-бирига ўта талабчан, ҳушёр. Кўплаб саволлар ёшларнинг турмуш

тарзидаги айрим ўзгаришлар ҳақида: «Ёшлар орасида кейинги пайтларда чет эл матоҳларига сиғинувчи, Фарбга кўр-кўрона тақлид этгувчи ғалати тоифа пайдо бўлди. Улар ўзларини жуда маданиятли деб билишади. Аслида, улар ўз халқининг на ўтмиши, на санъатидан дурустроқ хабардор», деб куюниб ёзади фарғоналик Саидмурод Холбўтаев.

— Назаримда, масала анча кескинроқ қўйиб юборилган. Тўғри, тарбиясиз, одамлар йўқ эмас. «Жунгли қонуни» ҳам мавжуд. Завқи олий инсонлар эса, одатдагидай кам. Ахлоқ барчамиз қайғуришимиз лозим бўлган улуғ соҳа, оғир юк. Одам бошқа жонзотлардан ўзини тия билиши билан фарқланади. Ҳар хил «пластелин ғоя»лардан эса эҳтиёт бўлиш керак. Билмадим, менга шундоқ туюладими, илгари ёши катталарни кўпроқ ҳурмат қилишган. Оқсоқол, «кайвони», «ёшулли» каби атамалар фикримизнинг далилидир. Булар ҳам оилавий, ҳам дунёвий масалалар. Мен ҳам чет эллардан қарғанинг терисидан тайёрланган, шундай «матоҳ»лардан бирини совға сифатида олиб келганман. Ахир улар чиройли тикилган. Нима, бизда қарға йўқми? Сир эмас, энг сифатли терини биз чиқарамиз, айни вақтда, энг сифатсиз оёқ кийимлари ҳам бизнинг фабрикаларимизда тайёрланади.

Бизда айрим одамлар ёшларни чет эл кийимлари жинниси, деб масхара қилишни одат қилиб олган. Аслида, масалага чуқурроқ қараш керак. Ёшларимизнинг яхшироқ кийингиси келса, бунинг нимаси ёмон! Ёшлар сифатли нарсани танийдиган бўлгани учун қувонсак бўлмайдимми? Бу, Крилов масалидаги мевага бўйи етмагач, «пуф сассиқ» деган тулкининг ҳолатига ўхшаш кулгини қистатадиган гаплар.

Демак, биз ҳам жаҳон стандартига лойиқ маҳсулот етиштиришни пухта эгаллашимиз зарур. Ҳар бир чет эл кийимини кийган одам дарҳол ёмонга айланиб қолмас. Бемаъни тамғалар босилган чет эл матоларини кийиб юриш эса, дидсизликдан бошқа нарса эмас. Нодар Думбадзе Америка хотираларида шундай бир воқеани эслайди. Ёзувчи қандайдир тамғали кўйлакни харид қилиб, кийиб олган экан. Кўчада ҳамма унга қараб кулар эмиш. Кейин аниқлашса, кўйлакка инглиз тилида: «Мен турмадан қочган жиноятчиман», деган тамға ёзув босилган экан. Бу мисолга изоҳ шарт бўлмаса керак.

— Пайариқлик мухлисингиз Бекпўлат Қаршиев Сизнинг тасвирий санъат ва мусиқага муносабатингизни сўраган.

— Мен санъатнинг бу турларига умрбод ҳавас қиламан. Чунки, улар таржимага муҳтож эмас...

— Айрим саволлар шеърларингиздаги мунгли оҳанглар ҳақида.

— Мен камтарин ижодий йўлим давомида мухлисларимнинг ҳурмат ва эҳтиромидан бенасиб қолганим йўқ. Бунинг учун шукрона айтмоғим керак. Лекин, ўз соҳам бўлмиш адабиёт вакилларининг айрим қисми мени ҳамиша яккалаб ёхуд камситиб келдилар. Шеърларимдаги баъзи мунгли оҳанглар жамиятдан эмас, балки ана ўшаларнинг тазйиқи туфайлидир.

— Одамлардаги қандай фазилатни қадрлайсиз?

— Инсон учун самимиятдан ортиқ фазилат йўқ. Мен болаларни яхши кўраман. Улар — самимийлик, покликнинг бетимсол намунасидир. Гўдакнинг кўзида ёш кўриш мен учун — фожиа! Менинг учун фожиа — қалбида болалик самимиятини сақлаган инсонларнинг хорлиги! Яхши одам билан, ёш бола мен учун баб-баробар қимматли.

1987

ОНАЛАР ТИНЧ — ОЛАМ ТИНЧ

М.— Абдулла ака! Ҳар бир инсон эътиқод нуқтаи назаридан нимагадир таянади. Болаликда ота-онасига, балоғат ёшида муҳаббатга. Сўнг эса... Илгарилари сиз «Биринчи муҳаббатим»га суянган бўлишингиз керак. Кейин-чи? Тўғри, бу шеърингизни ёдламаган ёш кам топилади. У пластинка ҳолида қўшиқ бўлиб чиққанида қайта-қайта эшитган қизларни биламан. Умуман бир туркум шеърларингиз соф севги, садоқат рамзи, муҳаббат юксаклигини улуғлаб ёзилган бўлишига қарамай, ёшу қарига бирдай таъсир кўрсатади. Бунинг сирини нимада?

А. О.— Менинг шеърларим кимга қандай таъсир қилиши тамоман бошқа масала. Бунинг сабабини балки, шеърхонларимнинг ўзи тушунтириб берар. Умуман инсоний мавзулар ҳақида қуйидагиларни айтишим мумкин.

Отаси ўлмаган ким бор,
Онаси ўлмаган ким бор

деганларидек, одам боласини ахлоқий-маънавий жиҳатдан умр бўйи тазйиқ этадиган туйғулар бир хилдир. Яъни муҳаббат, садоқат, айрилиқ, висол, ўлим ва ҳоказолар. Албатта, бу ҳислар барча халқлар учун қайси динга, мазҳабга мансуб бўлмасинлар, баб-баравардир. Ҳамид Олимжон ҳалокати туфайли Зулфия опамиз битган изтиробли сатрлар ҳамиша ҳаммани ларзага солади. Менинг «Аёл» шеърим шунчаки ёзилган эмас. Урушга кетиб, қайтиб келмаган, навқирон йигитларнинг бева қолган хотинлари садоқат туфайли бошқа эр қилмадилар... Юқоридаги сингари туйғулар ўйлаб топилса, яъни китобий ифода этилса, албатта бетаъсир

бўлур эди. Самимият, ҳаққонийлик, табиийлик ҳамда маҳорат ҳар қандай мавзудаги асарни ҳам нурлантириб, унга қанот бағишлайди. Шу ўринда муҳаббат мавзuidaги шеърятга шаклан гўзаллик, лутф ва иф-фат ниҳоятда зарурлигини эслатиб ўтмоқчиман. Мен бир шеър ёзишни орзу қилиб юрибман. Бу ҳам аёл гўзаллиги, унинг мақтовига тааллуқли бўлиши керак. Лекин ўйлаб қоламан. «Ҳозир мақтов замони эмас», дейдилар. Хўш, мен уларнинг гапига қулоқ солсам, табиат яратган буюк аёл гўзаллигидан салбий жиҳатларни ахтаришим керакми? Ёлғиз бир гўзаллик, айниқса она ва ёр бўлмиш аёлнинг сифатлари, ҳар қандай тузумдан, ҳар қандай тожу тахтдан баланд турган ва шундай бўлиб қолажак. Демак дунёда сира ўзгармас бир мавзу бор. У ҳам бўлса меҳр-муҳаббатким, унинг асосий қаҳрамони мунис аёлларимиздир.

Бу ўринда менинг «Биринчи муҳаббатим» шеъримни ёдга олибсиз. У ерда «Мен кимга суйангайман» деган сатр бор. Бориники, йиллар ўтиб, шу сатр ўзининг ҳаётий қийматини йўқотгандир. Лекин, табиат берган руҳ инсонни то сўнги кунигача тарк этмаса керак. Оламнинг бир бутунлигини жозиба (тортиш қонуни — Ньютон кашф этган) ушлаб туради. Шу ҳолат туфайли сайёралар ва юлдузлар ҳарёнга тарқаб кетмайдилар. Демак, инсонларни ҳам аллақандай ҳислар бирлаштириб туради. Уларни ҳайвонот дунёсидан фарқлайди. Албатта, бу туйғулар юқорида айтганимиз сингари хилма-хилдир. Лекин уларнинг биринчиси ўзаро инсоний меҳр-муҳаббатдир. Қаранг? Уларнинг номларини жамлаб «севги» деб атаганлар. Севги — наинки инсонга, балки табиатга ва ҳоказо хилқат ҳодисаларга ҳам тааллуқлидир. Кундалик ишлатиладиган севинч сўзимизни олиб қарайлик. Ушанинг ҳам илдизи сеvgи-ку!

М.— Инкор қилиш ва ёқлаш — инкор қилинадиган ва ёқланадиган томонларнинг ўзаро зиддиятлари шеърларингизнинг мазмунини ташкил этади. Баъзан кичик-кичик шеърлар орқали фалсафий мушоҳадага бой фикрларни ўртага ташлайсиз. Баъзан эса шеърларингиздаги юмор кишини ҳис-ҳаяжонга солади. Хуллас, ҳар қандай ҳолатда ҳам сиз аввал оддий-оддий нарсалардан фикр излайсиз ва фикрни образли қилиб, маҳорат билан шеърый тарзда ифодалайсиз. Сизнинг кичик шеърларингизда, катта бир асар маъноси уйғунлашгандай. Нега?

А. О.— Бу савол муҳим. Бир куни устоз Абдулла Қаҳҳор менга шундай деган: «Асар устида жуда узоқ ишлаш ҳам шарт эмасга ўхшайди. Чунки, асарни ишлай берсанг, ишлай берсанг — охири айтадиган гапинг бир лўнда иборага айланиб қоларкан. Ҳарҳолда бадий асарда ҳаво зарурга ўхшайди», деганди.

Мен ёшим бир даражада улғайган бўлса-да, муҳтарам устозларим мақомининг яқинига борган эмасман. Бироқ кичкинтой тажрибамдан келиб чиқиб, баъзи гапларни айтишим мумкин. Халқимиз «шаф-шаф дегунча шафтоли» деб қўя қолсанг-чи», дейди. Бу иборанинг илдизи қаёқда? Менинг назаримда, барча давр ёзувчилари учун энг танқидий талаб, мана шу сўзларда ифодаланган. Баъзан биз ота-онани ҳурмат қилиш ёки Ленин йўлидан тоймасдан шахдам қадам ташлаб юришимиз керак каби олижаноб, лекин кўпчиликка ниҳоятда маълум бўлган ғояларни ифодалаш мақсадида бўйимиз баробар, жўн китоблар ёзамиз. Халқ, яъни китобхон ушбу мақсадни аллақачон қалбига ва шуурига жо қилиб олган бўлади. Ана шу сабабларга кўра, «тўйдан кейин ноғора чалган» сингари уларнинг китобларини ҳеч ким харид қилмайди. Назаримда, улар учун ҳамма нарсадан қалам ҳақи устун туради. Адиб ўз фикрини ва виждонини ўйласа, айтадиган гапини сиқиқ ва ихчам изҳор этмоғи ҳам мумкин. Хуллас, адиб ўз фикрини ҳар қандай шаклда ҳам ифодаласа бўлади. У трилогия ҳам, айни вақтда фард ҳам ёзиши мумкин. Лекин бадий ифоданинг қонуниятларидан бири шуки, кўп сўзлилик ҳаминша чинакам адабиётнинг куяси — душмани бўлган. Машраб айтади: «Дилда дардинг бўлмаса, сардафтаримни кавлама». Ҳа, турли-туман воқеаларни ночор савияда қайд этиб, умрини ўтказаётган ижодкорлар орамизда йўқ эмас. Бундайлар ҳамма замонда ҳам мавжуд бўлганлар. Уларни ҳам тушуниш керакка ўхшайди. Ахир ҳаёт инсонга бир маротаба берилади. Турмуш икир-чикирлари орасида бола-бақрасини боқиб, қалам соясида ўзига хос «деҳқончилик» қилиб юрган аҳли қаламни мен рад этолмайман-ку! Ахир, ҳар ким ҳам даҳо эмас-ку! Фақат, бир талаб аниқ. Иқтидоридан қатъи назар ҳар ким ҳам ижод қилсин-у, аммо бемалол беўрин даволат қилмасин... Мен ҳарҳолда бу мураккаб, қийин жараёнга ҳурмат билан қадам қўйганларга, улар гарчи бир сатр эса қолгулик гап айтадиларми-йўқми,

эҳтиром сақлайман. Қўлига қалам олган шахсга нисбатан зинҳор-базинҳор беҳурматлик қилманг?! Чунки дилида бу машаққатга меҳр бўлмаса, ўз тумшуғини муборақ туйғулар қаҳқашонига тикмаган бўлур эди.

Энди, нега қисқа шеърлар ижод қиласиз, деган саволга жавоб берсам ҳам бўлади. Афсуски, менинг камтарин ижодимда сиз айтган қисқа байтлардан кўра узунроқ шеърлар, ҳатто поэмалар мавжуд. Мен бу ёзганларимнинг кўпларига кекса бир ота сифатида қарайман. Пушкин бир гап айтган экан: «Тажриба ақлнинг ўрнини босар...»

Ҳаёт кишига ҳар жиҳатдан дарс беради. Биз барчамиз ушбу дарсни ўтган ва ўтаётган одамлармиз. Мен теннис ўйнамайман, футбол тепмайман. Бўш вақтларим кўпинча жамоат хизматию оилам, болаларим ташвишида ўтади. Китоб ўқишга келганда кўпинча ўтмишнинг улуғ файласуфларига мурожаат этаман. Ибн Сино, Беруний, Спиноза, Гелвиций... ана шулар менга ўзлигимни таъинлаган. Қайси куни «Комсомольская правда» газетасида (7.2.87) доҳиймиз Ленин ҳайкалига нисбатан Россиянинг Липецк области, Мешерскдаги «Ленин хотираси» номли колхозда юз берган қўпол бир муносабатни ўқиб, қаламимни синдириб ташлагим келди. Мен бу гапларни нега айтаяпман? Архимед бир огиз сўз билан «Ернинг таянч нуқтасини топиб беринг? Мен уни хоҳлаган қиёфага соламан» дебди. Бу ҳам битта гап. Шарқнинг буюк файласуф-шоири шаҳри-сабзлик улуғ Мирзо Бедил эса «Жаҳонни қайта қурмоқ керак» деган гапларни ўрта асрда айтибди. Бу ҳам битта гап. Еки Умар Ҳайём: «Мен шаккок бўлсам нима қилай, мени ҳам яратган ўзингсан», дебди. Бу ҳам битта гап. Энди берироқ келайлик. «Сен етим эмассан, тинчлан, жигарим». Ушбу сатрни совет шоири Ғафур Ғулом айтибди. Бу ҳам битта гап. Инсоният бадий илмий тафаккурини жамлаб кўринг? Шу ўринда улуғ бардавомликни илғаш мумкин. Дўстим! Мен Ёзувчилар союзи раҳбарларидан бири бўлиб ишлашимдан қатъи назар адибларимизга «ундоқ ёз, бундоқ ёз» деб фармойиш беролмайман. Бундай дейиш мумкин ҳам эмас. Бизга қисқа рубойлар қаторида улкан ижтимоий воқеаларни юксак, бадий даражада талқин қилиб бера оладиган шеърин романлар ҳам, ҳаттоки ўзига хос шоҳномаю, хамсалар ҳам керак. Ҳамма гап савияда. Ҳаммаси қобилият ва истевдодда!

М.— Шеърларингиз доим мўлжалга теккан ўқни эслатади. Мушоҳадага бой, замонга ҳамнафас асарларингиз мухлисларингиз қалбига тўсиқларсиз кириб боради. Мухлисларингиз орасида хотин-қизлар ҳам кўп. Улар шаҳарларда ҳам, узоқ-узоқ қишлоқларда ҳам яшайдилар. Шу ўринда заҳматкаш, зукко ва доно хотин-қизларимизга нима дейсиз? Қандай эътироз ва истакларингиз бор?

А. О.— Мен Тошкентда истиқомат қиламан. Болаларим кўпчилик. Беш қизим ва бир ўғлим бор. Катта қизим — Шоирахон ўнинчи синфда ўқияпти. Юлдузхон 9-синфда... Хуллас, кичкина қизим Рухсорадан бошқаси, мактабда ўқийди. Келинойингиз Ҳанифахон — уйда: мен ва фарзандларимнинг хизматида. Бир боламни изтироб билан Тошкент тупроғига топширганман. Юзга кирарман, балки икки юзга... Лекин, Тошкентнинг муборак тупроғи мен учун табаррук бўлиб қолди. Мен Тошкент шаънига кўп шеърлар ёздим. Бундан буён ҳам ажойиб бу пойтахтимиз олдида қарздорман, унинг танти, олижаноб халқи олдида қарздорман. Мен Қашқадарёнинг Косон районида туғилиб ўсдим. Лекин, Тошкент сувини ичган бир қуш каби ҳамиша шу жойда муҳайёман. Жаҳоннинг машҳур ва донгдор одамлари билан Тошкентда учрашдим. Илк китобимдан тортиб, кейингисигача шу ерда нашр этилди. Меҳнатим маҳсули унвонлар ва мукофотларни ҳам шу ерда олдим. Ўрни келганда бир гапни эслатиб ўтмоқчиман. Ўзбек халқининг энг мудҳиш тарихий фожеаларидан бири шуки, бу миллат тарих тақозоси туфайли 3 та давлатга айланиб кетган эди. Биласиз — Бухоро амирлиги, Қўқон ва Хоразм хонликлари. Улуғ ўзгаришлар туфайли бу миллат тагин бир мамлакатга айланди. У ССР Иттифоқидаги Ўзбекистондир. Ўзбек хотин-қизларининг инқилобдан илгариги ҳаётини гапирмасам ҳам бўлади. Ҳозирги кунда буни билмаган кишининг ўзи йўқ. Ҳатто, 70 йиллик тараққиёт йўлимиз — асрларни қамраб олди. Ўзбек хотин-қизлари шаҳарларда ҳам, қишлоқларда ҳам ўз ўрнини топганини ҳамма, ҳатто хорижий «дўстларимиз» ҳам билади. Мен «Саодат» журнали муштарийларига энг яхши тилакларимни изҳор қиларканман, Ҳамза Ҳакимзодадай фидойи шоирлар умрини фидо қилган ҳамда паранжи ва чиммат каби ортиқча унсурларни итқитган «хужум» йилларини бир карра эслатмоқчиман. Мен қайси кун Марғилонда Йўлдош Охун-

бобоев номи билан боғлиқ бўлган музейда катта учрашув ўтказдим. Уша ерда қуйидагиларни айтдим: «Уртоқлар! Устоз Ҳамза ҳаётлигида халқни йиғиб, уларнинг орасидан биттагина бепаранжини ахтарибди. Менки Ҳамза бўлмасам-да, бугунги кунда мисол учун ҳам биронта паранжилини учратолмайман. Ҳаттоки, хотин-қизларимиз шу қадар илгарилаб кетмоқдаки, уларни гоҳида тартибга чақириш ҳам зарурга ўхшайди. Менинг ушбу гапларим, албатта, мутоибадан холи эмас. Асосий гап шуки, Шарқ хотин-қизлари ижтимоий ҳаётда ҳал қилувчи роль ўйнамоқдалар. Бизнинг кўнглимиз тинч. Она бор жойда осойишталик бўлади. Демак, аёл тинч — она тинч, бола тинч — олам тинч!

М.— Бизнинг шеъриятимизда воқеликни рўйи рост ифодалаш тобора кучайиб борапти. Баҳор, гул, булбул ўз йўлига-ю, ҳаёт ҳақиқатлари, бизнинг кундалик ижтимоий масалаларимиз шахсий ўй-фикрларимизга айланиб бораётир. Сиз таниқли шоир сифатида мана шу руҳда шеър ёзаётган ёш шоира қизлар ижоди ҳақида нима дейсиз?

А. О.— Бир гап. Шоираларимиз мени кечирсинлар. Тарихда шундай бир ҳолат бор. Жанговар аёлларни Европа ва Америка мутахассислари «амазонкалар» деб атайдилар. Булар — эркакча кийим кийиб, жанговар ҳаракат қилган қиз-жувонларга нисбат берилиб келинган. Улар сафида Жанна д'Арк қаторида бизнинг Тўмарис ҳам бор. Буларнинг жасоратлари таҳсинга лойиқ. Лекин шеърят миқёсига назар ташласак, аёл кишига хос бўлган поэзия уларга ҳамиша хос бўлиб қолиши кераклигини тушунамиз. Менинг дидимча, аёллар шеъриятини ҳеч қандай эркаклар такрорлай олмайди. Оддий аллани олинг? Беланчак устида онанинг ўрнини ҳеч қачон ота эгаллаб олган эмас. Ахир, бу — табиат қонуни-ку! Кейин бутун табиатда бўлгани каби эркак зоти бир қадар ҳужумкор бўлиб келган. Аёлга эса ифбат ва латофат хосдир. Поэзияда шу туйғулар акс эттирилишини мен орзу қиламан. Аёл ҳамиша қўл етмас орзу, юксак гўзаллик манбан нур, олижанобликнинг каъбаси бўлиб қолишини тилайман. Шоираларимиз қўпол сўзлардан ўзларини эҳтиёт қилсинлар. Улар энг гўзал инсонлардир ва дунёга тил билан айтиб бўлмас туйғулар билан боқсинлар, ҳамда шу туйғуларни энг муносиб, ифбатлик сўзлар билан ифода қилсинлар.

Ҳа, ҳақиқатан ҳам ёш ва катта бўғин шоирларимиз ижодда ғоят фаолдирлар. Бу борада яна Абдулла Қаҳҳорга мурожаат қиламан. Бу зот суҳбатларидан бирида «XX асрда буюк ўзбек адабиёти бўлади» деган эди. Устоз кароматига гувоҳ бўлсам, ўзимни бахтли санардим.

Бизнинг кундалик адабий жараёнда майда-чуйдалик кўпроқ роль ўйнапти. Ёш шоирларимиздан илтимосим шуки ўзларини ушбу «пастлик»лардан юқори тутсинлар. Бахтли ҳамда улуғ истиқболли халқи ва тилига фидойи бўлсинлар. Адибларимиз бир-бирини ёввойи махлуқ сифат емасинлар. Улуғ қисматни ва буюк инсоний ҳурматни ҳеч қачон, ҳеч қачон, ҳеч қачон йўқотмасинлар.

М.— Бизнинг хотин-қизларимиздан шарқона хусусиятлар йўқолиб боряпти, деган гапларни тез-тез эшит-япмиз. Нега шундай?

А. О.— Шу саволни берганингиз учун сизга минг раҳмат. Шу ўринда аёллар шеърияти ҳақида тўхталиб ўтишни лозим деб топдим. Иффат Шарқ шоиралари учун ҳамиша улуғ, бадийий ниқоб бўлган. Эсланг, Увайсий анор ҳақида қандай гўзал чистон айтган. Ёки Нодирабегимнинг Умархонга жавобан тариқасида айтган бир байти мазмунини сизга эслатай: «Эй ёр, сен кетдинг, унинг ўрнида таёқ изи қолди».

Бундай мисолларни жуда кўплаб келтириш мумкин. Масалан,— менинг фикримча, аёл-аёлга, шоира-шоирага ўхшаши керак. Жаҳон шеъриятининг талаби шу! Яна тагин мен бир фикрни айта қолай:

Сизнинг юзингиздан чимматни

олдик,

Иффат пардасини олганимиз йўқ.

Ушбу саволдаги безовталиқ тўғри, қуруқ гапдан кўра, ташкил этилган хотин-қизлар Советлари кўпроқ ишлашлари керак. Оилада, мактабда, бошқа ўқув масканларида, иш жойларида шарқона тарбия ташкилотчилари кимлар бўлмоғи керак? Албатта, ўзи тарбия кўрган, кўп ўқиган зерур. Тик қараш, қаттиқ гапириш, сўзи совуқлик ажабтовур либослар эл олдида ўзини тута билмаслик бизнинг хотин-қизларимизга сираям ярашмайди. Бу — бир. Иккинчидан — кўп болалик оилалар асли Ўзбекистонда. Бу оилаларни баъзи бир

статистик ташкилотлар ўйламай-нетмай ишсизлар сафига қўшиб қўймоқда. Ахир идеология билан бухгалтерия ўртасида фарқ бор-ку! Ўзбекистон аҳолиси 20 миллионга етяпти экан, буни бизнинг аёлларимизнинг фидойилиги деб қабул қиламиз. Шоирмизми, арбобмизми, юртимизни ажойиб фарзандлар билан бойтаётган онажонларга қуллуқ қиламиз.

М.— Ҳурматли Абдулла ака! Сиз машҳур итальян шоири Дантенинг «Илоҳий комедия»сининг «Дўзах» қисмини таржима қилгандингиз. Бу асарни халқимиз севиб қарши олди. Сир бўлмаса, айтинг-чи, шу асарнинг «Аъроф» ва «Жаннат» қисмлари тақдири нима бўляпти? Буни журналхонлар билишни хоҳлайди.

А. О.— Бу ишлар бўляпти. Сўнгги йилларда жиндаккина жамоат ишларига аралашиб қолдим. Бу фаолиятни тўғри тушунишингизни истайман.

М.— Ҳаммамизга маълумки, табиат, уни сақлаш бугунги кунда ҳамманинг иши. Бизнинг регионимизда Орол денгизининг суви ўрта ҳисобда 40 километрга тушиб, фалокатли ҳолат юзага келяпти. Бу кўпчиликни ўйлатиб қўйди. Ўзбекнинг шоири сифатида бу сизни ташвишга солмайдими? Фожиали ҳолатни бартараф этиш борасида бирон нарса ёзиш ниятингиз йўқми?

А. О.— Мен реалистман. Елғон-яшиқ гапларни ёмон кўраман. Орол денгизи қуряпти экан, бу гапдан кўпчилик қатори мен ҳам хабардорман. Яқинда «Литературная газета»дан тортиб, Одил Ёқубов редакторлик қиладиган ўзимизнинг Адабиёт газетасида ҳам шу долзарб масала кўтарилди. Мен ҳайронман. Оролни қандай қилиб қутқозиш мумкин? Назаримда ёзувчилар, олимлар, арбоблар, хуллас, жамиятнинг келажагини ўйлайдиган кишилар бир жойда тўпланишлари керак. СССР Ёзувчиларининг VIII съезида В. Астафьев, В. Распутин сингари катта рус ёзувчилари Сибирь дарёларини Ўрта Осиёга буриш керак эмаслигини ўзларича исбот этдилар ва мақсадларига етдилар. Шу тариқа мамлакатнинг асосий пахта базаси ҳисобланган Ўрта Осиё республикалари сувдан стратегик равишда бебаҳра бўлиб қолаверди. Ҳолбуки, Ўрта Осиёда ҳали жуда кўп ишлар қилиниши зарур. Ёзиш керак. Лекин бундан фойда чиқса қанийди...

М.— Инқилоб ёғдусидан Шарқ хотин-қизлари ҳам баҳраманд бўлди. Қизларимизни, оналаримизни улуғ-

лаб шеърлар ёзгансиз. Бироқ Улуғ Октябрь инқилобининг 70 йиллигига атаб, қандай асарлар ёзажаксиз?

А. О.— Инқилоб. Унинг ҳар бир санаси биз учун катта байрам. Шу давргача нимаки ёзган бўлсам ҳаммаси Ленин даҳосидан баҳрамандлигимнинг меvasи — инқилоб маҳсулидир. Яна бир оз олдинги ҳаётни эслайлик. Саводсизлик, қолоқлик кўзга ташланади... Мана, қизим Мавлудахон махсус музика мактабининг 2-синфида пианино мутахассислиги бўйича ўқияпти. Бугун у К. Черни фортепьяно учун танланган этюдларини ё бўлмаса И. С. Бах асарларига мансуб кичкина прелюда билан фугаларни ижро этяпти. Ана шу жажжи қизни инқилобдан олдинги ўзбек, Шарқ қизлари ҳаёти билан таққослаб кўринг-чи. Ҳозир бундай мисоллар ҳамма соҳада ўнлаб, юзлаб топилади...

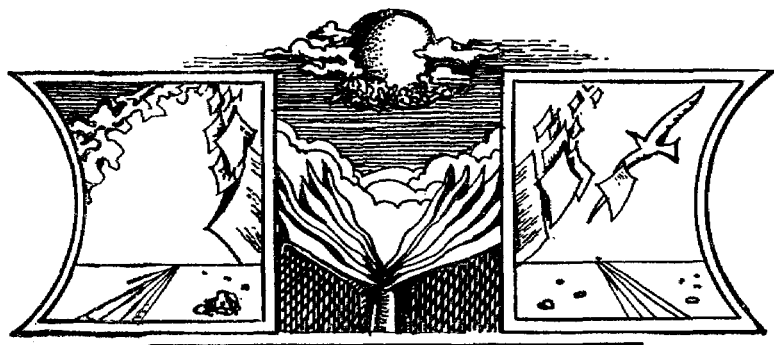
Биз барчамиз, яъни шоиру ёзувчилар Улуғ Октябрнинг қутлуғ 70 йиллик байрамига бағишлаб асарлар ижод қилишимиз керак.

Лекин асарларимизда календарбозлик эмас, балки виждон йўриғи биринчи ўринда турмоғи шарт. Даврининг, қайта қуриш жараёнининг талаби шу!

1987.

КҮНГИЛ КАЛИТИ

СИБИРЬ САФАРИ

Сибирь деганларида одатда, киши кўз ўнгига қаҳратон қишнинг аччиқ изғиринлари, музқотган дарёлар, ёввойи ҳайвонлар ўкириб ётган тайга ўрмонлари келгувчи эди. Дарҳақиқат, Сибирь табиатнинг ғалати илтифоти билан яратилган ўзига хос суронли ўлка. Мен у жойларга биринчи марта боришим эди. Ва лекин Сибирь ҳақида, унинг ҳозирги қиёфаси ҳақида, у ерда юз берган ва юз бераётган ўзгаришлар ҳақида, китобий бўлса ҳамки, бирмунча тасаввурга эга эдим. Шу сабабданмикин, буюк Енисей дарёсида барпо этилган жаҳонда энг катта Красноярск ГЭСини кўрганда ўқиган эртақларимдаги таниш, афсонавий қасрларни учратгандай бўлдим.

Жаҳоннинг энг улуғ дарёларидан бўлмиш Енисей бугунги кунда афсун қилинган аждаҳодай инсон измида юввошгина оқиб ётибди, унинг қирғоғида бениҳоят гўзал ва сокин, рубойидек мухтасар Дивногорск шаҳри қурилган. Бир маҳаллар замонасининг энг яхши кишилари бадарға қилинган қоронғи ва рутубатли гўшалар бугунги кунда шунчалар обод ва чарағонки, у ерларда Шарқнинг боғлари, чаманзорларини мадҳ этувчи ғазалларни ётсирамасдан, бемалол ўқийверса бўлади.

Дарҳақиқат, совет адабиёти кунларини ўтказишга йиғилган Иттифоқимизнинг катта-кичик шоирлари мушоираларда зўр эҳтирос билан шеърлар ўқишди. Маърузалар қилишди. Сибирь ҳақида илтифотли гаплар айтишди.

Биз Красноярск шаҳрида бир маҳаллар бу ерга сургун қилинган машҳур декабрист Давидовнинг қаб-

рини зиёрат қилдик. Менинг ёдимга ўша чоқ Пушкиннинг:

Сибирь конларининг тагида
Мағрур сақланг сабот ва чидам,

деган мисралари тушди. Ахир, Пушкин ўзининг шу сатрларини давидозларга бағишлаган эди-ку! Улуф Некрасовнинг «Рус аёллари» поэмасининг қаҳрамонлари бўлмиш жафокаш ва садоқатли хонимлар ҳам ўз умрларини мана шу жойларда адо қилганлар. Улар ҳақида халқ орасида ҳанузгача яхши гаплар юраркан. Батарға қилинган эрлари изидан ўз ихтиёри билан Сибирга келган оқсуяк маликалар, муҳтожлик ва изтиробда яшасалар ҳам, маҳаллий халқ орасида маърифат тарқатганлар, беморларга текин ёрдам кўрсатишган. Албатта, тарихнинг шарафли ва ибратомуз ҳодисалари кечган жойларни кўриш, зиёрат қилиш кишига таъсир қилмай қолмайди. Айниқса, Ленин номи билан боғлиқ жойлар бизни чуқур ҳаяжонга солди.

Бизни Красноярскдан Абаканга — Сибирнинг шарқий жанубидаги Хакасия автоном областининг марказига кузатиб қўйишди. У ерда «Хуш келибсиз, серқуёш Хакасияга» деган илиқ сўзларга пешвоз чиқдик. Серқуёш деганда кўпинча биз Ўзбекистонимизни тасаввур қилгувчи эдик. Лекин ҳақиқатан ҳам Хакасия Сибирнинг серқуёш бир бўлаги экан. Бу ерда узоқ тайгаю Сибирь пасттекисликларининг, мовий Саян тоғию Хакасия яшил ўтлоқларининг салқин шаббодаси Сибирнинг каттакон, оппоқ қуёшининг илиқ нурлари билан омихта бўлиб кетган.

Хакас халқи қадимий элат бўлиб, тили ҳам бизга анча яқин. Маърифатимизнинг олис ёдгорлиги бўлмиш Ҳрхун-Енисей (хакаслар тилича Энасой) ёзувлари ҳам шу ерда топилган. Ҳрни келганда айтиб ўтиш керакки, хакас тилини эшитганда, асарларини, айниқса, шеърларини кўздан кечирганда Маҳмуд Кошғарийнинг «Девони луғотит турк» асари тилини беихтиёр эслайсиз. Хакаслар асосан чорвачилик ҳамда ўрмончилик билан шуғулланадилар. Лекин Абакан шаҳрида замонавий бинолар қад кўтарган, мамлакатда энг катта вагон заводи, бир қатор фабрикалар ишлаб турибди, қуриляпти. У ерда беқиёс катта руда конлари очилган. Биз Хакасияда китобхонлар билан учрашувлар ўтказдик, уларга севиқли ўлкамиз ҳақида гапириб бердик,

шеърлар ўқидик, хакас зиёлилари билан мулоқотда бўлдик. Хакас адабиёти ва маданияти ҳам ривожланиш йўлидан катта қадамлар ташламоқда экан. Николай Дамажоков, Михаил Гулчечакوف сингари зукко адиблар хакас адабиёти равнақи учун бел боғлаб хизмат қилишмоқда. Хусусан, Николай Дамажоковнинг «Йироқ овулда» номли романи хакас ва рус тилларида нашр қилинибди. Бу хакас адабиёти тарихида биринчи романдир. Биз, хакас катта прозасининг асосчиси билан учрашиб, суҳбатлашдик. Биласизми, бундан 50 йиллар олдин на ёзуви, на ёзувчиси бўлмаган, йўқолай-йўқолай деб турган кичик бир элат бугун ўзининг катта адабиётини яратяпти, қонида жўш урган қадимий орзуларини, замондан розилигини баралла куйлаётди. Буларнинг ҳаммаси ленинча миллий сиёсат тантанасининг ёрқин намунасидир.

Маяковский:

Кўринг, ҳавас қилинг, гражданиман
Мен улуг Советлар мамлакатининг,

деб куйлаган эди. Совет тупроғининг қайси бурчагига борманг, ўзингизни шу қудрат зарраси деб ҳис қилиш кишида жуда катта фахр туйғусини уйғотади. Шу сабабдан ҳам дер эдимки, мамлакатимизнинг қудратига қойил қолмоқчи бўлган одам яшнаётган Сибирни ҳам бориб кўрсин.

1972

МАНГЛАЙИНГДАН ҚУЕШ УПСИН

Дунёда ҳар бир халқнинг яшаш шароитидан келиб чиқадиган бош касб-кори бўлади. Халқимиз тарихда пахтакор сифатида ном чиқариб келган. Айниқса у ҳозирги замонда пахтачиликнинг пири сифатида жаҳонга довруқ таратиб турибди.

Биргина мисол келтириб ўтайлик. Яқин-яқинларга ча баъзи ёзувчиларимиз кўчадан кампирни ўтказиб қўйган пионер болага ёки бировнинг нарсасини топиб олиб, эгасига қайтариб берган инсофли кишига қараб ҳайратга тушарди. Бундай ишни олиҳимматлик намунаси, бамисоли қаҳрамонлик деб атаб, чучмал ҳикоя ва шеърлар ёзарди. Ҳолбуки, бундай воқеалар кичкинтой болалар учун гарчанд тарбиявий аҳамиятдан холи бўлмаса-да, бугунги кунда ҳеч кимни ажаблантирмайди. Худди шундай таассуротни мен пахтакорларимиз хусусида ҳам ғоят катта қониқиш билан айтиб ўтмоқчи эдим. Биз қалам аҳли ҳар йили, албатта, пахтакорларимиз ҳузурига чиқиб турамыз. Мен кўпинча бундай хизмат ва саёҳатларга устозим, марҳум Миртемир домла билан бирга борардим. Пахтакорлар ҳузурига йўл олганимизда Миртемир домла кўпинча ташвишга тушаверар эдилар. У киши ўзига хос салмоқ билан гап бошлаб, дерди:

— Хўш, бўтам, пахтакорларимизга бугун нима гап айтмоғимиз керак? Пахтани бошлаб тераверинг, азаматлар, дейдиган бўлсак, ўзи эккан, аччиқ пешона тери билан етиштирган ҳосилни йиғиб олиш зарурлигини пахтакор биздан кўра юз чандон яхшироқ билади. Ёхуд ишлаб турган одамга «Баракалла, азаматлар!» дейишдан бирор мурод ҳосил бўлармикан? Биз ёзувчилар халқимиз қалбига, уларнинг шуурига кириб бормоғимиз керак,

Албатта, устоз адибнинг бундай ташвишга тушуви-га баъзи шоирларимиз ёзган юзаки, тумтароқ шеърлар ҳам сабабчи бўларди. Лекин бу ерда энг муҳим, яна бир томони ҳам борки, чиндан ҳам замондошларимизнинг, меҳнаткаш халқимизнинг маънавий дунёси беқиёс даражада бойиб кетди. Ҳозирги китобхон нўноқ асарни дарҳол таниб олади, ҳозирги шеърхон билан рўбарў келиш ҳам ҳазилакам иш эмас. Назаримда пахта баробарида ундан юз чандон баракалироқ бойлигимиз мана шу юксак мақомга етишган халқимизнинг қалб бойлигидир.

Хўш, пахтакорга пахтани мақтаб, қойил қилиш бугунги кунда амримаҳол экан, унда нимани гапириш керак? Ёхуд пахтанинг аҳамиятини пахтакорнинг ўзига ҳадеб тушунтиравериш керакми? Бундай десангиз, бир кило пахтадан нималар олинишини, пахтанинг нечоғли керакли маҳсулот эканлигини, давлат нега бу хом ашёни бунчалик ардоқлашини ҳар бир пахтакор жуда яхши билади. Аммо мен дердимки, нима бўлганда ҳам биз заҳматкаш, ҳимматли пахтакорларимиз олдида ҳамиша бурчлимиз, унинг беқиёс саховатини таърифлаб, доврўғини бутун оламга ёймоғимиз шарт. Айни маҳалда ҳар бир ижодкор халқ қалбига чуқурроқ кириб бормоғи лозим.

Оғир, шарафли меҳнат жараёнида пахтакорни руҳлантириб туриш эса ҳар бир инсофли гражданин — санъаткорнинг муқаддас бурчидир. Ахир, ўзингиз ўйланг. Экилган чигит бир қулоқ бўлмасдан уни дўл уриб кетса ёки жала ювиб кетса, пахта кечика бошласа, бунинг устига аллақачондан очофат ҳашаротлар ёпирилиб ўзанинг рангини чиқармаса, мажбурият катта бўлса, буёқдан, қани бўл, деб туришса, пахтакорнинг аҳволи-руҳиёти қандай кечиши мумкин? Албатта унинг бир қадар ташвишга тушмоғи табиий ҳолдир. Ёзувчилар, санъаткорлар бундай ўринда далда берувчи сўзлари билан, руҳлантирувчи асарлари билан халқ ёнида камарбаста бўлиб турмоқлари шарт. Ахир фронтда ҳам, адабиёт, айниқса, санъат ҳамиша жанговар сафда бўлган-ку! Мен пахтакорларимиз қалбини акс эттирувчи асарлар жуда-жуда керак, дердим. Хўш, жазирама иссиқда барқ уриб ишлаб, табиат билан тиккама-тикка олишиб ётган дала меҳнаткашининг, юқори онг ва савиядаги пахтакорнинг дилида қандай туйғулар кечади? Шубҳасиз, унинг қалбида ўз меҳнатидан фахрла-

ниш ҳисси бор. У ўзи қилаётган меҳнатини халқи, партияси ва ҳукумати ардоқлаб, баҳолаб турганини, ҳукумат раҳбарларидан то чаққон мухбиргача унинг ғўзасига кўз тикиб турганини жуда яхши билади. У моддий манфаатдорликдан ташқари йил охирида ўзининг ҳам, юртининг ҳам юзи ёруғ бўлишини чин дилдан хоҳлайди. Социалистик онг деб мана шуни айтадилар. Бу бизнинг давримизда меҳнаткаш омма психологиясида юз берган улуг ғалабаким, буни Ленин орзу қилган эди. Шоир ва ёзувчи халқимизнинг мана шу юксак онглилик даражасидан келиб чиққан ҳолда унинг қалбига қулоқ солмоғи лозим. Албатта, пахтакор ҳам ёзувчи ва шоир сингари оддий бир одам. Албатта, унинг ҳам хаёлида бир кунда қанчадан-қанча орзу-ўйлар кечади, бирови эрта тўй қилиб узатадиган қизини ўйласа, бошқа бирови боласининг ўқишини ўйлайди. Бири пахтазор ичида эрта тонгда радиодан эшитган яхши бир қўшиқни хиргойи қилиб юрса, бошқа бировининг хаёлида уйнинг ременти. Бу — ҳаётдир. Ҳаётни эса хилма-хил воқеаларсиз тасаввур этиб бўлмайди.

Кўпинча хайрли ишларга тонгда киришадилар. Дарҳақиқат, кундалик минг турли юмушнинг сарлавҳаси тонг. Бир пиёла аччиқ чойни ичиб ота ишга жўнайди, бола — мактабга. Бу-ку, бир оилада кечадиган манзара. Бутун бир халқ қайси бир қутлуғ тонгда улкан ишни бошлаганида эса ғалати ва унутилмас ҳолат юз беради. Эсимда, Абхазияда Совет адабиёти кунлари ўтаётган эди. Ботуми районларидан бирида Бутуниттифоқ шеъринят кечасини ўтказдик. Минбарга чиққан абхаз чол меҳмонларга қарата сўзлаб: «Биласизми, сизлар ниҳоятда қутлуғ бир оқшомда бизга меҳмон бўлиб турибсиз. Бунинг сабаби шундаки, эрта тонгда биз чой йиғишга киришамиз. Ишимизга барака тиланг», деб қолди. Чойчиларга муваффақият тиладик ва тонгда биз ҳам чойчилик манзарасини кўришга чиқдик. Абхазиянинг яшил адирлари бўйлаб жанубнинг ялтироқ эринчак қуёши остида етишган неъматини улар зўр иштиёқ билан йиғиб олмоқда эдилар. Мен ўша дақиқаларда, албатта, ўзимизнинг ўлкамизни эсладим. Менинг кўз олдимга кенг уфққа туташ далаларимиз келди. Бугунгидек пахта терими бошланиши олдидан далага йўл олаётган юртдошларим, бола-бақралар кўз олдимга келган бўлса, нима бўпти, дейишлари мумкин. Йўқ, гап унда эмас, гап ўша эзгу тилакда. Жондош,

қондош, заҳматкашлар, меҳнаткаш халқингга ўз сўзинг билан, ниятинг билан заррача бўлса-да, мадад беришда!

Меҳнатни ҳамиша бош ҳарфда ёзиш керак. Меҳнат инсон боласининг абадий йўлдоши. Аммо меҳнатнинг асл қиёфаси унинг яратувчилигидадир. Шу маънода, айниқса, пахтакор меҳнати қиёси йўқ меҳнатдир. У ҳамиша табиат стихияси билан қоришиб ётади. Шу йил мен ҳам республикамиз пахта далаларини у ёки бу сабаблар билан кўп кездим. Аксари йиғинлар пахта далаларида ўтди. Мен ана шундай йиғинларда оқсоқолларнинг суҳбатларини кўп тинглаганман. Ҳамма жойда гапнинг боши ҳам охири ҳам бир хил. У ҳам бўлса пахта, бу йилги ҳосил тақдири.

Биз Сурхондарё область далаларида бўлганимизда Ленин йўли районига ҳам бордик. У ерда кўпгина пахтакорлар билан кўришдик. Теп-текис кўкарган пайкалга қараб, ҳамроҳларимиздан бири «ҳай-ҳай гўза-нигиз дуруст экан, кўз тегмасин, мунчоқ осиб қўйсангиз бўлар экан», деганида, бригадир кўзмунчоқ осганмиз деб пайкал бошига қоқиб қўйилган Сифат белгиси акс эттирилган тахтакачни кўрсатди. Шоир Нормурод Нарзуллаев шу гапни шеър қилиб ҳам ёзди. Мен ўшанда бригадирнинг ҳолатига разм солиб қарадим. У ям-яшил, ниҳоят, эътибор билан таралган, яхлит пахта пайкалига болаларча завқ билан термилиб турарди. Бу пайкал унинг яратган асари, унинг обрўйи эди. Мана, ҳозир йиғим-терим бошланиб кетган бир пайтда ҳам ана ўша пайкаллар кўз олдимдан ўтиб турибди.

Бугун бутун республикамиз бўйлаб катта хирмон учун кураш бошланмоқда. Бундай қарасангиз, ҳар йили ҳам шундай гап. Халқимизнинг касби-кори шу эканки, бу манзара бундан кейин ҳам такрорланаверади. Бу йил эса табиат ўзгачароқ «хунар»лар кўрсатди. Албатта, бу ҳам бизга янгилик эмас. Қолаверса, чўчиган билан биров келиб юпатиб қўярмиди! Шунча қилинган меҳнат, югур-югурлар ана энди ўз самарасини кўрсатади. Бу йил ҳам хирмон баланд бўлади. Пайкалига болаларча завқ билан термилиб турган ўша пахтакорнинг иши бароридан келишини ким хоҳламайди, дейсиз? Ахир бу эгатлар ичида каттакон бир халқнинг умри кечаяпти. Қувончлари, ўйлари ўша эгатлар ичида таралиб ётибди. Бир чаноқ пахта учун эгилган қизалоқнинг кўзларидан ҳаргиз қатра ёш томмасин, ўша

қизалоқ териб келган сўнгги 10 грамм момиқ пахта миллион тонналик тарозунинг палласини босиб юборса, нима дейсиз. Бамисоли қабарик ойнага қуёш шуьлалари бир нуқтага йиғилиб тушиб, ўткир ва кескир нурга айлангани каби бугунги кунда республикамиз аҳолисининг диққат-эътибори даладаги йиғим-терим бошланишига, унинг хайрли натижасига қаратилган.

Менинг бир танишим бор. У зерикиб кетганида қизик-қизик гаплардан гаплашиб ўтирайлик, деб қўяди. Тўғри, адабиёт ҳам бир қанча қизик-қизик гаплар, дегани. Лекин ғўза тепасида бир соат нутқ сўзлаган билан, латифа айтган билан, кўрак тишининг оқини кўрсатмайди. Унга фақат офтоб иссиғи, муттасил парвариш керак. Бу парвариш бир соат ҳам тўхтаган эмас. Бунга ҳаммамиз гувоҳмиз. Биз ана шундай инжиқ, сермашаққат ишни эплаётган пахтакор дўстларимизга ҳамиша раҳмат, деймиз.

Ўзбеклар деганда жуда хилма-хил фазилатлар эгаси, туганмас бойлик яратаётган меҳнаткаш халқ кўз олдимизга келади. Заҳмати унча-мунча сайёҳни лол қолдирадиган пахта кўз олдимизга келади. Тўртта сабзавоткорни кўриб, бу халқ ҳақида хулоса чиқаришга шошиладиган дунё беҳабар туристлар ҳам йўқ эмас. Улар билмайдиларки, эгниларидаги аллергия кўзгамайдиган момиқ жужунча ўзбекнинг пахтасидан тўқилган. Мен ана шундай юрт фарзанди бўлганимдан, заҳматкаш халқ ўғли эканимдан ғурурланаман. Бу ғурур ҳар биримизнинг қалбимизда мавжуд. Бу ғурур кўп миллатли, бир-биридан манфаатдор ягона совет оиласидаги собит ўрнимизни белгилаб беради.

Яқинда республика Ёзувчилар союзида ажойиб ёзувчимиз Саид Аҳмад пахтакорларимизнинг бу йилги меҳнати ҳақида гапириб, бу йил ёзувчилар махсус даъватларни кутмасдан ўзлари далаларга, меҳнаткашлар ҳузурига чиқаётганликларини, у ердан турли асарлар, мақолалар ёзишаётганини айтиб қолди. Дарҳақиқат, адибларимиз шу кунларда ҳам областларни кезиб юришибди. Халқ меҳнати бу жуда катта жараён. Пахтакорларимиз эгат тепасида енг шимариб турган шу кезде биз уларга қандай тилак изҳор этардик. Албатта, хирмонингизга барака берсин деймиз, йил охирида ҳамманинг юзи ёруғ бўлсин, деймиз. Севикли Ўзбекистонимиз шавкатига яна шавкат қўшилаверсин деймиз.

Олганинг олтин бўлсин десам сенга мабодо,
Йиғиб-тегиб турганинг ўзи олтиндан афзал.
Она халқим, мен учун сен жондан ҳам зиёда.
Таърифингга сўз етмас, ёзмоқ бўлсам

муфассал,

Гарчи дунёнинг иши мадҳия эмас буткул
Лекин ҳар дил юртим деб эзгу бир ният

тутсин.

Азизим, остонангдан ошиб қаён тутсанг йўл,
Манглайингдан ҳамиша қуёшнинг ўзи ўпсин.

1979

ДУСТЛИК БОР БУЛСИН

Ҳар қандай сайру саёҳатнинг ўзига хос, такрорланмас таассуротлари бўлади. Мен Озарбайжонда ўтган Ўзбекистон адабиёти ва санъати кунлари хотираларидан бир шингил гапириб бермоқчиман. Инчунун, республикамизда Озарбайжон адабиёти кунларининг ўтказилиши бундай ёқимли ҳангомаларни яна бир бор ослаб қўйишни табиий равишда тақозо қилади.

Мен Озарбайжонда аввал ҳам бўлганман. Бу ғаройиб днёрга бўлган муҳаббатим, албатта, Озарбайжон шеърляти, мусиқаси таъсирида туғилгандир. Озарбайжон шеърляти анъаналарга жуда бой, айна вақтда илғор ва ҳассос шеърлят ҳисобланади. Қадим вақтлардаёқ унча-мунча шоир олдида ҳайратга тушмайдиган, диди баланд ўзбек китобхонларини Фузулий шеърляти мафтун эта билган. Икки қадрдон халқ адабий-маданий мулоқотлари давлат миқёсида ўтказилиши эса ҳозир ҳаётимизда оддий ва шу билан бирга оламшумул ҳодисаки, инқилобдан кейин ана шу алоқалар ўзгача мазмун касб этганини ҳисобга олсак, бундай анжуманларнинг ғоятда катта аҳамияти янада яққол кўринади.

Республикамиздан борган делегациянинг бир гурупаси таркибида мен ҳам Тоғли Қорабоғ автоном областига саёҳат қилдим. Биз автоном область маркази Степанакертда Ўзбекистон кўчаси очилиши тантаналарида қатнашдик. Сўнгра областнинг бир қанча районларида, хусусан Воқиф, Нотавон, Узайр Ҳожибеков, Булбул Мамедов ватани — Шушада бўлдик. Бу жойни ажойиб фусункор гўша, деса арзийди. Шуша (асли «шиша» дегани бўлиб, ҳавоси, суви ғоятда тиниқ, манзараси шаффофлигидан шундай номланган) озарбайжон муғаннийлари бешиги сифатида ҳам машҳурдир. Мен сўз юритмоқчи бўлган беназир хонанда, СССР

халқ артисти Рашид Беҳбудовнинг асли ота юрти ҳам Шуша ҳисобланади. Рашиднинг отаси — Мажид Беҳбудовнинг ёшлиги шу ерда кечган, у аршин молчи ва қўшиқчи сифатида шуҳрат қозонган.

Рашид Беҳбудов ҳақида сўз очишимга сабаб — мен Бокуда у киши билан бир неча кун ижодий ҳамкорликда бўлдим, дилдан суҳбатлар қурдим. Озарбайжон Академик театрида Ўзбек адабиёти ва санъати кунлари очилиши муваффақият билан ўтган соатлар эди. Ўзбек санъаткорлари маҳоратларини астойдил намойиш этдилар, хусусан Ўзбекистон халқ артисти Ботир Зокиров озарбайжонча бир қўшиқни ижро этганида зал уни узоқ вақт олқишлаб турди. Тантанадан сўнг иккала республиканинг адиб ва санъаткорлари қатнашган кичик йиғинда ҳаммага таниш Рашид Беҳбудов бизнинг Яшин акага:

— Комил муаллим, мени бирор шоирингиз билан таништирсангиз,— дея илтимос қилиб қолди. Мен яқинроқда турган эдим.

— Мана, шоир,— деди Яшин ака.

Рашид Беҳбудовнинг асл мақсадидан хабардор экан шекилли, Ҳалима опа Носирова ҳам мени тавсия этди ва менга қараб:

— Рашид ўзбекча қўшиқ айтмоқчи, ёрдам беринг, шоир,— деди.

Шунда ниҳоятда ёқимтой, хушмуомала Рашид Беҳбудов мен билан кулимсираб кўришди-да, мени олға бошлади:

— Кетдик, пастда машина кутиб турибди, гаплашамиз.

Рашид Беҳбудовни журналхонларга таништириб ўтиришнинг ҳожати бўлмаса керак. У озарбайжон опера ва эстрада қўшиғини жаҳон саҳнасига олиб чиққан, озарбайжон санъатини дунёга танитган санъаткорлардандир. Уни «Аршин мол олон» кинофильми орқали ҳам кўпчилик танийди. Рашид Беҳбудовнинг шуҳрати ҳақида гапирганда 60-йиллари Техронда унинг номи билан аталган театр қурилганини айтиб ўтиш кифоядир. Ер юзида Рашид Беҳбудов санъати бориб етмаган жой камдан-кам. Улуғ ёшида ҳам ижоддан тўхтамаган бу ажойиб куйчи СССР Олий Совети депутати сифатида катта жамоат ишларини ҳам олиб боради.

Хуллас, Рашид муаллимнинг машинасига чиққанимиздаёқ у мақсадини лўнда баён қилиб:

— Кўрдингизми, Ботир озарбайжонча қўшиқ айтди, мен ҳам ўзбекча куйламасам бўлмайди,— деди. Кейин бир оз индамай қолиб, давом этди:— Биласизми, мен жаҳоннинг турли мамлакатларида бўлганман. Аммо дилимга яқин, ўзим айрича севадиган ўлкалар бор, улар кўп эмас... Тбилисини севаман — сабаби маълум, у ерда туғилганман. Ҳиндистонни севаман — унинг беозор, мусиқий дидли халқи бор. Болгарияни севаман — унинг садоқати мени ҳамиша мафтун этади. Ўзбекистонни севаман, балки бу севги тарихий қадрдонлигимиз туфайлидир...

Рашид муаллимнинг кўзларида болаларча самимият чарақлар, тортиниб ўтиришимга ҳожат қолмаган эди. Бундай самимий одамларни ҳаётимда кам учратганим сабаблими, менинг ҳам қулфи дилим очилиб кетди.

— Устоз, сиздек санъаткор билан гаплашиб турганимдан хурсандман, лекин мен қўшиқчилик сирларини унчалик билмайман, тинглаш бошқа гап, — дедим.

У шофёрга машинани четроқда тўхтатиб туришни буюрди-да:

— Қўшиқ ёзиш қўлингиздан келиш-келмаслигини ҳозир аниқлаймиз,— деди ва дафъатан мен томон ўгирилиб, ўзининг «Жоним Боку, қоним Боку» деб бошланадиган ғоят машҳур қўшиғини куйлай бошлади. Боку аллақачон тун қучоғига чўмган, унинг рўйинтан биноларини ялаб ёлғиз денгиз шамоли гувлар, соҳил чироқларининг тубида Каспийнинг қора тўлқинлари бир маромда чайқалиб турар эди. Ўз шаҳрини, юртини, дунёдаги жамики яхши нарсаларни дилдан севган ва барчага фақат яхшилиқни, эзгуликни тилаб, сеҳрли овоз билан куйлаётган бу инсонга шу дам жуда ҳавасим келди. У қўшиғини тугатиб:

— Мана шу оҳангга мос ўзбекча сўзлар қўйиб кўринг-чи,— деди. Бу мен учун унча қийин эмас эди. Чунки куйда руҳий эркинлик мавжуд бўлиб, ҳар қандай одам унга ўз сўзларини жойлаб айтса, юрагини бўшатиб олса мумкин эди. Мен бир сатр шеър айтдим. Санъаткор дарҳол илиб олди-да, оҳангига мослаб такорлади:

Олам яшнар қардошликнинг

шавкати дан...

— Бўлади, — деди. — Раҳбарларингиздан илтимос қиламиз, эртага иш программасидан сизни халос қилишар.

Тайин адресини, телефонини айтиб, мени «Москва» меҳмонхонасига кузатиб қўйди.

Тун бўйи ҳалиги қўшиқнинг оҳанги хаёлимда айланаверди. Хуллас, қоғозни қоралаб, тонгда буюк куйчининг уйига телефон қилдим.

— Нежасан гардаш? Ҳозир машина юбораман, — деди у тетик, қувноқ овоз билан. Боку марказида, денгиз соҳилига яқин Қўғирчоқ театрининг иккинчи қаватида Рашид Беҳбудовнинг ижодхонаси бор экан. У қоғозлар, афишалар билан тўлиб-тошган, дафъатан кўрган одам, бу хонанинг соҳиби ҳозир бирор жойга кўчиб кетаётган бўлса керак, деб ўйлаши мумкин эди.

— Ремонт... — деди у мени илтифот билан қарши оларкан.

Ёзиб келган сўзларимни унга ўқиб бердим.

— Бўлади-ю, — деди у, — лекин Ўзбекистоннинг мақтовини яна оширишимиз керак, нима дейсиз? Масалан, балки ўзбек қизларига илтифот қилиш яхши бўларди...

Мен гарчанд қўшиқда бундай сўзлар яхши жаранглашини билсам ҳам, Рашид Беҳбудов тилидан янада ёрқинроқ ғоялар мадҳи янграшини дилимдан истардим.

— Ўзбекистон, Озарбайжон, қардошлик! Менингча, мана шулар бугунги тўйга жуда ярашиб тушади, Рашид муаллим, — дедим. Сўзни ғоят нозик ҳис қиладиган, гражданлик туйғуси жуда юксак, меҳрибон бу одам билан кунбўйи қўшиқ устида ишладик, суҳбат қурдик.

Қўшиқни Рашид Беҳбудов Ўзбекистон адабиёти ва санъати кунлари ёпилиши тантанасида катта муваффақият билан ижро этди.

Мен бу хотираларни нега ёздим? Гап қўшиқдагина эмас, албатта. Чунки дилдаги туйғу қўшиқми, шеърми — қайси бир шаклда бўлмасин, ҳар қаерда ҳам юзага чиқаверади. Энг муҳими — ўша ҳис, ўша туйғу юракда бўлмоғи керакки, Рашид Беҳбудов билан камтарин ҳамкорлигимиз муштарак фикрларимизни айтишга бир восита бўлди, холос. Муҳтарам ўқувчиларга бу гапларни айтишдан яна бир мурод — халқимизга катта муҳаббат билан қаровчи улкан санъаткор Рашид Беҳбудовга бизнинг ҳам меҳримиз чексиз эканини аён этмоқдир.

КҮНГИЛ КАЛИТИ

Севимли журналимиз қўшиқчилик мавзусида мунозара бошлаб гоят савоб иш қилди. Мунозарани аллома Воҳид Зоҳидов бошлаб бергани эса, бу соҳа жиддий таҳлилга муҳтож эканлигини билдирувчи ибратли ишорадир. Дэмла ўз мақоласида жуда муҳим фикрларни ўртага ташлайди. Айниқса, классик қўшиқчилик санъати ҳақида, биз унинг муносиб давомчилари бўлишимиз лозимлиги ҳақида куюниб гапирган.

Асрлар давомида сайқал топган санъатимиз бор. Биз инсон фаолиятининг турли-туман соҳаларида ер юзи халқларидан ибрату ўрнатқ олишимиз мумкин. Аммо шеърят ва мусиқа соҳасида шундай улғвор қамда нафис меросимиз борки, бу салтанат бизнинг шуҳратимизни абадул-абад таъминлайди. Мана шу соҳада Шарқнинг қиёси йўқ, мана шу соҳада Шарқ устозлик даъво қилиши мумкин. Мерос, албатта, мерос. Ҳаёт тинимсиз ҳаракат қилиб бормоқда, авлодлар шуурида янги-янги қатламлар очилаётир. Жумладан, қўшиқчиликда ҳам давр белгилари, XX аср оҳанглари пайдо бўлмоқда. Бу қонуний бир ҳолдир. Мен шу кунги қўшиқлар ҳақида бир-икки калима сўз айтмоқчиман.

Яхши қўшиқ дилга малҳам бўлади, у кўнгил калитидир. Бунга заррача ҳам шубҳа йўқ. Яхши қўшиқ, яхши музика тинглаганда киши ўзини мутлақо бошқа оламда ҳис этади, хунук ҳодисалар, аянч хотиралар дилдан бир зум тумандек кўтарилади. Айниқса, киши кўз олдида манзараларни келтирувчи қўшиқлар менга жуда ёқади. Бепоен кенгликлар, турналарнинг чўзиқ ва ҳасратли нидолари... булар бари қўшиқлардир, булар бари табиатнинг улғвор уйғунлигидан таралган

садолардир. Яхши қўшиқлар ҳамиша яратилган. Улар консерватория ва нота ёзувидан кўра анча қадимийроқдир. Муҳит, айниқса шаҳар шароити — кишини шундай бир аҳволга солиб қўйганки, эртадан то кечгача — хоҳлайсизми, йўқми, аллақанча товушларни, ғалати садоларни эшитишга мажбурсиз. Радио ва телевидение муомалада турган экан, яхши қўшиқлар баробарида ўртачасини ҳам, афсуски, ниҳоятда ғариб қўшиқларни ҳам гоҳида беихтиёр тинглаймиз.

Ғариб қўшиқлар! Уларни тингловчиларга менинг дил-дилдан раҳмим келади. Чунки бундай қўшиқлар ўзининг чучмал оҳанги, пойма-пой сўзлари билан асабларни беомон аралайди, миллионлаб тингловчиларни бир нафас бўлса ҳам ғоят ноқулай аҳволга солиб қўяди, дидсиз, фаросатсиз ашуланининг дастидан дод дегинг, дунёдан бош олиб чиқиб кетгинг келади. Хўш, ашуланинг шеърини ёзган шоир назмбоз товламачи экан, унинг музыкасини ёзган бастакор аллақандай оҳангфуруш экан, ижрочи без теришдан бошқа ишга ярамайдиган ўткинчи саводсиз кимса экан, миллион-миллион халқда нима айб?! Нега улуғ дид ва фаросат эгаси бўлган каттакон бир халқ бундақанги масхарабозликни тинглаши керак? Ўша ноинсоф шухратпараст кимсалар халқнинг дидини бузаётганини, уни оёғидан орқага тортаётганини билармикин? Энг аввало, тингловчини изтиробга соладиган нарса ашуланинг шеърдир. Чунки, нўноқ музикани, ҳа, бу ҳам бир тинғиртинғир экан-да, деб қўя қоласиз. Аммо қўшиқ шеъри, хоҳлайсизми-йўқми, тешик қулоқдан ичкарига киради. Биз қўшиқларимизда ижтимоий мазмун бўлишини хуш кўрамыз. Дуруст, ижтимоий мазмун зарур, унга басталанган куй ҳам, бир даражада ижтимоий бўлиши керакми-йўқми? Акс ҳолда тракторга қараб, «оҳ, трактор», деб хониш қилиш қўшиқчилик санъатини масхара қилишдан бошқа нарса эмас. Дунёда бирор предмет ўз-ўзича қўшиқ бўла олмайди. Предметга муносабатда қўшиқ элементлари бўлиши мумкин.

Яна бир ҳодиса кўзга ташланади. Иқтидорли бир неча шоирларни ҳисобга олмаганда, кўпгина бозори касод қаламкашлар ночорликдан ўзларини қўшиқчиликка урадилар. Ҳолбуки, бир неча минг нусхада нашр этиладиган уларнинг бўш асарларида кўра ғариб қўшиқлари халққа кўпроқ зиён етказди. Чунки уни миллионлаб одамлар тинглайди. У ёшларнинг мўрт ва мур-

Ғак дидини бузади. Мана шу сабабдан ҳам шоир қўшиқчилик даражасига тушмаслиги, балки қўшиқчилик даражасига ўсиб етишмоғи керак. Бу ўринда бастакорнинг ўрни ниҳоятда катта. Уқиш учун яратилган шеър қўшиқ бўлмаслиги мумкин. Уни зўрлаб қўшиқ қилишдан заррача фойда йўқ. Агар бастакор шеърга мос оҳанг топса, шеърнинг ижросига патур етказмаса, бирор мурод ҳосил бўлиши мумкин. Масалан, Ҳ. Олимжоннинг «Ўрик гуллаганда» шеърини олиб кўрайлик. Мана шу шеър қўшиқ бўлиши мумкинлиги ҳеч кимнинг хаёлига келмаган. Аммо бастакор Манас Левиев бу шеърга мос шундай куйни топдики, эндиликда бу қўшиқни кўпчилик эътибор билан тингламоқда. Туроб Тўланинг кўпгина муваффақиятли чиққан қўшиқлари ҳақида ҳам шундай фикрларни айтиш мумкин. Масалан, Т. Тўла ва М. Ашрафийнинг «Жаннатда ҳам топилмайди бу чоғлар» мазмунидаги қўшиғини кўпчилик хуш кўради. Қўшиқ бўладиган сўзнинг ўзида аллақандай эркалик бўлмоғи лозим, тўпори сўз қўшиққа ҳеч қачон сиғмайди. Бастакор бу ҳолни ҳамиша ҳисобга олмоғи шарт. Гап аруз вазнига келиб тақалганда бир ҳолни хотирангизга солиб ўтмоқчи эдим. Аруз (албатта, қондасига тўғри келгани аруз) ўзича тайёр оҳангдир. Уни, масалан, бўғинлари тўғри келиб қолса, «Гулзорим» куйига ёки бошқа бирор тайёр қолипга солиб куйлайвериш мумкин. Аммо баъзи ижрочиларимиз ғазалнинг нозик хусусиятларига эътиборсизлик билан қараб ички туроқдаги бўғинлар алмашинувини нотўғри талқин этадилар. Натижада қўшиқнинг бирор ўрнида келган, масалан, «жонон» сўзи иккига бўлиниб кетади.

Шарқ шеърлятида таъсирчан дидактиканинг ўз ўрни бор. Масалан, Махтумқули сингари классик шоирлар бу жанрни юксак санъат даражасига кўтара билганлар. Уларнинг шеърларида шоирнинг ўтли армони уфуриб туради. Мен бу ўринда ғализ, чучмал назмбозлик ҳақида гапирмоқчиман, холос. Афсуски, бу иллат қўшиқчилигимизда ҳанузгача мавжуд. Ўзингиз ўйланг, халққа қарата, далага чиқиб ишланг, чунки бу фойдали, деган гапни ашула тарзида, яна бунинг устига, чираниб ташвиқ қилиш шартми? Бундай қилиш меҳнаткашларнинг иззат-нафсига тегмайдами? Ота-онани ҳурмат қилишни, жамиятга хизмат қилишни халқимиз жуда яхши зуҳур этади. Маҳмадона шоир ва ижрочи бундай гап-

ларни ўзлари каби саёз, дидсиз тўдаларга бориб айтсалар, эҳтимол, тўғри бўлар. Ахир қўшиқларимиз улуг замонамизга, буюк яратувчилик меҳнатимиз пафосига муносиб бўлмоғи керак. Санъаткорларимиз мана шу ғоят нозик ва масъулиятли ишнинг уддасидан чиқмоқлари, бунинг учун эса тинимсиз изланмоқлари зарур. Сувчини яхши кўраман, чўпонни севиб қолдим қабилидаги гапларни бугунги кунда сувчи ҳам, чўпон ҳам яхши тушунади. Санъатнинг вазифаси — уларга юзаки севги изҳор қилиб, шафқат билан бошини силаш эмас, балки халқнинг юрагида балқиб турган туйғуларни куйлашдир.

Қўшиқчилик санъатини ривожлантириш ҳақида махсус мўътабар қарорлар чиққан. Бу қарорлар бир жиҳатдан қўшиқчилик санъатининг муваффақиятларидан қониқиш белгиси бўлса, иккинчи томондан қўшиқчилик соҳасидаги камчиликлардан ташвишланиш белгиси ҳамдир. Мен бу ўринда бирмунча умумий мулоҳазалар юритдим. Баъзи андишаларга бориб конкрет мисоллар келтирмадим. Аммо ҳаммамиз бир мантиқни яхши англаб олмоғимиз керак: қўшиқчилик бедарвоза соҳа эмас! Ўйлайманки, журналимиз давом эттираётган бу мунозара баъзи муаллифларни сергак торттирар.

1980

ҚУЁШ ШАРҚДАН ЧИҚАДИ

Инсоният тарихида ҳамиша ёнма-ён юрадиган тушунча ва рамзлар бор. Масалан, Америка қитъасининг кашф этилиши ҳақида гап кетганда, хаёлимизга дафъатан Қолумб келгани сингари, Шарқ дейилганда, беҳтиёр кўз олдимизга чароғон қуёш, баҳор чечаклари, булбул нағмалари келади. Улуғ немис шоири Йогани Гёте бир шеърида: «Бор, Шарққа бор, эй, йигит, фақат у жойлардагина шеърият мавжуд, сен у ерда чўпонлар билан биргаликда Ҳофиз байтларини такрорлаб, баҳтиёр ва ҳуррам яшашинг мумкин», дейди. Дарҳақиқат, Шарқ ўз табиий минтақасига кўра абадий яшиллик, доимий баҳор маъносидир. Дарҳақиқат, Қуёш Шарқдан чиқади. Офтобнинг заррин нурлари қўзигулларга заъфарон ранг беради, лола баргларига оташии тус ато этади. Бу ҳолнинг барчаси баҳор айёmidан бошланади. Наврўзда барча нарса янгиланади, наврўз туғилиш демакдир, янги кун демакдир. Ҳатто табобат аҳлининг ҳисоб-китобига кўра ҳам мана шу фаслда одам ҳужайраларидаги кексайиш кескин қисқарар экан.

Шарқ кишилари Наврўзни туғилиш, яратилиш тимсоли сифатида, инсон руҳининг такрорланмас байрами сифатида неча-неча асрлардан буён нишонлаб келадилар. Улуғ бобомиз Абу Райҳон Беруний ўзининг «Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар» номли машҳур китобида наврўзни таърифлаб, қуйидаги фикрни баён қилади: «Наврўз... қуёшнинг саратон буржиги кириш пайтига тўғри келар эди. Сўнгра у орқага сурилгач, баҳорда келадиган бўлди. Энди у бутун йил унга хизмат қиладиган бир вақтда, яъни баҳор ёмғирининг биринчи томчиси тушишидан гуллар очилгунича, да-

рахтлар гуллашидан мевалари етилгунича, ҳайвонларда то насл вужудга келгунича ва ўсимлик униб чиқа бошлашидан, такомиллашгунича давом этган вақтда келади. Шунинг учун наврўз оламнинг бошланиши ва яратилишига далил қилинган». Бу сатрлар буюк тадқиқотчи олимнинг қаламига мансубдир. Айни вақтда ажойиб шеърӣй асарлар, ардоқли байтлар ҳам баҳор шаънига айтилган. Узоқ замонларда яшаб ўтган бобокалонимиз Маҳмуд Қошғарийнинг асарларини варақлаб кўрганнгизда, наврўз нашидасини тараннум этган тўртликларга кўзингиз тушади. Туркий халқларнинг илк шеърларидаёқ баҳор, яъни наврўз шукуҳи куйланган байтларга эътибор қилинг:

Турлик жажак ярилди,

Боржинёзим карилди,

Ужмоқ яри кўрулди,

Тумлуғ яри калгусиз.

Яъни:

Турли чечаклар очилди,

Ҳар томонда кўкатлардан ипак тўшаклар ёйилди,

Жаннат ери кўрилди,

Совуқлар қайтиб келмайдиган бўлиб кетдилар.

Мана шу гаплардан кейин яна неча юз йиллар ўтиб кетди.

Юқорида биз эсга олган қадимий тилимиз даврлар таъсирида ўзгаришларга учради, лекин баҳор васфи шоирларимиз лафзида азалий оҳангларини йўқотмай жаранглай берди. Нисбатан яқин замонда яшаб ўтган шоирларимиз орасида, Фурқат баҳорни, наврўз айёми-ни тўлиб-тошиб куйлаган эди:

Киши тўби-ю кавсар, жаннати ризвонни на

қилсин,

Жаҳон айвонида ҳосил бу янглиғ анжуман

бўлса.

Ва лекин шу сатрлар сўнггида улуғ баҳорпарвар шоир ижтимоӣ дарду ҳасратларини очиқ эълон қилиб, шундай дейди:

Суруру шодликни даҳр боғида нечук кўргай,

Камина Фурқатийнинг маскани байтул ҳазан

бўлса.

Байтул ҳазан — ғам уйи демақдир.

Кўриниб турибдики, тенгсизлик шароитида ҳатто баҳор ҳам улуғ юпанч беролмаётибди. Классик шоирларимиз баҳор мавзусига қўл урганларида, уни гўзал армон сифатида ҳам куйлаб ўтганлар. Каттаю кичик барча шоирларнинг баҳор ҳақидаги шеърларини тўплаганда, билмадим, неча юз жилд бўлар экан! Бу табиий бир ҳолдир. Чунки, баҳор дегани севги дегани ҳамдир.

Баҳор келар қайта-қайта,
Йил қайта-қайта,—

деганлари сингари мана бу кун ўлкамизда баҳор кезиб юрибди. Шоҳимардон тоғларию Нурота яйловлари, Тошкент маҳаллаларию Сурхон қирлари яшил либосга бурканган.

Неча-неча бола-бақраю ўсмага ўч келинчақлар, тилларидан шукрона тушмайдиган мўйсафид оталару нуроний оналар бу кун офтоб ва яшилликка фарқ бўлган боғларга, гўдак нафаси янглиғ губорсиз шабадалар кезиб юрган кўм-кўк адирларга чиқиб кетадилар. Қозонлар қайнайди, катта-кичик давраларда йигитларнинг ўктам қаҳқаҳалари янграйди. Дастурхонларга баҳорнинг тансиқ неъматлари, исмалоқ сомсаю сумалақлар тортилади. Сочларига баргак боғлаган қизалоқлар басма-бас арғимчоқ учадилар.

Наврўзнинг байрам қилиниши, айниқса кейинги йилларда оммавий тус олди.

Маросимларга мўътабар ташкилотлар ҳам бош-қош бўлмоқдаларки, бу ҳол ғоятда қувонарлидир.

Ҳозирги даврни биз техника асри, деб атаймиз. Атрофимизга кўз ташласак, нигоҳимиз даставвал қудратли машиналарга тушади. Бу, албатта, давр белгиси, тараққиёт манзарасидир. Лекин техника асрида ўша машиналару осмонўпар бинолар орасида инсон қалби йўқолиб кетмаслиги лозим. Шундоқ азиз бир ташвиш бутун Ер юзи одамлари орасида мавжуддир. Инсон боласи учун табиат, унинг гўзаллиги, тоза ҳаво ноёб бир неъматга айланиб бормоқда. Ёзувчи ўз асарида тасвир этадиган турфа номли чечакларни, рассомлар севиб чизадиган ранг-баранг гулларни бугунги ёш болалар табиатда учратса, таний оладиларми? Бу борада, наинки шаҳар, балки қишлоқ болалари ҳам мақтана олмасалар керак. Худди шу сабабга кўра, наврўз байрамининг фазилати яна бир карра ошади.

Аёнки, наврўз фақатгина табнатга ошуфта бўлиш байрами эмас. Қадим-қадимдан баҳорнинг ушбу куни деҳқонлар учун йиллик меҳнат жараёнининг бошланиши ҳисобланади. Ерга дон қадалади, ниҳол экилади, боғларга шакл ва тус берилади.

Улуғ бобомиз Алишер Навоий, гапнинг бошини эшитмаган одамга унинг охирини ҳар қанча уқтирма, у ҳеч нарсани тушунмайди, дейди. Назаримда, фасллар боши ҳисобланган наврўз ҳам шундоқ бир мантиқни эслатади. Яъни кузнинг ҳосили баҳордан билинади, наврўзни англамаган одам бутун бошли йилни ҳам, балки умрни ҳам тушунмай ўтиб кетади.

Халқимизда, баҳорнинг илк неъматини татиб кўрганда шукур дейдиган одат бор. Бинафшани кўзга суриш ёки чаккага тақиб олиш ҳам ана шундай таомиллардан биридир... Ахир тўғри-да, одам боласи то ҳануз иссиқ жон экан, баҳорга етганлар ҳам, етолмаганлар ҳам бор. Баҳор сўзи халқимизнинг тилидан йил бўйи тушмайди. Бирор одамнинг умри ҳисоб этилганда, у фалон куз ёки фалон қиш яшади деб эмас, балки у шунча баҳорни кўрди, деб қўйишади.

Модомики, наврўз куни кишилар бир-бирларига энг эзгу тилакларини изҳор этишар экан, модомики, наврўз тинчлик ва осойишталик, муҳаббат ва туғилиш рамзи экан, мен азиз юртдошларимга ана шу ниятларнинг барчасини тилайман. Наврўз айёмингиз қутлуғ бўлсин, азиз дўстлар:

Қизғалдоқ баргидек учар дилдан ғам,
Тошқинлар киради қалбимга маним.
Баҳоринг муборак бўлсин ушбу дам,
Менинг Ўзбекистон — дилбар Ватаним!

1981

ИСТЕЪДОДГА ИШОНИШ КЕРАК

Ўзбек давлат «Ёш гвардия» драма театри тақдири, унинг келгусидаги тараққиёти масаласини кўтариб чиққанлиги муносабати билан дастлаб «Ёшлик» журнаliga телеграмма йўлламоқчи бўлдим...— Бу — кўп йиллардан буён кўнглимда туғилиб, тошга айланиб келаётган гап эди! Зеро, бир пайтлар адабий эмакдош сифатида, ижодий умримнинг маълум қисмини сарфлаганим бу даргоҳнинг эндиги тақдири мени бефарқ қолдириши мумкин эмас...

Йўқ, мен театрда ҳозирда ишлаб турган режиссёрлар истеъдодига шак келтирмоқчи эмасман. Уларнинг ички ижодий имкониятларига ҳам ишонаман. Фақат, журналда айтилганидек, театр ўз ташаббускори, асосчиларидан бири Эргаш Масафоев бошчилиги даврида ҳозиргидан кўра замонавийроқ, ёшлар билан ҳамдард, ҳамқадам эди, демоқчиман. Қолаверса, ўша — ҳамкорлик йилларимизда унинг иқтидорига имон келтирганман. Тақдир тақозоси уни Душанба ёшлар театрига бошлаб борганида ҳам овозаси келиб турди. Э. Масафоев режиссёрлик кредоси ҳақида мақола ва тақризлар ёзилди, то ҳануз ёзилмоқда. Яқингинада Москвада чоп этилган «Современная драматургия» (1982, № 4) альманахини кўринг, Тожикистонда у саҳналаштирган «Дилшод» спектакли ҳақида санъатшунослик доктори, профессор Низом Нуржонов тўлиб-тошиб гапирибди: «Дилшод» — пьеса матни режиссёрнинг бой хаёлотли ва тафаккури билан ёритилганда қандай қудрат касб этажаги, актёрлар билан янгича ҳамкорлик ўрнатиш, саҳна қуролиларини образли системага солиш борасида ҳам тожик театри учун воқеа бўлди.

Нега биз ўз талантили кадрларимиз билан фахрлана

олмаймиз, лоақал уларни қадрламаймиз?! Эҳтимол, феълида айбгинаси бордир? Инкор этмайман: у ортиқча талабчан эди! Умрнинг ҳар бир дақиқасини сўнггигача саҳна ижодига сарфлаш, эҳтимол, у талаб қилганидек, ҳар бир талантли актёрнинг ҳам қўлидан келавермас... У-ку, театр ишида ичи торлик қилибди, аммо биздаги феъли кенглик қани?!

Ўзлигига содиқ экан — Э. Масафоев Ўзбекистонга қайтиб, ёшларнинг «Илҳом» клуби қошидаги ЭСТМ саҳнасида румин драматурги А. Баранганинг «Жамоат фикри» асарини юксак гражданлик оҳанглирида жаранглатди. Умуман, у республикада мен билган ижодий фантазияси кенг, энг замонавий режиссёрдир. Аммо театрларимиз чинакам режиссёр талантига танқислик сезаётган бугунги кунда ҳам биз бу кучдан тўғри фойдаланмаётимиз. Албатта, мен ҳам, ўйлайманки, журнал ҳам Э. Масафоевни ўзи очган «Еш гвардия» театрига қайтариш шарт деган фикрдан йироқмиз. Фақат, ҳозирда у ишлаётган И. Охунбобоев номидаги Еш томошабинлар театри бу истеъдод масшабига торлик қилади, демоқчиман. Бунда у саҳналаштирган Н. Гоголнинг «Ревизор», Д. Фонвизиннинг «Норасо» комедиялари режиссёрнинг гоаят оригинал ечимига қарамасдан, кўзланган парвозни олмаганлиги унинг дастхати билан бу саҳна компонентларининг номутаносиблигини кўрсатади. Аммо у тушкунликдан қўл қовуштириб ўтиргани йўқ. Шу кунларда В. И. Ленин номидаги Республика пионер ва ўқувчилар саройи қошида у ташкил этган «Парвоз» болалар театри иш бошлади. Республика телевидениеси «Бир актёр театри» учун Малика Иброҳимова ижроси ва француз драматурги Жан Кактонинг «Инсон овози» асари асосида телеспектакль тайёрлади. Бинобарин, унга палитрасига яраша доимий минбар, бизнинг руҳимизга эса тириклик сувини тутувчи тийрак театр керак! Унутмайликки, ҳар қандай талантнинг ҳам, бевосита ёш билан боғлиқ қувватга тўлган, гуллаган, ҳосилга кирган ва ҳоказо... даврлари бўлади. Уни ўз вақтида тўла ва оқилона халққа хизмат қилдиришимиз, талант кучини эса зое кетказмаслигимиз лозим.

КАРВОН

Бу карвоннинг йўлга чиққанига кўп минг йиллар бўлган. Унинг илк сарбони қай зот эканлигини ҳеч кимса билмайди. Бу муҳташам силсиланинг номи нима эди — бу ҳам абадий сир бўлиб қолди. Аммо бу карвоннинг қандай йўллари босиб ўтганлиги истеҳзоли ва лекин ҳақиқатгўй тарих саҳифалари орқали бизга маълум. Ана шу тарих гувоҳлик беришга улгурган дақиқалар айтади:

Бу халқнинг дағдағали бир вакили бир карра ер юзининг учдан бир қисмини босди. Оқсоқ жаҳонгирнинг лабида ногаҳоний бир табассумни кўрмак илинжида неча-неча халқлар мунтазир термилди. Карвоннинг бунга ўхшаш «сарбон»лари жуда кўп бўлган. Мен ҳозир улардан энг даҳшатлисини ёдга олдим. Яхшиямки, халқ тақдирини, унинг истиқболини найза ва шамширлар белгиламайди. Яхшиямки, халқ ҳар қандай шароитда ҳам ўзининг бетимсол даҳо чироғини ёқа олади. Биз ана шундай шахсларнигина чинакам сарбон деб биламиз. Инсоният маънавий дунёсининг мислсиз генийси Алишер Навоий бу карвоннинг моҳиятини, тарихий миссиясини, феълу атворини белгилаб берди. Ана шунинг учун ҳам биз, қанчалик донгдор бўлмасин, шамширли жаҳонгирни эмас, балки қўлида қалам билан иш кўрган зотларнинг йўлини тинимсиз ёд қиламиз.

Ўзбек деган сўз қаёқда, қачон келиб чиққанлигини мен яхши билмайман. Уйлашимча, бу масалада бошқалар ҳам мен қатори бўлса керак. Лекин, гап номда эмас-ку. Бу халқ ғоятда буюк заковати ва шу билан бирга, ажабланарли даражада тарқоқлиги билан тарихда ном қозонган эди. Ё фалак, бир тилда гаплашган учта подшолик эртаю кеч бир-бирини «еса!» Ўзбекнинг

манғит уруғидан чиққан Насрулло Қўқонга бориб ўз халқининг шоираси Нодирани сўйиб келса!.. Бундай мисолларни, афсуски, кўплаб келтириш мумкин. Шунинг учун ҳам тарихни идеаллаштиришга уринган, уринмоқчи бўлганларга мен ҳамisha ишончсизлик билан қарайман. Бундай шахслар, агар улар бор бўлса, норасо одамлардир. Мана шу халқни якдил ва ҳамнафас кўришга интиланган, уни бирлаштириш учун саъй-ҳаракатлар қилган зотлар кўп эди. Ёзма тарихимизда «Ўзбекистон» деган сўзни биринчи мартаба XIX асрда яшаб ўтган шоир Турди Фароғий қўллаган. У айтади:

Дуд аҳду танги чашму бесару яъжуж ваз,
Мухталиб масхаб гуруҳи Ўзбекистондур бу

мулк.

Худди шу шоир яна айтади:

Тўқсон икки бор ўзбек юртидур, тенглик қилинг.

Афсуски, бу эзгу ниятлар мунглиғ шоирларнинг сарғайган дафтарлари саҳифаларидагина қолиб кетди. Тарих қуруқ сўзни эмас, балки аниқ моддий ҳаракатларнигина ёқтиради. Ўзбекистонимизнинг Россия билан қўшиливи шу маънода ғоят катта тарихий ҳодиса эди. Бу ҳодиса жуда кўп беҳуда қон тўкилишларига чек қўйди. Лекин халқ ҳануз бесаодат қолаверди-ку! Ана шу муҳташам карвон Октябрь инқилобидан кейингина ўзига ўхшаш саргашта эллар билан топишди. Катта йўлга яхши ният билан равона бўлди. Бу карвонга энди абадул-абад Ленин сарбон бўлиб қолди.

Оҳ, сиз билан биз ҳозир суҳбат қилиб турган бахтиёр дақиқаларгача не-не зотларнинг истеъдодлари хазон бўлиб кетмади! Аллақайси бир босмачининг ёйинки қутурган бир фашистнинг ўқидан неча-неча Беруний, Алишеру Улуғбеклар ҳалок бўлмаган-а!

Бироқ, тасалли шулким, бу покиза қонлар беҳуда тўкилмади. Шаҳидларнинг муқаддас қони Ўзбекистон аталмиш мўътабар масканда, улуғ совет юрти чаманзорларида мангу сўлмас чечакларга айланди. Ўтган шонли 60 йил мобайнида Ўзбекистонимиз нечоғлик юксак даражага етишганини жунглидаги қабилалар ҳам билади:

Эринмай элтсанг агар битта пахта чаноқни,
Жунглидаги овчи ҳам ўзбек, деса ажабмас,

Шу пахта обрўлади миллион деган саноқни,
Толасига халқимнинг юрак риштаси пайвест.

Мен инсон боласини назар-писанд қилмайдиган қадимий Римнинг Ибн Сино номи билан аталадиган кўчасида кезиб юрарканман, «Сен кимсан, қайси юртдансан?» деб сўраган кимсаларга «Мен шу кўчангга номи қўйилган зотнинг ҳамқишлоғиман», деб жавоб берман. Эҳ-ҳе бундай мисолларни қанчалар келтириш мумкин!

Биз — етук саноатга эга бўлган республика граждандлари, ҳар қандай шароитда ҳам ўзимизни пахтакор ҳисоблаймиз:

Миллион йиллик сўз эрур
Пахта бизнинг лугатда,
Жўякларда бошланган
Оналар тўлғоқ дарди.
Мабодо ўсимликка
Забон битса, албатта,
Пахта нави энг аввал
Ўзбекча гапирарди.

Бугунги ўзбек зиёлиси Байрон ва Шекспирнинг тилида Фарб университетларида нутқ ирод этади. Ўзбек шоирининг шеърини таржима қила олиш ер юзининг мана-ман деган шоирининг ҳам қўлидан келавермайди. Айбга буюрманг, ҳозир жиндек мақтанадиган дақиқалар. Эришган ва эришаётган ютуқларимизни санаб адоғига етиш қийин...

«Ўзбекистон» сўзи бугунги кунда «Дўстлик» сўзи билан синонимга айланиб кетди. Шоир айтганидек, дўст билан обод уйинг...

Юртимиз бебаҳо бир олмос. Бу олмоснинг қирралари шу қадар кўпки, санаб чиқиш учун талай вақт керак. Мухтасар қилиб айтганда: шундоқ халқнинг, шундай республиканинг фуқароси бўлиш абадий бахтидир!

Мен нечун сезаман Ўзбекистонни,
Тупроғин кўзимга айлаб тўтиё.
Нечун Ватан дея еру осмонин
Муқаддас атайман, атайман танҳо.
Аслида, дунёда танҳо нима бор,
Пахта ўсмайдими ўзга элда ё,
Ёки қуёшими севгимга сабаб,

Ахир қуёшли-ку бутун Осиё.
Мен нечун севаман Ўзбекистонни!
Боғларин жаннат деб кўз-кўз этаман,
Нечун ардоқларкан тупроғини мен
Упаман: «Тупроғинг бебаҳо, Ватан».
Аслида тупроқни одил табиат
Тақсим айлаган-ку ер юзига тенг.
Нечун бу тупроқ деб йиғлади Фурқат
О, Қашқар тупроғи, қашшоқмидинг
сен!

Хўш, нечун севасан Ўзбекистонни,
Сабабини айтгин десалар менга,
Шоирона гўзал сўзлардан олдин
Мен таъзим қиламан она халқимга.
Халқим, тарих ҳукми сени агарда
Мангу музликларга элган бўлсайди,
Қорликларни макон этган
бўлсайдинг,
Меҳрим бермасмидим ўша музларга?
Ватанлар, Ватанлар,
Майли, гулласин,
Боғ унсин мангулик музда ҳам,
аммо,
Юртим, сени фақат бойликларингчун
Севган фарзанд бўлса, кечирма
асло!

Ўзбекистон ўз Конституциясига эга республика ҳисобланади. Мен шу қутлуғ дақиқаларда қардош дўстлар сафида устувор турган республикамнинг — Ўзбекистонимнинг байроғини тиз чўкиб ўпаман.

1984

ТОЛЕИНГ ҚУЛГАНИ ШУЛ ЭРУР...

Русларда бир мақол бор: меҳмонда бўлиш яхши, лекин ўз ўлан тўшагинг ундан афзалроқ.

Афғонистондаги чекланган миқдордаги совет қўшинларининг бир қисми олиб чиқиб кетилаётганлиги ҳозирги кунда бутун жаҳон афкор оммаси кўз ўнгида рўй бераётган энг муҳим воқеалардан биридир. Даставвал, жаҳонда тинчлик масаласи таҳликада турган бир шароитда давлатимиз томонидан қўйилган бу қадам ниҳоятда катта аҳамиятга эга. Ҳар қандай инқилоб сингари Афғонистондаги Савр инқилоби ҳам беқиёс қийинчиликлар, ўровлар орасида шаклланди.

Афғон халқининг не-не қонлар тўкиш ҳисобига қилган инқилобини асраб қолишда бизнинг йигитларимиз кўмаги нечоғлик асқотганини ҳамма билади. Устоз шоиримиз Гафур Ғулом айтганидек, лашкар деган, ахир, бехатар бўлмас. Қўшнимизнинг бошига тушган кулфатга шерик бўлиб, бағримизда айрилиқ доғлари қолгани ҳам ҳаммага маълум. Шу боисдан Жайхун ортида қўшни афғон халқининг инқилоби ўзини бир қадар тутиб олганидан қанча мамнун бўлсак, йигитларимиз соғ-саломат бағримизга қайтиб келганидан ҳам шунча хурсандмиз. Бизнинг йигитлар ўша афғон йигитлари билан бирга улуғ бобомиз Навоий қабрини ҳам ҳимоя қилди.

Ахир, сир эмаски, неча-неча қадимий мачитлар, мазорлар, мактаблар инқилоб душманлари томонидан вайрон этилди. Улар авторучкаю ўйинчоқларгача бомбалар жойлаб афғон болаларини мажруҳ қилишди, ҳеч қандай ёвузликдан қайтмадилар.

Бугунги кунга келиб, неча минглаб афғон қочоқлари ўз юрти, ўз тупроғига тавба-тазарру билан қайтиб

келаётгани ҳам матбуот хабарлари орқали бизга маълум.

Инсоният тарихида тараққиёт ҳамиша қийинчиликлар, қурбонлар билан ёнма-ён юрган. Бугун ер юзида демократик турмуш барпо бўлаётган даврда афғон халқи ҳам мустабид ҳокимлардан қутулишни орзу қилган экан, бунинг нимаси ёмон?! Афғон халқининг ана шу эзгу курашида бизнинг солдатларимиз ҳам ҳолис кўмакчи бўлдилар, ўз интернационал бурчларини адо этдилар.

Савр инқилоби ўзини анча тутиб олди, шу ҳолат йигитларимизнинг дўстлар диёридан ўз юрти сари йўл олишига имкон туғдирди. Мана, уларнинг бир қисми Ватан тупроғига қайтиб келмоқдалар. Улар боғлаган дўстлик ришталари тоабад узилмасин, афғон халқининг тинчлик, осойишталик йўлидаги бундан буёнги интилиши нурафшон истиқболга туташсин деймиз.

Инқилоб туғини эндиликда баланд кўтараётган афғон ёшларига тилагим шуки:

Дунёда кулфатнинг миллати

бўлмас,

Миллати бўлмагай саодатнинг ҳам.

Бошингга инқилоб келибдими, бас,

Толеинг кулгани шул эрур, укам.

Ҳали бу йўлингнинг поёни ўзоқ,

Ҳали сарҳадларда ағёрларинг мўл.

Қўлингга Ватанинг тутқазган байроқ,

Сен ўтли сафларда камарбаста бўл.

1986

КАМОЛОТ МАКТАБИ

Тил фақат восита-ю, робитагина эмас, балки бир халқнинг иккинчи халққа, бир маданиятнинг иккинчи бир маданиятга баракали таъсирини таъминловчи ғоят ўткир маънавий қурол ҳамдир. Жаҳондаги бирор-бир тил ўз соҳибига хизмати нуқтаи назаридан камситил-масада, баъзи тиллар тарихий вазифасига кўра кенг доирага чиқиб кетадилар. Бизнинг давримизда улур рус тили ана шундай юксак даражани эгаллаб турибди. Рус тилининг жаҳоншумул обрўсини таъминлаган муҳим омиллардан бири бу тилнинг ички бойликларию «либоси»нинг гўзаллигидир.

Россиянинг буюк адабиёти, Ленин даҳоси билан шуълаланган иқтилобнинг таъсир доираси, юксак фан, техника, маданий тараққиётнинг қудратли кўлами рус тилига қайрилмас қанот берди. Ўтган асрдаёқ узоқни кўра биладиган донишманд юртдошларимиз рус тилини ўрганишнинг халқимиз учун муқаррар аҳамиятини чуқур англаб етгандилар. Фурқат, Аваз Утар сингари демократ адиблар нисбатан маҳдуд муҳитда яшаб туриб, рус тилини, Россия маданиятини тарғиб этганлигини катта қониқиш билан эслаймиз.

Бугунги кунда рус тили ҳар биримизга қадрдон, азиздир. Зеро, унга кундалик турмушимизда бетўхтов мурожаат этиб турамыз. Аён гап, рус тили биз учун фақат кундалик юмушлардагина асқотмайди. Рус тили биз учун шундай ўзанки, у орқали биз етти иқлим маърифат дарёларидан баҳраманд бўламиз. Шу маънода рус тили улкан барака манбаи бўлиб ҳисобланади.

Чет эллик ғоявий муҳолифларимиз Ўрта Осиё халқлари рушлаштирилмоқда деган гапни тез-тез такрорлайдилар. Айтиш керакки, гап тил масаласига келиб та-

қалганда миллий маҳдудликни намоиш қилиш жаҳолатдан бошқа нарса эмас. Оддийгина ибрат келтириб ўтайин: дунёдаги кўпгина халқлар инглиз тилини ўрганиб нима ютқазибдилар? Эркинлик ва дўстлик асосига қурилган бизнинг жамиятимизда тилларнинг ўзаро муносабати ва уларга бўлган муносабат тузумимизнинг демократик табиатидан келиб чиққан.

Тил билиш ҳамиша фазилат ҳисобланган. Улуғ боларимизнинг кўплари она тилидан ташқари бошқа тилларда ҳам ажойиб асарлар ёзишган. Биз уларга ифтихор ва ҳавас билан қараймиз. Тил ўрганишнинг ибтидоси, албатта, болаликдан, мактаб партасидан бошланади. Республикамизда бу соҳада муайян ютуқлар мавжуд. Лекин кўп жойларда, айниқса қишлоқ мактабларида рус тилини ўқитиш ишларини пухтароқ, жиддийроқ йўлга қўйиш пайти келди. Мактаб болаларида вақтнинг ўзи-ку чекланган. Бунинг устига тил ўқитишдаги юзакичиликлар ўқувчини ҳам, жамиятни ҳам алдашга олиб келадикки, тил ўқитиш соҳасида беҳуда сарф бўлган қанчадан-қанча дарс соатлари кейинчалик қаршимизда маломат ва пушаймон шаклида пайдо бўлаверади. Бунга эса асло йўл қўймаслигимиз керак.

Бинобарин, рус тили ўзининг бутун бойлигию жозибаси билан, замонамизда тутган юксак мақоми билан барчамиз учун камолот мактабидир.

Комил бўл ҳар жиҳат, томонинг

билан,

Тарикат, маърифат, забонинг билан,

Тил билган эл билур, жаҳон сеники,

Тил билу сирлашгин замонинг

билан.

1986

ДАНТЕНИНГ БЕЗОВТА РУҲИ

Мен баъзи чет эл мамлакатларида аввал ҳам бир неча бор бўлганман. Лекин негадир сафар таассуротларимни қоғозга туширган эмас эдим. Навбатдаги Италия сафаримни эса бир ҳикоя қилгим келди. Бунинг сабаби, менинг Данте таржимони сифатида Италияга қизиқишимдандир, эҳтимол. Қолаверса, бу мени лутфан сафарга йўллаган ёзувчилар союзимиз олдидаги инсоний бурчимдандир. Сафаримиздан мурод асосан Италиянинг Сицилия ёзувчилар клуби билан алоқа ўрнатиш бўлиб, бизни бу гал итальян адиблари таклиф этган эдилар. Сицилия билан бу тахлитдаги борди-келди биринчи маротаба йўлга қўйилаётганлиги, Италиянинг ички ва ташқи сиёсатидаги чалкашликлар, умуман халқаро вазиятдаги кескинлик делегациямизнинг ҳар бир аъзосига катта маъсулиятлар юклар эди. Қўпчилик қатори мени ҳам мутлақо номаълум дўстларнинг илтифотларию мавҳум муҳолифларнинг саволлари кутар эди. Делегациямиз таркибида украин адиби Виталий Қоротич (раҳбар), рус шоирлари Евгений Винокуров, Игорь Шкляревский, латиш ёзувчиси Имант Знедонис, таржимон Лев Вершининлар бор эди. Мен бу ёзувчиларни, албатта, аввалдан билардим, баъзилари билан эса қалин дўст ҳам эдим. Биз 4 декабрь куни Москвадан Римга томон ўзимизнинг совет самолётида учдик. Сиз қуйидаги иборани яхши биласиз, яъни Римни — боқий шаҳар дейдилар. Магар қадимий дунё ҳўкиз шоҳлари устида турган бўлса, унинг бир шоҳи Самарқандга, иккинчиси эса Римга қадалган бўлиб чиқади. Биз Римнинг Леонардо да Винчи номли аэропортига қўндик. Аэропортда озгина фурсат бўлгани-

миздан сўнг маршрут бўйича Сицилияга қараб учдик. Бу сафар бизни Италиянинг «Боинг» самолёти олиб кетди.

Сицилия Италиянинг жанубидаги атрофини уч денгиз ўраб олган, иқлими жуда муътадил орол. Вилоятнинг саноати заиф. Аҳолининг тирикчилиги эса асосан мандаринга ўхшаш меваларни сотиш ҳисобига кечади. Шу ўринда бир гапни айтиб ўтмоқчи эдим. Тарихда италянлар улуг фарзандлари билан нечоғлик ном қозонган бўлсалар, улар нойттифоқ халқ сифатида ҳам шунчалик донг таратганлар. Италия тили лаҳжаларининг бир-биридан кескин фарқ қилиши ҳам бу парокандаликда роль ўйнагандир.

Лекин тарихнинг тақозосию Дантедан тортиб Гарибальдигача бўлган фидойи фарзандларнинг саъй ҳаракатлари туфайли италянлар бир давлат сифатида уюшганлар ва уларнинг ягона она тили — италян тили ҳисобланади. Шунга қарамасдан, ҳанузгача ҳар бир вилоят ўзининг мавқеи учун кураш олиб боради, бу кураш гоҳида ошкор, гоҳида пинҳон кечади. Бу машъум иллатдан, албатта, сицилияликлар ҳам ҳоли эмаслар. Вилоят пойтахти Катания шаҳрида бизни Сицилия адибларининг вакиллари синьор Марио Грацио ва коммунист ёзувчи Жованни ҳамда уларнинг яқин кишилари кутиб олдилар. Кейинчалик пайқадикки, у ерда, масалан, бизникига ўхшаш ёзувчилар ташкилотининг ўзи расман йўқ. У ерда адиблар, маданият ходимлари клуб атрофида жам бўладилар. Синьор Грацио эса ўз ҳисобидан журнал чиқаради. Журналнинг бош редактори синьорнинг ўзи, хотини масъул секретарь, ёқимтойгина бир студент қиз уларнинг ишларига гоҳида қаршиб турар экан. Бор-йўқ гап шу. Марио Грационинг журнали Сицилияда анча эътиборли ҳисобланади. Бироқ шундоқ журналнинг тиражи 1,5 минг атрофида, холос. Марио одамгарчиликни ўрнига қўядиган, адабиётларимиз ҳамда халқларимиз ўртасида дўстлик ва ҳамкорлик бўлишини чин дилдан хоҳлайдиган шахс сифатида илиқ таассурот қолдирди. Марио Грацио ўз журналининг деярли бутун бир сонини совет адабиётига бағишлади. Журнал саҳифаларини варақлай туриб, Урта Осиёдан тожик шоираси Гулрухсор Сафиеванинг сурати ва шеърларига кўзим тушди. Юқоридаги каби фазилатлар Марионинг шахсиятини, албатта, безаб турибди. Бироқ унинг ижоди билан биз мутлақо нота-

нишмиз, унинг юраги тубига назар ташлай олган эмас миз. Иккинчи мезбонимиз — Жованни. У коммунист ёзувчи, «Унита» газетасининг жамоатчи мухбири, соқол-мўйловини ўстирган, ихчам гавдали, ўйчан ва тийрак кўзли одам. Катания шаҳридан (унда 600 мингга яқин аҳоли яшайди) денгиз бўйидаги кичикроқ шаҳар қароргоҳимиз Очерналига машиналарда йўл олдик. Мен Жованнининг машинасида эдим. Таржимон ҳам биз билан бирга эканлигидан фойдаланиб, Жованни билан йўл-йўлакай суҳбатлашиб кетдик. Ғоят мудҳиш жиноятлар содир бўлаётган, турли-туман мафиялар бижғиб ётган бир мамлакатда коммунист ёзувчи билан учрашиш биз учун, албатта, ёқимли эди. Италия Қомпартияси сафида баъзи қарама-қаршиликлар борлиги сир эмас. Буни Жованни ҳам билади. Бироқ суҳбатимиз кундалик мавзулар атрофида эди.

— Бугун катанияликлар жуда ҳам катта намоиш уюштирганлар. Мен ҳам ўша ёқда бўлишим керак эди, лекин меҳмон кутаман деб бормай қўя қолдим, — деди жилмайиб Жованни. Маълум бўлишича, ўша куни Сицилия халқи орол атрофида америка «першинг»лари ўрнатилаётганига қарши норозилик намоиши ўтказибди. Ўша база бизнинг қароргоҳимиздан юз чақиримча нарида, денгиз ичкарасида экан.

Одам ҳамма жойда ҳам одам. Мен Жованни ва унинг ўғлига иккита дўппи совға қилганимда улар ғоят қувониб кетишди. Жованнининг ўғлини айниқса, бизнинг Бухоро, Тошкент, Самарқанд белгили значокларимиз қизиқтириб қолди. Жованнининг айтишича, адабий меҳнатдан келадиган даромад рўзгорини таъминлай олмас экан. Шу сабабли у бўш вақтларида кулолчилик билан шуғулланиб, турли бадий буюмлар ясаб сотар экан.

— Болалар ўсяпти, уларни уй-жойли қилиш керак, — деди Жованни. Унинг тўрт фарзанди бор. Италия шаронтида бу катта оила. Ҳаёт ҳақиқатан ҳам ғалати гузар. Умрида бир-бири билан бир оғиз гаплашмаган, бир пиёла чой ичишмаган одамларнинг бир-бирларига хусумат билан қарашларини биламан. Бу ерда эса бошқа тузум, бегона тил, ўзга тартиблар. Жованни — инсон. Жованни — коммунист. Бизнинг бир-биримизга хайрихоҳлик билан қарашимизга шуларнинг ўзи етарли эди.

— Менинг ҳам бешта болам бор, — дедим.

— Бўлмасам, кулолчиликни сенга ҳам ўргатишим керак экан,— деди кулиб Жованни.

Ҳа, одам ҳар қайда ҳам одам...

Бизни Очериали шаҳрининг чеккасидаги бир меҳмонхонага келтиришди. У шундоққина денгиз соҳилида бўлиб, номи ҳам «Иони денгизининг дурдонаси» деб аталар экан. Агар гўзаллик оламида дур деган сифатни мутлақ деб қабул қилсангиз, уни фақат шу жойдагина қўллаш мумкин эди. Во ажаб! Она заминимиз бунчалар гўзал бўлмаса? Балки биби Марям жамоли ҳақидаги бетакрор тасаввурлар шу жойларда туғилганми. Бу ернинг одамлари тагин қандай манзарадан ҳайратга тушишлари мумкин экан! Яшиллик, турлитуман чароғон гулларнинг ранги зангор денгиз ранги билан, шаффоф ҳаво билан уйғунлашиб кетган, узоқда эса кўм-кўк ясси тоғлар ҳарир парда орқасида турган каби жимирлаб кўринади. У ерда — Этна вулкони. Ана шу жаннатмакон оролнинг нақ биқинида яна бир вулқон — Американинг дўзахий ҳарбий базаси қурилаётганлигини ўйласангиз, ҳа, одам боласи ҳақиқатан ҳам ақлдан озаётибди экан, дейсиз. Меҳмонхонанинг кенг, ёруғ кутиш залида ҳаво илиқ бўлишига қарамай, елкасига негадир ҳашаматли бахмал пўстин ташлаб олган, башараси осиеликларни эслатадиган, ёши қайтган кибор бир кишига кўзимиз тушди. Унга бирмунча қизиқиш билан қараганимизни Жованни дарров пайқади, шекилли, бизга шивирлади.

Бу одам машҳур барон. Яқинларгача уччига чиққан хотинбоз бўлган. Кейинги йилларда иши юришмай, корхоналари синиб, қолган-қутган мол-мулкига харидор ахтариб юрибди. Меҳмонхонага ҳам шу илнжда келган бўлса керак. Уша оқшом бизни Очериали шаҳрининг мэри қабул қилди. Қабул чоғида шаҳар епископи, маданият, адабиёт ва санъат арбоблари иштирок этишди. Тантанали маросимда даставвал уч-тўрт расомга қандайдир лауреатлик нишонларини топширишди. Барча нотикларнинг, жумладан мэрининг нутқида ҳам асосий гап тинчлик ҳақида бўлди. Мезбонлар совет ёзувчилари ташриф буюрганидан мамнунлигини изҳор этишди. Биз ҳам навбат билан сўз олиб, дилимиздаги гапларни, эзгу ниятларимизни айтдик. Мен мэрга дўппи кийгиздим ҳамда Дантенинг ўзбек тилида нашр қилинган «Дўзах» китобини совға қилдим. Тўғриси айтганда, Данте китобининг ўзбекча нашрини кўриб,

итальянлар ниҳоятда ҳаяжонга тушишди. Бир-бирлари билан чуғурлашиб, алланарсаларни уқтиришди. Мен уларга «Дўзах»нинг бошланиш қисмидан ўзбекча парча ўқиб бердим. Залдагиларнинг баъзилари итальян тилида жўр бўлишди. Мени тўғри тушунишингизни сўрайман. Менинг ўрнимда бошқа бирор таржимон, масалан, Эшмат, Тошматми бўлиши мумкин эди. Гап таржимоннинг кимлигида эмас. Гап шундаки, қанчалик турли тилларда гаплашмасин, инсоният яхлит организмдир. Уни бир бутун қилиб турган жуда кўп омиллар мавжуд. Одамзод ўзини-ўзи парчаламаслиги лозим. Шафқатсиз тузум, бойликка ҳирс, шуҳратпарастлик ва қашшоқлик шундайликча ҳам иллатлардан холи бўлмаган инсон руҳиятини вайрон қилади, одам боласини ёвуз бўрига айлантириб юборади. Улуғ шеърят ҳақида суҳбатлашар эканмиз, мэрнинг ҳам, епископнинг ҳам кўзларида чуқур самимият порлаб турарди. Одам боласи ўзининг асл моҳиятига қайтсагина шундай ҳолатга тушиши мумкин.

Шу пайт ташқаридан — улкан черков томондан гумбурлаган овозлар эшитилди. Қандайдир диний маросим муносабати билан мушак отишаётган эканлар. Виталий Коротич жилмайиб:

— Майли, мушаклар отилсин, фақат замбараклар тилга кирмаса бас, деб қўйди. Аслида Италия отишмага энг ишқивоз мамлакатлардан бири. Бу ерда юзлаб яширин ташкилотлар, каллакесар ёшларнинг гуруҳлари мавжуд. Бу гуруҳлардан энг қудратлиси ўзларини «Қизил бригада» деб атайдиган гуруҳдир. Қизиги шундаки, бу гуруҳ ўзини пролетариат манфаати учун курашчилар деб ҳисоблайди. Кураш усуллари эса давлат ва жамоат арбобларини террор қилишдан иборат. Бир неча йил бурун «Қизил бригада»чилар христиан-демократ партиясининг раиси, Италия президенти бўлиш арафасида турган Альдо Морони гумдон қилишган. Бу воқеанинг тафсилотини «Правда» газетасининг Италиядаги муҳбири Геннадий Зафесов «Апеннин узра соялар» китобида ёзган. Маълум бўлишича, Альдо Моро мамлакатда коммунистларнинг мавқеи баландлигини ўз манфаати йўлида тўғри баҳолай бошлаган, ўзининг бўлғуси ҳукуматида коммунистларнинг обрўсидан фойдаланишни режалаштирган. Бундан хабардор бўлган Американинг Марказий разведка бошқармаси ва ҳоказо реакцион кучлар «Қизил бригада»чилар қўли билан,

'Альдо Морони ўртадан кўтариб ташлаган. Улар Альдо Моронинг ўлигини Римда христиан демократик партияси ва Италия Компартияси Марказий Комитети жойлашган биноларнинг айнан ўрталигига келтириб ташлаган. Бу, албатта, рамзий маънони англатиб турибди.

Сицилия мафиянинг ватани ҳисобланади. Мафия — зўравонлик, қотиллик билан иш кўрувчи яширин ташкилот бўлиб, унинг ўз қондалари бор. Чунончи, унинг аъзолари бир-бировини ўлим хавфи туғилганда ҳам сотмаслиги шарт. Қиморбозлик, фоҳишабозлик, ўғирлик — мафиозларнинг кундалик фаолияти ҳисобланади. Сайловларда мафия маълум номзодларни қўллаб юборади. Сайланган амалдор эса ўз-ўзидан мафияга хизмат қила бошлайди. Италия ҳукумати мафияни енга олган эмас. Мафиячилар ҳукумат вакиллари зум ўтмай бартараф қилишади. Масалан, Сицилияга махсус жўнатилган генерал Альберта Къезни хотини билан қўшиб ўлдириб кетишган. Мафиячилар тинчлик учун курашчиларни ҳам омон қўйишмайди. Ўтган йили коммунист Пико ле Торре ўлдирилган. Ҳозир улар АҚШ билан тил бириктириб, Коллизо шаҳрида 112 та қанотли ракета учун жой ҳозирлашмоқда. База 1987 йилгача қурилади. Улар турли ҳужжатлар воситаси билан катта-катта ер майдонларини сотиб олишиб, ракеталарни ижарага қўйишмоқчи. Мафиячиларни, албатта, Американинг миллиард-миллиард доллари қизиқтиради.

Мана бу хабар эса энг сўнгги янгилик. 1984 йил 11 январда «Комсомольская правда» газетаси ёзишича, Сицилиянинг Катания шаҳрида таниқли ёзувчи ва журналист Жузеппе Фава ўлдирилган. У телевидение орқали сўзлаб, мафиячиларнинг христиан демократик партияси вакиллари билан алоқаси борлигини фош қилган. Уша Катания шаҳри ҳозир кўз ўнгимдан ўтаёттибди. Юзаки қараганда, у оддий Европа шаҳарларининг бири. Кўчалар тигиз, юзлаб дўконларда савдо қайнайди. Лекин у жойда Италиянинг бошқа шаҳарларида бўлгани сингари одам жони билан ҳам савдо қилинади. Биз кейинги икки кун мобайнида иккита жойда учрашув ўтказдик. Бири — Очериалидаги лицейда, иккинчиси эса — Катания университетиди. Бу учрашувлар мушоира ва қизгин савол-жавоблар билан ўтди. Учрашувлардан умумий таассуротим шундан иборатки, итальянлар бизнинг мамлакатимизни, тузуми-

мизни, халқларимизни яхши билмайдилар. Буржуа ташвиқоти айниқса ёшларнинг миясига биз ҳақимизда тамомила ғайри тасаввурларни сингдириб юборган. Баъзи мисоллар келтираман. Ҳар иккала ўқув юртида ҳам менинг Данте таржимони эканлигимни эшиттишиб, анча-мунча саволлар беришди. Хусусан, бу ишингиз учун Сизни қувғин қилишмадими, деган маънода савол беришди. Маълум бўлишича, улар Дантенинг ўзини ҳам бошқачароқ тушунишар, уни фақатгина христиан-католик ғояларини ифода қилган шоир деб билишар, бизнинг, яъни атеистларнинг Дантени таржима қилишимиз эса уларга мутлақо ғайриижтимоий ҳолат бўлиб туюлар экан.

Данте «Дўзах»нинг қаватларига, абадий азоб қаррига сотқинларни, ўғриларни, фоҳишаю ёлғончиларни бирма-бир жойлаштириб чиққан. Бундай нусхалар ер юзининг ҳамма бурчагида, ҳар қандай пайғамбарнинг умматлари орасида учрайди-ку! Данте учун нариги дунё бир адабий усул эди, холос. Аслида, унинг «Илоҳий комедия»си инсоният ҳақидаги ўта реалистик асардир. Масалан, Данте Муҳаммад пайғамбарни дин йўлида қон тўкканлиги учун маломат қилади. Демак, улур шоир қон тўкилишига, қирғин урушларга қарши чиқяпти. Қозоқ дўстларимизнинг, мен не дейман, қўбизим не дейди, деган ибораси чиндан ҳам мароқлидир. Ахир, Данте нима демоқда-ю, унинг бугунги ватандошлари нима демоқдалар. Мен юқоридаги фикрларимни аудиториядагиларга баён қилиб бердим. Масаланинг, албатта, иккинчи муҳим томони ҳам бор. Бу ҳамма гапни яхши тушуна туриб, талмовсираб савол беришдир. Сицилиялик мухбирлар биздан Польшадаги воқеалар ҳақида ҳам сўрашди. Табиийки, Польшадаги воқеаларни полякларнинг ўзларидан суриштирмоқ керак. Бизнинг делегациямиз атрофида бошқалар қатори ёшгина бир қиз ҳам хизмат қилиб юрарди. Қизалоқ нечоғлик гўзал бўлса, унинг кўзлари ҳам шу қадар маънос эди. Қизанинг отаси қандайдир сармоядорнинг гумаштаси бўлиб ишлаган, молиявий инқирозга йўлиқиб, яқинда ўзини-ўзи отиб ташлаган экан. Етим қизча кун ўтказиш учун энди бу ерларда елиб-югурар эди. Юқоридаги каби фожиали воқеалар учун ҳеч ким Италия ҳукуматининг ёқасидан олаётгани йўқ-ку. Бу ҳам уларнинг ҳар қалай, ички ишидир.

Шу орада биз Сицилиянинг Гуармане, Сиракузи

каби шаҳарларида ҳам бўлди. Бу шаҳарлар асосан туристлар келадиган жойлардир. Сиракузида Архимед яшаб ўтган. Буюк ихтирочи худди шу ерда денгиз соҳилида кўзгуларга қуёш нурини йиғнаб, душман кемаларини ёқиб юборган. Сиракузида қадимий грек театрининг улуғвор харобалари ястаниб ётибди. Баҳайбат қояларнинг бағрида эса сон-саноксиз сунъий ғорлар кўрилиб турибди. Уларни бир замонда турли мамлакатлардан келтирилган қуллар ўйиб ясаган. Қулларни ана шу ғорларга қамаб қўйганлар, зарур пайтда эса улар ҳалиги очиқ театр саҳнасида бир-бирларини қонга белаб ёки ёввойи ҳайвонлар билан юлишиб, томоша кўрсатишган. Гладияторлик қадимги Римда кенг тарқалган ваҳшиёна томошалардан биридир.

Саёҳатимизнинг яна бир мароқли маршрути Этна вулқони эди. Вулқон денгиз сатҳидан 3340 метр баландликда жойлашган. Унинг ёнбағрида 200 дан зиёд майда кратерлар қайнаб ётибди. Вулқон ҳозиргача сўнган эмас. У милоддан аввалги 1500-йилларда ҳам отилиб турган. У жами бўлиб ҳанузгача 130 марта қаттиқ жунбушга кирибди. 1669 йилда Этна вулқонининг лава оқими Катания шаҳригача етиб келган экан. Шаҳарда лава тўхтаган жойда махсус ёдгорлик ўрнатилган. Вулқоннинг лава оқими ғоят катта майдонни эгаллаб ётибди. Қалинлиги том бўйи келадиган қоп-қора лава метин каби қотиб қолган. Уни кесиш ёки ўрнадан кўчириш ҳазилакам иш эмас. Шунга қарамасдан, то вулқон этагигача лавани ўйишиб, текис асфальт йўл ўтказганлар, хушманзара тоғ дараларида эса саёҳатчилар учун махсус мусофирхоналар қуришган. Ҳарҳолда вулқон «эга»ларига саёҳатчилардан дурустгина фойда тушиб турса керак. Йўқса, бу жойларда мушук офтобга чиқармиди. Баъзи меҳмонхоналарда қиморбоз автоматлар ўрнатилган. Боши гангиган бирор одам автомат билан қимор ўйнаб, бор-йўғидан ажраб қолиши ҳеч гап эмас.

Сицилиядаги саёҳатимиз охирлаб қолган эди. Биз баъзи рассомларнинг кўرғазмаларида ҳам бўлди. Ҳафта охирида бизни Очернали шаҳрининг мэри ва епископи яна расмий равишда қабул қилди. Шаҳар маъмурлари совет ёзувчилари делегациясининг ташрифи фойдали бўлганлигини қайд этиб, бизга эсдалик совғалари тақдим этдилар. Ушбу қабул маросимида айниқса, епископнинг гаплари менинг хотирамда ўрна-

шиб қолди. Ёши олтмишлардан ошган ғоят ҳаракатчан бу одамнинг мавқеи анча баланд ҳисобланади. Шундай бўлиши ҳам табиий, чунки мамлакат унинг ҳаётининг узвий бўлагидир. Черков одамлар онгига бевосита таъсир ўтказадиган, фатволари ҳар қандай муҳокамадан холи бўлган идеология масканидир. Бизнинг турли-туман учрашувларда изҳор этган холис фикрларимиз, айниқса уруш ва тинчлик муаммолари атрофида делегациямиз раҳбари В. Қоротичнинг таъсирчан нутқларининг тафсилоти епископга етиб борган, шекилли, у, азбаройи самимият билан:— Мен Сизлар ҳақингиздаги тасавурларимни энди ўзгартираман,— деб қолди. Епископнинг иқрори қанчалик самара беради — мен буни билмайман. Аммо бир нарса ибратлики, одамлар бир-бирларини ёмон кўриш учун ҳам, яхши кўриш учун ҳам бир-бирларини билишлари шарт. Жумлаи жаҳонни уруш хавфи ваҳимага солиб турган бир пайтда тинчлик учун кураш, ҳеч бўлмаганда, унга хайрихоҳлик ер юзида ўрмалаган ҳар бир жоннинг, жумладан епископларнинг муқаддас бурчидир.

Бу борада адабиётнинг қўлидан нималар келиши мумкин? Уруш — сиёсатнинг қуроли тўқнашувлар шаклида давом этишидир. Урушнинг илмий таърифи аслида мана шу. Лекин одамзод қадим замонлардан буён урушга руҳий оламнинг инқирози деб ҳам қараб келган. Одамларнинг феъл-атворидаги қусурлар, хусусан, очкўзлик, орадан меҳру оқибат кўтарилиши каби манфий жиҳатлар ҳаддан зиёд кучайиб кетганда, халқ охдийгина қилиб қиёмат яқин қолди, шекилли, деб қўя қолган. ЮНЕСКОнинг уставида ҳам, уруш энг аввало, одамларнинг онгида туғилади, деб ёзилган. Демак, одамларни тарбиялаш, ёвузликни туғдирадиган сабабларга қарши кураш қонли можароларнинг олдини олишда муҳим аҳамиятга эгадир. Бу эса адабиёт ва санъатнинг бош вазифасини ташкил этади.

Ниҳоят сицилияликлар билан хайр-хўшлашиб, биз самолётда Римга етиб келдик. Рим — милоддан аввалги VIII асрларда ташкил топган шаҳар. У бир қанча тепаликлар устида жойлашган бўлиб, ўртасидан Тибр дарёси оқиб ўтади. Рим қадимий обрў-эътиборига кўра жаҳон цивилизациясининг марказларидан бири ҳисобланади. Инсон боласи ўзининг ақл-заковати нималарга қодир эканлигини неча минг йиллар бурун исботлаб қўйган. Бунинг гувоҳи кўҳна Римдир. Афсонавий ша-

ҳарнинг архитектура ёдгорликлари — Форум, Колизей, Капитолий, Пантеон, Ватикан ва кўплаб черковлар, неча юзлаб ҳайкаллар ҳануз одамларни ҳайратга солади. Римга ҳар йили 10 миллиондан зиёд турист келиб кетади. Ёзувчи ва санъаткорлар қадим-қадимдан, бамисоли мусулмонлар Маккага интилганлари каби Рим томон талпинадилар. Бу шаҳарда ҳозир ҳам қандайдир кўз илғамас эстетик намуна яшаб туради. Турли-туман модалар Римдан тарқалиши бежиз эмас. Лекин у Форобий ва Сен-Симон орзу қилган идеал шаҳар эмас, албатта. Бугунги Римнинг салобати — арвоҳларнинг салобатидир. Биз, азиз ва қадрдон дўстимиз «Правда» газетасининг Италиядаги махсус муҳбири Геннадий Зафесов билан Рим бўйлаб кезамиз. Геннадий Рамазони — миллати адигей, ғоят зийрак, билимдон йигит. У мен билан биринчи учрашгандаёқ Ўзбекистонни эслади, у ердаги дўстларига номма-ном салом етказишимни сўради. Геннадий Римни яхши билади. У «Мерседес» машинасининг рулида ўтириб, бизни буюк шаҳар билан таништирди.

Улуғвор харобаларга ҳайрат билан қарайман, Ана, машҳур Форум, тош устунлар орасидан Юлий Цезарь чиқиб келаётгандай. Сарой машҳум фожиани кутмоқда. Цезарга Брут ханжар урди. Цезарь: «Сен ҳамми, Брут!...» деди. Улуғ Шекспир асарларидаги воқеалар айнан шу ерда юз берган. Форумнинг шундоқ ёнгинасида Ю. Цезарнинг ҳайкали турибди. Қийим-бошлари Ҳамза театрида биз кўрган Цезарь либосларининг ўзи. О, Шукур Бурҳонов! Мен шу зумда Сизни хаёлимга келтирдим. Нақадар қудратли санъаткорсиз! Сиз Фофирнинг дил туғёнларини ҳам шекспирона ижро этасиз.

Мана бу эса — Колизей! Бетимсол, улуғ иншоотнинг харобаларини кўргач, ҳа, инсоният фазога парвоз қилгунча минг йиллар муқаддам тайёргарлик кўра бошлаган экан, дейсиз. Колизей очиқ стадион шаклида қурилган. Бу ерда турли томошалар кўрсатилган. Лекин бу томошаларнинг аксарияти қонли томошалар эди. Қадимги Рим файласуфи Сенека «Ахлоққа оид мактублар» китобида қуйидаги гапларни ёзади:

«...Бирмунча ҳордиқ чиқариш мақсадида у жойга бордим! Ҳордиқ қаёқда! Куннинг биринчи ярмида одамларни (гладиаторларни кўзда тутмоқда — А. О.) йўлбарслар ва айиқлар бурдалайди, куннинг иккинчи ярмида эса томошабинлар, Яъни, ҳайвонлар билан

олишувдан омон қолган курашчилар зўрлик билан майдонга ҳайдаб чиқарилади. Энди улар гладиаторлар сифатида бир-бирларини ўлдирадilar...» Сенека бу томошаларни ахлоқона деб атайди.

Колизейга бораверишда тағин бир иморат бор. Уни маълум ва манфур Муссолини қурдирган. Италиянлар бу иморатни «қассобнинг диди билан қурилган бино» дейдилар. Уни кўрганда сон-саноқсиз, баҳайбат тошлар қалаштириб ташланган-у, устидан оқ кўпик сочиб юборилган, дейсиз. Арkning олдида ҳалок бўлган жангчилар хотирасига мангу олов ёқиб қўйилган. У ерда икки солдат фахрий қоровулликда туради. Айтишларича, солдатлар гоҳида зинага ўлтиришиб ухлаб ҳам қолишар экан. Римнинг энг гавжум зиёратгоҳларидан бири, шубҳасиз, Ватикан ҳисобланади. Ватикан — жаҳон католик динининг марказий черкови, у дунёда энг кичкинтой давлат ҳам ҳисобланади. Ватиканда Рим папаси истиқомат қилади. Папа жаҳон сиёсатига ҳамиша аралашиб келади. Бунинг сабаби, албатта, дунёда католик динининг таъсир доираси гоят кенглиги билан изоҳланади. Худди шу боисдан ҳам Рим папасига авантюра мақсадида суиқасд уюштирилган. Суиқасднинг ипларини эса атайлаб социалистик мамлакатлар территорияларига тортмоқдалар. Папанинг обрўи картага тикилган. Албатта, бу воқеаларнинг ечимини вақт кўрсатади.

Мен ҳозирча Италия хотираларининг бир қисмини ёзиб турибман. Уйлайманки, бу мамлакат ҳақида кузатганларимни, таассуротларимни баён қилиб берарман. Зеро, Италия билан менинг камтарин ижодимни боғлайдиган ришталар бор...

1984

ПОКЛАНИШ

Мен яқинда Тошкент Давлат университети юридик факультети студентлари билан ижодий учрашув ўтказдим. Маълумки, студентлар азалдан ҳар нарсага қизиқувчан, турли-туман савол-жавобларга ғоят ишқибоз халқ. Бу сафар ҳам шундоқ бўлди, яъни уларнинг аксар мурожаатлари «Нега?» деган савол билан тугар эди. Мисол келтирай: «Биз яхши кўрган китоблар соғувда йўқ, ҳеч ким ўқимайдиганлари эса тиқилиб ётибди. Нега?»

Мен юқоридаги каби саволларни эшита туриб, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг XVI пленуми нечоғли ўз вақтида бўлганига, унинг ҳақиқатан ҳам тарихий зарурат туфайли юз берганига яна бир карра қаноат ҳосил қилдим. Ва ўша саволлар ўз олдимда ҳам кўндаланг бўлиб туриб олди. Дарҳақиқат, нега? Қолипдаги жавобларни бир чеккага йиғиштириб қўйиб, масалага жўнгина назар ташлаб кўрайлик-чи.

Тўғри, адабиётимизда юксак ғоявий-бадиий савияга молик, китобхонлар қўлидан қўймай ўқийдиган, Иттифоқ ўқувчиларига ҳам манзур бўлаётган асарларимиз кўп. Лекин гап бу ерда бўш-баёв асарларнинг қаёқдан пайдо бўлиб қолаётгани, турли савиядаги китобларнинг ўқувчи қўлига бориб етиши хусусида кетаётир.

Иқтидори ўртачами ёки баландми — ҳар бир ижодкор ўз китобини иложи борича қалин, мумкин қадар кўп нусхада, албатта чиройли муқовали, имкон бўлса бирданига бир неча тилда нашр этилишини хоҳлайди. Хоҳлайдигина эмас, астойдил талаб ҳам қилади. Муаллифни инсон сифатида тушуниш мумкин. Тўғри-да, орзуга айб йўқ! Лекин ижодкорларнинг ихтиёридан ташқари бўлган шафқатсиз бир ҳақиқат ҳам бор! Яъни

унинг ўзи ўртамиёнадан паст ёзувчи бўлса-ю, даъвоси баланддан келса — буни қандай тушунмоқ керак. Менинг назаримда, ҳар бир адиб ўз ҳолини, қудратини чамалай билмоғи лозим. Ана шундагина унинг ҳурматига озгина бўлса-да, ҳурмат қўшилиши мумкин. Буни она тилимизда мардлик, танглик дейдилар. Афсуски, биз гоҳида тамомила ўзгача манзарага дуч келамиз. Ҳалиги қавмдаги муаллифлар энди ошкора ошна-оғайнигарчилик, маҳаллийчилик, сохта обрўпарастлик йўлига ўтиб оладилар. Бировнинг дўпписини бировга кийгазиб ўз муроду мақсадларига эришадилар, миллион-миллион китобхонларнинг гашига тегадиган, ҳеч кимга кераксиз, гоҳо эса ғоят мужмал асарларини, бўш таржималарини нашр эттирадилар. Улар бу билан ҳам қаноат қила қолмайдилар. Қандайдир йўллар билан асарларига ижобий тақризлар уюштирадилар. Қараб-сизки, энди ундай муаллиф мўътабар мукофотлар, унвонларга талабгор бўла бошлайди. Гоҳо бунга эришадди ҳам. Нинанинг тешигидан бир амаллаб ўтиб олган шабада бора-бора бўронга айланади.

Ҳа, яхшиям жамиятимизнинг турли соҳаларида бошланган покланишнинг таъсири маънавий соҳамизда ҳам яққол сезилаётир. Анча бўш, бадий оқсоқ асарлар ўз баҳосини олаётир. Айтиш керакки, бу ғоятда мураккаб, қийин жараён. Бу ўринда ноширларга ҳам осон тутиб бўлмайди. Чунки қанчадан-қанча ҳамкасбларингга ёмон кўринишингга тўғри келади. Партиямиз олдимизга қўяётган талаблардан чиқадиган хулоса шулки, биз энди ҳар бир нарсани ўз номи билан атамоғимиз лозим, яъни бўш асарни бўш ёхуд яхшисини яхши деб баралла баҳоламоғимиз шарт. Бу ўринда ўн минглаб китобхонларнинг фикру мулоҳазалари, талаблари қатъий мезон бўлиб қолаверади.

1986

БУЛОҚ КҮЗЛАРИ

Йил ҳам охирлаб бораётир. Бундай дақиқаларда ҳар қандай киши ҳам бир зум ўйга толади. Утган кунларини яхши-ёмон суҳбатларни, озми-кўпми қилган меҳнатини хаёлидан ўтказади. Бир йилнинг темир тамгаси, ўткинчи умрнинг навбатдаги поғонасида қандай из қолдирганини ё ўкинч ё қувонч билан эслайди.

Тўғриси айтганда, бизнинг ўй-хаёлларимиз фақатгина ўзимизга боғлиқ бўлмай қолди. Қандайдир кўз илғамас пўлат симлар бизнинг асабларимизни дунё тақдирига, каттакон жамиятга боғлаб турибди. Ушбу гапларни бир замонлар қизил гаплар, Дон Кихотчасига кайфият, деб атаб келганмиз. Ҳозир эса тамомила бошқача, янгича манзарага дуч келиб турибмиз. Сиёсат деган маҳобатли тушунчадан ғоят узоқ бўлган кичкинтой мактаб боласи ҳам Вашингтондаги учрашувда Горбачев билан Рейган ишқилиб бир фикрга келсин-да деган орзу билан яшади.

Ёки оби-ҳавонинг бемаҳал айниганини кузатган олифта йигитчалар ҳам «ҳа, йил ундоқ келди, бундоқ келди», деб ўзларича мулоҳаза юритадилар. Трамвай-троллейбусларда кўпинча ула-эликдан гапириб юргувчи таннозлар ҳам бозорнинг нарх-навосидан сўз очиб: уни қандоқ йўлга солиш ҳақида ўзларининг тахминларини ўртага ташлайдилар. Бирорта шеър ёки ҳикоя матбуотда босилиб қолса борми, ўз фикримни айтсам, қандоқ бўларкан, деб ўн йиллар мобайнида чўчиб юрган «ичимдан топ» баъзи бировлар энди ўз таассуротларини баралла айтаётирлар.

Мен бунга ўхшаш ҳолатларни кўплаб келтиришим

мумкин. Яқинда Қашқадарёнинг Деҳқонобод районида бир кўпкарини томоша қилдим. Чавандоз қария суҳбат орасида «Уғлим, бировларга шу кўпкари ҳам ёқмай қолувди-я, айтинг-чи, бунинг нимаси ёмон, футбол тепса савоб-у, от минса гуноҳ эканми», деб қўйди. Яқингача ҳам шу ўктам чавандознинг дами ичида эди.

Энди адабиётимиз майдонига назар ташлайлик. Сир эмас, биров даврада сал «бундайроқ» шеърни ўқиб қўйсақ, эртага нима бўларкин, деб туни бўйи ухлайолмай чиқардик. Чамаси, жамият билан бизни ҳурматдан кўра кўпроқ қўрқув ҳисси боғлаб турарди. Албатта пайти келди деб мен ҳамма нарсанинг устидан қора бўёқ тортмоқчи эмасман. Лекин ҳаётимизда юз бераётган фаройиб ўзгаришларни, биз орзиқиб кутган ошкораликнинг ўтли қадамларини такрор-такрор қутламаслик ҳам мумкин эмас.

Насридин Афандимизнинг шундай латифалари бор. У кишидан бир кун, нега одамлар кўчанинг бир тарафида эмас, икки тарафида юрадилар деб сўраб қолишибди. Афанди жавоб бериб, агар ҳамма бир тарафда юрса ернинг посангиси оғиб кетарди деган экан. Ўйлаб қараса, латифада чуқур мазмун бор. Тўғри, бизнинг ғоявий мақсадимиз катаю-кичик учун баробар, яъни муштаракдир. Лекин ушбу мақсадга ёндашув турли шакл ва услубларда ўзини намоён қилиши мумкин. Шу ўринда жамият тараққиёти тажрибасидан келиб чиқиб, қуйидаги назарий фикрни қайд этиб ўтмоқчиман: аслида инсонлар орасидаги муносабатлар ўрганилиб, сўнгра жамиятнинг ички сиёсати яратилмоғи лозим. Афсуски, кўпинча бу муҳим жиҳат назар-писанд қилинмасдан, аввал сиёсат ишлаб чиқилди ва у инсонлар фаолиятига мажбуран тиқиштирилди. Худди шу сабабларга кўра адабиёт тарихида юз берган объектив воқеа ва ҳодисалар махсус қолипларга солиб ўрганила бошланди. Албатта, бу қолипларга, яъни бир ёқлама ҳаракат «назарияси»га Чўлпон ва Фитратларнинг ижоди дафъатан сиғавермас эди. Ҳатто Абдулла Қодирӣ, Абдулла Қаҳҳор сингари «синов»дан ўтган адиблар ижодига ҳам ўғай кўз билан қараш урф бўлди.

Қайта қуриш ва ошкоралик даврининг энг улуғ шарофати шундаки, у ҳар бир ижодкорнинг жамият солдати бўлиш билан баробар, айтилиши вақтда мустақил фикрловчи мустақил шахс эканлигини ҳам эътироф этди. Адабиётимиз тарихидаги изланишларни янги со-

циалистик жамият қуриш йўлидаги қонуний фаолият деб ҳисоблади. Ушбу одилона сиёсатнинг натижаси ўлароқ 20—30-йиллар адабий муҳитимизга кенг феъл билан қараш галаба қилиб, кўпгина шоир ва ёзувчиларнинг «бекиниб» ётган асарлари дунё юзини кўра бошлади. Шу ўринда 30-йиллар адабиётимизнинг толмас тадқиқотчиларига раҳмат айтиш жоиздир.

Эътироф этиш керак, у йилларнинг дағдағаси ҳали сўнган эмас. Нима бўлган тақдирда ҳам ижодкорнинг қалб эркинлигини ҳаминша, ҳар қандай шароитда ҳурмат қилиш шарт. Аёнки, бировнинг шон-шухрати иккинчи бировнинг шон-шухрати олдида тамомила дахлсиздир. Қимнидир камситиш ҳисобига бошқа бировни улуғлаш, охир оқибатда улуғланаётган шахснинг ҳам қадр қимматига путур етказиши мумкин. Адабиётимиз тарихида шундай зотлар борки, биз уларнинг ижодини доимо ялов деб билганмиз. Эсланг, Мухтор Авезов Ҳамза ҳақида гапириб, унинг биргина «Яша, Шўро» шеърига олтиндан ҳайкал қўйса бўларди, деган эди.

Шу йилнинг ўзидаёқ адабий жараёнимизда юқорида эслатиб ўтганимиз сингари гоят муҳим, айтиш мумкинки, тарихий воқеалар юз берди. Шулардан бири Абдулла Қаҳҳорнинг уй-музейи ташкил этилганлигидир. Албатта ҳали рўёбини интизор бўлиб кутаётган орзу-ҳавасларимиз, армонларимиз йўқ эмас. Масалан, улардан бири Абдулла Қодирийнинг боғ-музейи муаммоси. Узоқ йиллардан буён Қодирий боғи ҳақида гап-сўз юради, турли ваъдаларни ўқтин-ўқтин эшитиб тураммиз. Лекин афсуски, бу муаммо ҳануз ўз аниқ ечимини тополмаяпти. Дунёда шундай халқлар борки, Қодирийдай ёзувчиси йўқ, дунёда ёзувчилар борки, уларнинг Қодирийники сингари мухташам халқи ҳам йўқ. Демак, биз ўзимизни ҳам, ёзувчиларимизни ҳам танимоғимиз керак.

Биз ҳозир кўзга кўринган сиймолар ҳақида сўз юритдик. Лекин инқилобгача ва инқилобдан кейин яшаб ижод этган, гоҳида китоби чиққан, гоҳида чиқмаган тараққийпарвар ўзбек адиблари анча-мунча бор. Уларнинг ҳам энг яхши асарларини тўплаб нашр этиш пайти келди.

Албатта, гап кетидан гап чиқавериши мумкин. Дейлик, улуғ бобомиз Навоийнинг Самарқанддаги қадам-жолари билан боғлиқ қилинадиган ишлар ҳам ёддан кўтарилмаслигини истардик. Ёхуд Қўқонни шоирлар шаҳри деймиз. Бу шаҳар адабиётимизнинг очиқ музейи-

дай бир жой, Қўқони латифнинг ҳар бир кўча, ҳар бир муюлишидан мунтазир бир шоирнинг лаббай деган садоси эшитилади. Демак у ерда ҳам анча-мунча тадбирларни амалга оширишимиз лозим.

Тоғларда юрган сугур-а,
Бағрини босар қорларга...

Мен бу сатрларни яқинда қари бир бахшининг орзидан эшитдим. Катта мамнуният билан қайд этиш керакки, кейинги йилларда Ўзбекистон телевидение ва радио эшиттириш Давлат комитети халқ бахшилари ижодига эътиборни кучайтирди.

Мен гоҳи-гоҳида Сосунли, Манас сингари буюк эпос қаҳрамонларини ёдга олиб, ўз юртларида уларга қўйилган ҳайкалларни эслаб, бизнинг улуғ паҳлавонимиз Алпомиш ҳам шундай шарафга муяссар бўлармикан деб ўйлаб қоламан. Ҳа, Алпомишга ҳам унинг ўз маҳобатию салобатига яраша бирор бир ҳайкал зарур.

Тагин бир гап талай мўътабар адабий обидаларимизнинг тақдири хусусида. Айтиш керакки, уларнинг нашр тиражлари алам қиларли даражада оз. Масалан, «Девону луғатит турк», «Қутадру билик» ва бошқа асарлар.

Ҳарнечук кутилган катта ишлар бошланди-ку. Ижтимоий ҳаётимизнинг оби-ҳаво шаронти бундан буён ҳам қулай келаётган экан, орзу-умидларимизнинг ора йўлда қолмаслигига ишонамиз.

Чархланган қаламларини ҳанузгача қўлдан қўймаган оқсоқол адибларимиз адабиётимизнинг кўрки бўлиб турибдилар. Улар мураккаб шароитларда ҳам ўз гапларини истеъдодлари даражасида амаллаб айтиб келдилар. Бунинг учун уларга қуллуқ. Уртадаги гинакудуратлар, чекинишлар, адашишлар келажак учун сабоқ бўла қолсин. Бўлди маза адабиётимизга энди кириб келган ва кириб келаётган ёшларга. Чунки улар қўлларига илк бор қалам тутганда ёзган нарсам менга қандай кулфат келтираркан, деб ўйлаб кўрган эмаслар. Уларга қўрқувнинг каттакон, даҳшатли кўзлари бегонадир. Ахир адабий авлод учун бундан ортиқ бахт борми! Назаримда, табиатнинг ўзи ҳам бизга саховат кўрғазиб турибди, илк баҳор кунларида бойчечак ва бинафшалар басма-бас чиққани каби адабиётимиз майдонида бири-бирдан талантли, бири-бирдан ўк-

там, бири-биридан доно, бири-биридан ўткир ажойиб укаларимиз, иштиёқи баланд сингилчаларимиз пайдо бўлди. Мен бир китобхон сифатида, қолаверса, Ёзувчилар союзидаги хизматим юзасидан бугунги ёшлар адабиётини муттасил кузатиб бораман. Мана кечагина ёш деганларимиз ғоят фикрчан, мулоҳазали шоирлар сифатида шаклланиб етдилар. Улар Муҳаммад Солиҳ, Усмон Азимов, Азим Суюн, Хуршид Даврон, Шавкат Раҳмон, Муҳаммад Раҳмон, Икром Отамуродов каби-лар.

Қарангки, орадан ҳеч қанча фурсат ўтмасдан, яна бир гуруҳ адабий авлод балоғат шаҳодатномасини сўраб адабиётимиз эшигини дадил қоқиб кириб келдилар. Мен ҳозирча уларни номма-ном санаб ўтирмайман. Булар ҳам адабиёт майдонида юрган шунчаки тўда-тўда ишқибозлар эмас. Ҳар бирининг ўз дарди, юксакларни кўзлаган нигоҳи, олис парвозларга шайланган қаноти бор. Ахир шундоқ манзарани кузатиб қувонмасдан бўладими? Дунёда энг улуғ савоб, энг улуғ мартаба, энг улуғ шараф — ўзинг билан ёнма-ён келаётган фарзандинг қатори чавандозларнинг шижоатини кўриб қувониш, зафаридан баҳра олишдир. Ахир бу тулпорлар эрта олажак совринларини аллақайси элларга олиб кетмайдилар-ку. Улар ўз меҳнатлари туфайли орттирган шону-шуҳратларини, пешона тери ҳисобига яратажак дурдона асарларини улуғ ўзбек адабиётимизнинг табаррук дастурхонига келтириб қўядилар. Бу дастурхон тепасида эса ҳазилакам оқсоқол эмас, Алишер Навоийнинг ўзлари турибди.

Адабиётимизнинг барча жанрлари, маданиятимизнинг бошқа соҳалари ёшлари хусусида ҳам, жумладан; рассом, бастакор, композиторлар, киночиларимиз ҳақида ҳам жўшиб-жўшиб гапириш мумкин. Бундай кўтарилишни қадимги даврларда Ренессанс деб аташган. Ажабмаски, биз ўзбек маданиятининг кўп асрлик тарихида тамомила янгича бир уйғониш даврига гувоҳ бўлиб турган бўлсак. Албатта, олдимизда ҳар соҳада бўлгани сингари муаммолар кўп. Гоҳида эҳтиросга берилиб, нон ва туз каби оддийгина одобни эсдан чиқарган пайтларимиз ҳам учрайди. Баъзан сувни лойқалатиб, ундан балиқ тутмоқчи бўлганлар топилади. Гоҳо сочсоқоли оппоқ қари гўдаклар ўз чувур отларини майдонга солиб, бемаҳал ҳай-ҳуй қиладилар.

Шу ўринда машҳур поляк ёзувчиси Доленга-Мосто-

вичнинг «Муттаҳамнинг парвози» номли сатирик романи қаҳрамонини эслаб ўтайлик. Гапнинг қисқаси, романда тасвирланишича чердакларда ётиб юрувчи бетайин бир одам кўчада кетаётиб кимнингдир чўнтагидан тушиб қолган зиёфат таклифномасини тасодифан топиб олади. У қорин тўйғазиш илинжида мутлақо нотаниш зиёфатга кириб, жамиятнинг казо-казолари билан бир товоқдан ош ейди. Пайтдан фойдаланиб, амалдорларни бир-бирига қайраб, уриштириб ташлайди. Шу тариқа — унинг амал пиллапоялари бошланиб кетади. Охир-оқибатда қарабсизки, ғирт бемаъни, товламачи, лўттибоз, жоҳил бир одам жамиятдаги энг юқори мақомлардан бирини эгаллаб олади. Албатта Доленга — Мостовичнинг бу асари тамомила бошқа давр ва бошқа тузумнинг ахлоқ нормаларини фош этувчи романдир. Лекин шундай бўлса ҳам, юқоридаги сингари типлар ҳамма даврларда учраб туришини унутмаслигимиз керак. Қайта қуриш ва ошкораликнинг мўътадил иқлимидан фойдаланиб, манфаат учун ўзини ўтга-чўққа ураётган демагоглар бизда ҳам йўқ эмас. Улар гоҳо ўзларини жабрдийда қилиб ҳам кўрсатадилар. Уларнинг асосий мақсадлари албатта таъмадир.

Яхшиямки, партиявий адабиётимиз мустаҳкам қоя янглиғ ўз салобатини, таъсир доирасини, обрў-эътиборини сақлаб турибди. Яхшиямки, адабиёт учун асосий таянч куч ҳанузгача халқнинг ўзи бўлиб қолаётир. Энг муҳими шундадир. Майли деймиз, катта карвон йўлида пасту баландликлар учраб тураркан. Дарё ҳам хасхашаксиз оқмас экан. Унда баъзан тўнкалар ҳам қалқиб юраркан.

Мен қисқа кузатувларимни тағин ёшларимиз ҳақидаги ниятларим билан тугатмоқчиман. Бизнинг ўтюрак ёш авлодимиз кенг, донғил йўлларга чиқиб ғоят катта манзилларни кўзлаб бораётир. Бу кўтаринкиликнинг сабаблари, турткилари нимада? Албатта ишончимизнинг заминиди, биринчидан, улўғ талофотлар ҳисобига шакланган адабиётимизнинг бой тажрибаси турибди.

Лекин бошқа энг муҳим сабаб ушбудир: агар бугунги ошкоралик, бугунги демократия бўлмаганида биз ардоқлаб турган булоқларнинг кўзлари очилармиди? Билмадим...

ҲАҚҒУЙ ВА ХАЛҚЧИЛ ИЖОД ҚИРРАЛАРИ

Абдулла Ориповнинг туғёнли, ўйчан-фалсафий, юксак граждандлик руҳи жо бўлган шеърляти аллақачонлар умумхалқ муҳаббати ва эъзозига сазовор бўлган. Аммо биламизки, кўпчилик катта ва талантли санъаткорлар соф бадий ижод ҳамда ўз истеъдодини энг кучли ва ёрқин намоен қилган адабий жанрлар билан биргаликда «ёндош» жанрларда ҳам қалам тебратганлар. Зеро адабий мақолалар, суҳбатлар, турли-туман анжуман ва учрашувлардаги нутқлар, докладлар ижодкорнинг бутун бадий оламини, унинг ижодий концепцияси ва принципларини, ижод қонуниятлари, ижодкорнинг жамиятдаги ўрни хусусидаги қарашларини ойдинлаштиришда бебаҳо роль ўйнайди. Бундан ташқари, ҳар бир яхши ижодкор биз учун ҳар жиҳатдан қизиқарлидир. Унинг фақатгина шеър дустонлари, роману қиссаларигина эмас, балки ҳар бир босган қадами, туриш-турмуши; замон ва одамлар тўғрисидаги бевосита ўй-мулоҳазалари, ҳаттоки турли муносабатлар билан битилган ёзишмалари ҳам оҳанрабодай ўзига тортади.

А. Маруанинг «Уч Дюма», «Байрон» китоблари ва жаҳон адабиётининг бошқа классиклари ҳақидаги адабий портретлари, совет адибларидан Ю. Тинянов, А. Виноградов, Ю. Нагибинларнинг ёзувчилар ҳаётидан олиб ёзилган роман, қисса ва ҳикоялари, П. Эккерманнинг «Гёте билан суҳбатлар»и ўқувчилар ўртасида машҳур эканлигининг сири ҳам шунда бўлса керак. Баъзи ёзувчилар китобхонларнинг бу қизиқиш ва эҳтиёжларини бамисоли ҳис қилишгандек, Л. Толстойнинг «Болалик», «Усмирлик», «Ёшлик», Ойбекнинг «Болалик», А. Қаҳҳорнинг «Утмишдан эртаклар»ига ўхшаш асарлар яратишади. Мана шундай ҳолда «Ёзувчилар ёзувчилар ҳақида», «Ажойиб кишилар ҳаёти» сериясида чиқариладиган китоблар ҳам ихлосмандлар учун айни муддао бўлади. Аммо у ёки бу сабабларга кўра ижодкор бундай асар ёзмаслиги, у ҳақда ҳам бундай типда китоб яратилмаслиги мумкин. Бундай ҳолларда ижодкорнинг шахсини, инсоний қиёфасини танишда, яшаган даврига муносабатини тўғридан-тўғри «ўз оғзи»дан эшитишда, кўнгилдаги гаплари билан ошно бўлишда, дил изҳорини тинглашда унинг ўз қаламига мансуб адабий мақолалари, суҳбатлари публицистик асарлари катта қимматга эга бўлади.

Абдулла Орипов қарийб ўттиз йиллик ижоди давомида турли вақтли нашрларда, тўпламларда кўплаб мақолалар, нутқлар, суҳбат-интервьюлар, эсдаликлар, хотиралар ва бошқа материаллар эълон қилди, радио ва телевидение орқали чиқишлар қилди. Улар-

Ўнинг кўплари вақт ўтиши билан архив мулкига айланди. Ниҳоят бу тарқоқ материалларни яхлит қилиб тўплаш, системалаштириш ва нашр этиш фурсати келди. Уйлаймизки, бу материаллар фақат адабиётшуносларни, бадий ижод тадқиқотчиларини, мутахассисларнигина қизиқтириб қолмасдан, балки Абдулла Орипов шеърини севувчи барча шеърини ихлосмандлари, унинг талантининг мухлислари учун ҳам завқли учрашув бўлади, улар бу китобдан шоир талантининг қарор топишини, адабий ва граждандлик позициясининг шаклланишини мушоҳада қилишга, шоирнинг шеърга, шеърятга муносабатини аниқлашда ёрдам берадиган талай ажойиб маълумотларни топадилар.

Адабиётимиз тарихидан маълумки, Ойбек, Ғафур Ғулом, Абдулла Қаҳҳор, Ҳамид Олимжон, Мақсуд Шайхзода, Комил Яшин, Миртемир сингари катта авлод вакиллари адабиётшунослик, адабий танқид ва бадий публицистика соҳасида ниҳоятда фаол ҳаракат қилишган. Бунга бир томондан, янги адабиёт ривожининг дастлабки пайтлари бу ишлар билан бевосита шугулланиши керак бўлган адабий кучларнинг камлиги ё уқувсизлиги сабаб бўлган бўлса, иккинчи томондан, ижод сирлари, адабиётнинг энг ақтуал масалалари бўйича махсус шугулланиш, адабий ҳаётга фаол аралашини бу ижодкорларнинг ички туйғуси, маънавий эҳтиёжи талаб қилган эҳтимол. Бугунги кунда ҳам шундай ҳолни кузатиш мумкин. Ўзбек адабиётининг етакчи ва пешқадам намояндalари О. Ёқубов, А. Мухтор, П. Қодиров, Э. Воҳидов, У. Ҳошимов, О. Матчон ва бошқалар бу борада фаоллик кўрсатишмоқда. Хусусан Абдулла Орипов ҳам мана шундай ижодкорлар сирасидан.

Бу нашр авторнинг бевосита ва яқиндан иштироки билан тайёрланди; биз турли вақтларда, турли жойларда эълон қилинган кўплаб материаллар орасидан энг қимматли ва қизиқарлиларини танлашга ҳамда ҳар хил сабабларга кўра ўз вақтида чоп этилмаган, аммо бугунги кунда ҳам адабий қимматини йўқотмаган баъзи материалларни киритишга жазм этдик.

Тўпламдаги анчагина материалларни шоирнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётининг ақтуал масалаларига оид чиқишлари, газета мақолалари ташкил этади. Бу ўринда 1969 йил 28 ноябрда, айна пахта йиғим-терими қизгин паллада «Ўзбекистон маданияти» газетаси саҳифасида эълон қилинган «Таъзим»дан сўнг ўн-ўн беш йил кейин ёзилган «Манглайингдан кўёш ўпсин», «Меҳнат ва қадр», «Карвон» сингари публицистик асарларига эътиборни жалб қилмоқчимиз. Улар пахтакор ва пахтакор меҳнати ҳақида. Муаллиф: «Меҳнатни ҳамиша бош ҳарфда ёзиш керак. Меҳнат инсон боласининг абадий йўлдошидир. Аммо меҳнатнинг асл қиёфаси унинг яратувчанлигидадир. Шу маънода, айтиқса, пахтакор меҳнати қиёси йўқ меҳнатдир. У ҳамиша табиат стихияси билан қоришиб ётади», деб ёза бир мақоласида, «иссиқ-совуқ кунларда ғўзага жон ҳолатда ёпишган бола-бақраю қари-қартагларни ким кўрмаган дейсиз? Баъзан мен ҳам меҳнат деган шу бўлса, бундан ортиги қанақа бўларкин дея хаёлларга борганман. Дилимда ўт чақнаган дамлар бўлган», деб ёзади бошқа бирида. Бу сатрларда, бундай типдаги мақолаларнинг бутун руҳида умрини уззу кун далада ўтказувчи, «миллион зғатларга сочилган» заҳматкаш халқимизнинг сермашаққат ва фараҳли меҳнатидан ғурурланиш, унинг қадрини банд кўтариш бўртиб туради. Умуман, А. Орипов публицистикаси учун пахтакор меҳнатини бутун қийинчиликлари, мушкулликлари билан кўрсатиш характерлидир.

Жамиятимизда, республикамызда турғунлик, ҳар хил нохуш ҳодисалар авж олган маълум бир даврда А. Орипов ўз ижоди билан бу салбий кўринишларга қарши собит турган ижодкорлардан бири бўлди. Шоирнинг «Озма-юз», «Ишчи ва мухбир», «Ўй-перим», «Авлодларга мактуб», «Маломат тошлари», «Бир танишим ҳақида баллада», «Қўриқхона» ва бошқа шеърлари, «Жаннатга йўл» шеърӣ драмаси, қолаверса, публицистикаси бунинг далилидир. У ўша турғунлик йиллари (1981 й.) бундай деб ёзган эди: «Ҳар бир одамнинг қалбида ўз фазоси бор. Гарчанд фазо сўзи чексизликни билдирса-да, айрим одамда у ниҳоятда чегараланган бўлади. Бундай одамлар «Мен борман, дунё мавжуд, мендан кейин нима бўлса бўлаверсин», деган маънода фикр юритадилар. Бундай одамлар ўзини, ўзининг авлод-аждодини биринчи ўринга қўяди. Уларнинг шиори битта: фойданг тегса — яххисан, фойданг тегмас, сенинг керагинг йўқ! Афсуски, бу тушунча инсон руҳиятида яшовчандир. Мен коммунист сифатида бир гапни дедил айтишим мумкинки, Лениндек буюк инсон умрини бахшида этган бизнинг идеалимиздан, юзаки қараганда, жамият маъносига, лекин аслида ўз манфаатлари йўлида фойдаланиб юрган кимсалар йўқ эмас. Бундай шахслар учун ниманки ўз фойдаси учун бўлса, жуда яхши, нормал ҳодиса ҳисобланади».

Албатта, ўша йиллари ўзинг иқроор бўлган ҳамма нарса тўрисида очиқ ёзавериш мушкул эди.

Ёппасига «ура-ура», ҳамду сано айтиш устунлик қилган бир пайтда бизнинг идеалларимиз сунистеъмом қилинмоқда, ошна-оғайнигарчилик, уруғ-аймоқчилик илдиз отяпти, деб айтиш катта жасорат эди. Шу нарса равшанки, тарихда пахтакор деб ном қозонган халқимизнинг, бобо деҳқонларимизнинг қўшиб ёзувчилар, лоракхўрлар билан заррача ҳам алоқаси йўқ. Бундоқ кимсалар халқнинг нонини туя қилувчилар эди. Тенги йўқ мислсиз меҳнат, фидойилик фақат халққа хосдир, фақат угина сўнгги бурда нонини ўзи емай фарзандига беришга, асрларнинг силсиласида мангу туришга қодир. Ижодкор айтмоқчи бўлган асосий гап мана шу.

Муаллиф қўллаган ўзига хос бадий-публицистик усуллар ҳам китобхон назаридан четда қолмас керак. Тарихий экскурслар, муқоясалар, тutilмаган образли ифодалар, ўзига хос тил шоир публицистикасини беэаб турадиган фазилатлардир. Умуман А. Орипов «прозасининг тили алоҳида тадқиқ этилишга лойиқ, Унинг тилдан фойдаланиш санъатини ўзбек ёзувчиларидан А. Қаҳҳор маҳоратига қийслаш мумкин. Тароватли, ифорли, теша тегмаган гапларга, образларга, қочиримларга бой, лўнда, шу билан бирга ниҳоятда халқчил тил. Эҳтимолки, А. Орипов катта насрий асарлар ёзганда ажойиб стилист ёзувчи сифатида танилган бўлув эди. Лекин кўлимизда мавжуд насрий материалларнинг ўзи ҳам, қолаверса, шоир шеърляти унинг тилга нисбатан заргарона муносабатидан гувоҳлик бериб турибди.

Шоирнинг ижтимоий-сиёсий воқеликка, давр илгари сурган масалаларга, ҳаёт ва адабиётга муносабати, айниқса унинг суҳбатларида очиқ намоён бўлади. «Қайта қуришни ондан бошламоқ керак, инсонни эса ошенидаёқ тарбияламоқ лозим. Қайта қуришни мен шундоқ тушунаман», «Инқилобга майлсиз халқ, инқилобдан чўчиган жамият ривождан тўхтаган бўлади. Оқмаган дарёнинг номидир тақир! Бугун синфий жанглар йўқ, мақсадлар ягона, бироқ инсонни мукаммаллаштириш учун кураш давом этаётир», — дейди А. Орипов суҳбатларида. Бу фикрлар партиямиз томонидан

қайта-қайта таъкидланаётган «инсон омили» ҳақидаги ғоянинг ўзгинасидир. Жамиятимиз ҳаётининг барча жиҳатларини революцион қайта қуриш бошланиб кетган ҳозирги пайтда айти мана шу «онгни қайта қуриш» биз учун катта тўсиққа айланаётганлиги сир эмас. Ҳамма нечундир қайта қуришни ўзидан эмас, «анави»дан бошлашни афзал билади. Оддий ҳақиқатни англаб етиш, ҳар бир инсоннинг ўзидаги қусурларни мардона тан олиши ниҳоятда оғир кечмоқда. Тўғрироғи, у тан олишни истамаётибди, бир амаллаб чап бериб қолиш, ё қайта қуришдан ўзининг тор эгоистик манфаати йўлида фойдаланиб қолиш пайида. Мана шундай ҳолларда «халқнинг кўзи ва қулоғи» бўлган ёзувчилар, публицистларнинг сўзи салмоғи ошади. А. Ориповнинг кейинги йиллардаги қай бир суҳбати ёки «Бурилишлар даври», «Покланиш» сингари публицистик чиқишларини олмайлик, у ўз қалами билан ижтимоий-сиёсий курашнинг энг олдинги маррасида эканлигини ҳис қиламиз. «Сохта фидойилар», худбинлар, манфаатпараст кимсалар, билинтирмай қон сўрадиган жондорларга ўхшаш хуфя «ҳақиқатчилар»га, хуллас, қайта қуриш йўлининг барча яширин муҳолифларига ўз «башараларини» танитади. У суҳбатларидан бирида: «Наср, менинг назаримда, ҳаётга бевосита муносабатда бўлади. Бешафқат наср деганлари шундан келиб чиққан бўлса керак», дейди. Биз А. Орипов бадий публицистикасида худди шу «ҳаётга бевосита муносабатни» кўрамиз. Мамлакатимиз, халқимиз ҳаётга оид энг катта проблемалардан тортиб, ҳалол инсоний муносабатларгача барчаси «ижоднинг граждонлик туйғулари бирлашган асаб системаси» (А. Орипов таъбири) бўлган шоир публицистикасининг объектидир.

Аммо, тўпلامдаги адабиёт ва шеърят, ижод табиати, устозлар сабоғи, тенгдошлар ва шогирдларнинг изланишлари ҳақидаги материаллар, биз учун қизиқарли бўлса ажаб эмас. Ушбу китоб «Эҳтиёж фарзанди» деб номланади. Худди шунингдек, китобдан худди шу номдаги мақола ҳам ўрин олган. Ҳар бир катта шоирнинг ўз ижодий кредосини белгилаб берувчи, шоирликнинг табиати ҳақидаги мушоҳадаларини «наср тилида» баён қилишга ички эҳтиёжи бўлади, шекилли. Бу В. Маяковскийда «Шеър қандай ёзилади» бўлса, А. Ориповда «Эҳтиёж фарзанди».

«Шеърят киши қалбига, энг аввало, руҳий ташналик, чексиз эҳтиёж, ажиб бир сеҳр тариқасида кириб келади... шеър инсон руҳининг бирмунча ғайритабиий, айрича ҳолатидан туғилади... Армонга, гўзал изтиробга, қондирилиши ниҳоятда зарур бўлган эҳтиёжга айланади. Бу эҳтиёж чинакам шоирни умр бўйи таъкиб этади», дейилади бу мақолада. Бу шоирнинг ўз кузатишлари, тажрибалари асосида чиқарган субъектив хулосаси. Бу сатрлар назариячи олим қаламига эмас, шоирнинг қаламига мансуб. Аммо шеърнинг табиатини, умуман шеър нима учун ёзилишини, яхши шеър ёмон шеърдан, ўртамиёна шоир юксак санъаткордан қандай фарқ қилишни тушуниб олишимиз, идрок қилишимиз нуқтаи назаридан биз учун бебаҳо қимматга эга. А. Орипов чинакам шеърят қандай бўлиши кераклиги ҳақидаги ўз қарашларини зўрлаб тиқиштирмайди. Аммо асосли далиллар, фикрлар мантиғи шоир қарашлари объектив ҳақиқатга уйғун эканлигиндан гувоҳлик беради. Оригиналлик, фикр, чинакам ҳиссиёт, самимият, юксак маҳорат, доимий бойиб борадиган билим, мудом ўсиб, юксаладиган дид ва савия, онгли ва ижодий меҳнат шеърят қисматга айланган шоирларга хосдир, деган хулоса чиқарилади. Мақола қандай қи-

либ шоир бўлиш мумкинлиги ҳақидаги йўл-йўриқлар эмас, балки чинакам шоирга қўйиладиган талаблар ҳақидадир.

Нур ва эзулик фарзанди, куй, музика билан биргаликда маданиятнинг юксак ҳодисаси бўлган шеърият барча гўзаллик каби одамларга фақат қувонч ҳадея этади, одамни яхшироқ тушунишга ёрдам беради. Аммо ҳар қандай шеър ҳам кишиларга завқ-шавқ бағишлайвермайди. Уртамиёна, ҳатто ундан ҳам паст савиядаги ибтидоий шеърлар тўлиб-тошиб ётибди. Ҳар бир шеър машқ қилган кишидан шак-шубҳасиз гений шоир бўлиши талаб қилинмайди. Аммо шеъриятнинг ҳамма учун ягона бўлган бир талаби борки, усиз яхши шеър яратиш мушкул. Бу юксак ижтимоий ва инсоний дарддир. «Эҳтиёж фарзанди»да илгари сурилган фикрлардан бири ҳам мана шу.

А. Ориповга адабиётимиз, шеъриятимиздаги ҳар бир муҳим янгиликни тез илғаб олиш, унга ўз муносабатини билдириш хосдир. Кейинги йиллар шеъриятимизда шаклий изланишлар анча жонланади. Бу йўлда дуруст натижалар ҳам, муваффақиятсизликлар ҳам бор. А. Орипов 1966 йилдаёқ «Шарқ юлдузи»даги чиқишларидан бирида шеърий шакл изланиши — «сарбаст»га хайрихоҳлик билан муносабатда бўлди. Узи ҳам бу вазнда бирмунча шеърлар ёзди. Бироқ у мақолаларида, суҳбатларида ёш ижодкорларни «шаклбозликка» берилиб кетмасликка, ҳамма гап мазмунда эканлигига қайта-қайта даъват этади.

Китобдаги материалларнинг бир қисми адабиётимиз классиклари, ўзбек совет адабиётининг кашшофлари, тенгдошлар ва шоғирдлар ижоди ҳақида. Бу материалларнинг характерли белгиси тўлақонли адабий портрет яратишни мақсад қилиб қўйишда эмас, балки у ёки бу ижодкор учун энг характерли хусусиятларни мухтасар баён қилишдадир. Гап Данте, Навоий, Пушкин ҳақидами ёки Ғафур Ғулум, Зулфия ҳақидами — барча ҳолларда мана шундай ёндашишнинг гувоҳи бўламиз. Бундан ташқари, бу материалларда А. Ориповга хос яна бир хислат — шеърлар конкрет таҳлилидаги пухталиқ, зукколиқ намоён бўлади. «Усмон Носир ҳақида сўз»ни шоир ижоди ҳақида шу пайтгача ёзилган, айtilган фикрларнинг энг яхшиси дейиш мумкин. Унда Усмон Носирнинг шеъриятимизда тутган ўрни ажиб бир нуктадонлик билан ғоят асосли кўрсатиб берилади. Ойбек ҳақидаги «Бир умрга татирлик» номланган хотиранинг ёзилиш услуби бир гўзал куйни эслатади. Яна беихтиёр А. Орипов «прозаси» тилининг фазилатлари ҳаёлга келади.

А. Ориповнинг «Вопросы литературы», «Литературное обозрение», «Литературная газета» сингари марказий газеталар ва журналларда эълон қилинган турли материалларида умуман ижод, миллий адабиётлар ривож масалалари кўтарилган бўлса, «Навбатдаги қадам олдинда», «Бугунги куннинг муҳим масалалари», «Адабиётимизнинг келажаги» сингари мақолалар бевосита ўзбек адабиёти проблемаларига бағишланган. Бунинг бир сабаби адибнинг сўнгги даврда Ўзбекистон Ёзувчилар союзининг раҳбарларидан бири сифатида республикадаги ижодий жараёнга — адабиёт тараққиётига теран ва изчил ёндашганлиги билан изоҳланади.

Шунингдек, китобдан Сибирь, Озарбайжон, Италия саёҳати таассуротлари, театр, маданиятимиз ва санъатимиз вакиллари ҳақидаги материаллар ҳам жой олган.

Дониёр Бегимқулов.

ИЗОҲЛАР

ОНАЖОНИМ ШЕЪРИЯТ

Устозлар сабоғи.—«Шарқ юлдузи», 1966 йил, 11-сон.

«Озма-юз»га кириш сўзи.—«Гулистон», 1968 йил, 11-сон.

Улкан даргоҳ сабоқлари.—«Шарқ юлдузи», 1969 йил, 7-сон.

Эҳтиёж фарзанди.—«Ўзбек тили ва адабиёти», 1977 йил, 3-сон.

Юзинчи маъно.—Таржима санъати. 4-китоб. Тошкент, Ф. Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1978.

Қадимий ва навқирон ўлка шеърияти (Македония шоирлари тўпламига сўзбоши).—«Қалъа». Тошкент, Ф. Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984.

Навбатдаги қадам олдидан.—«Литературная газета», 1985 йил 16 октябрь.

Бурилишлар даври. — «Шарқ юлдузи», 1986 йил, 6-сон.

Адабиётимиз келажаги. — «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1987 йил 27 февраль.

Бугунги куннинг муҳим масалалари.—«Ўзбекистон адабиёти ва санъати» 1986 йил 18 июль.

УНУТИЛМАС ДАҚИҚАЛАР

Орзуга айб йўқ.—«Ўзбекистон маданияти», 1969 йил 26 сентябрь.

Бу шундай ижод чаманики...—«Совет Ўзбекистони», 1987 йил 6 июнь.

Мангулик қадар теран.—«Ёшлик», 1984 йил, 5-сон.

Адабиётимиз бобокалони.—«Совет Ўзбекистони», 1976 йил 20 ноябрь.

Нурли Тўқай.—«Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1986 йил 13 июнь.

Инсоний туйғулар куйчиси.—Илк марта эълон қилинмоқда.

Унутилмас дақиқалар.—«Ёш ленинчи», 1983 йил 17 май.

Бир умрга татирлик.—«Ўзбекистон маданияти», 1975 йил 10 январь.

Анингдек инсон бўл. — «Шарқ юлдузи», 1985 йил, 1-сон.

Ўз қаҳрамони янглиғ.—Илк марта эълон қилинмоқда.

Теран қалб.—Илк марта эълон қилинмоқда.

Ватанпарвар йигит фожияси.—«Ёшлик», 1987 йил, 6-сон.

Шоир табассуми. — «Тошкент оқшоми», 1971 йил 25 июнь.

Юксак ҳаёл.—«Совет Ўзбекистони», 1980 йил 27 ноябрь.

Олий белги.—«Ёшлик», 1985 йил, 3-сон.

Усмон Носир ҳақида сўз. — «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1983 йил 18 март.

БЕЗОВТА УЙЛАР СЕҲРИДА...

Газетхонлар учун учрашув. — «Ёш ленинчи», 1973 йил 4 январь.

М. Абдусаматова билан суҳбат.

Дўстлик эстафетаси.—«Вопросы литературы», 1972 йил, 12-сон.

Пушкин сабоқлари.—«Тошкент оқшоми», 1978 йил 27 июнь.

Ғ. Ҳотамов билан суҳбат.

Ўзингиз ҳақингизда бир зум.—«Совет Ўзбекистони санъати», 1980 йил, 7-сон. Журналнинг ижодкорга ўн савол анкетасига жавоблар.

«Инсон — ҳаёт гултожи». Анкета саволларига жавоблар.—«Тошкент оқшоми», 1981 йил 10 декабрь.

Безовта ўйлар сеҳрида.—«Совет Ўзбекистони санъати», 1982 йил, 9-сон. А. Жўрабоев билан суҳбат.

Инсон қалби билан ҳазиллашманг.—«Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1983 йил 26 сентябрь. М. Кенжабоев билан суҳбат.

Ёш ижодкорлар адабиётимиз истиқболи.—«Шарқ юлдузи», 1984 йил, 12-сон.

Шеър — заковат.—«Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1985 йил 19 апрель. С. Жумабоева билан суҳбат.

Болаликда ... юлдузлар ўзгача ёнади. — «Ленин учқуни», 1985 йил 21 сентябрь. Ш. Бўтаев билан суҳбат.

Кувонч пойтахти.—«Тошкент оқшоми», 1985 йил 31 декабрь.

Ўзини таниган адолатга интилади.—«Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1986 йил 9 май. А. Отабоев билан суҳбат.

Самимийликдан ортиқ фазилат йўқ.—«Ёш ленинчи», 1987 йил 14 март. Ҳ. Асқаров билан суҳбат.

Оналар тинч — олам тинч.—«Саодат», 1987 йил, 6-сон. Ҳ. Ҳабибуллаев билан суҳбат.

КЎНГИЛ КАЛИТИ

Сибирь сафари.—«Ўзбекистон маданияти», 1972 йил 1 сентябрь.
Манглайингдан қуёш ўпсин. — «Қишлоқ ҳақиқати», 1979 йил
19 сентябрь.

Дўстлик бор бўлсин.—«Гулистон», 1979 йил 10-сон.

Кўнгил калити.—«Совет Ўзбекистони санъати», 1980 йил,
3-сон.

Қуёш Шарқдан чиқади.—«Совет Ўзбекистони», 1981 йил 22
март.

Истеъдодга ишониш керак.—«Ёшлик», 1984 йил, 1-сон.

Карвон —«Ёшлик», 1984 йил, 10-сон.

Толеинг кулгани шул эрур. — «Ўзбекистон адабиёти ва санъ-
ати», 1986 йил 24 октябрь.

Камолот мактаби.—«Совет Ўзбекистони», 1986 йил 24 ноябрь.

Дантенинг безовта руҳи.—Илк марта эълон қилинмоқда.

Покланиш.—«Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1986 йил 31
январь.

Булоқ кўзлари. — «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1987 йил
11 декабрь.

МУНДАРИЖА

Ўз ҳақимда бир оғиз сўз	5
-----------------------------------	---

ОНАЖОНИМ ШЕЪРИЯТ

Устозлар сабоғи	8
«Юзма-юз»га кириш сўзи	12
Улкан даргоҳ сабоқлари	14
Эҳтиёж фарзанди	18
Юзинчи маъно	26
Қадимий ва навқирон ўлка шеърияти	29
Навбатдаги қадам олдидан	32
Бурилишлар даври	37
Адабиётимиз келажаги	40
Бугунги куннинг муҳим масалалари	43

УНУТИЛМАС ДАҚИҚАЛАР

Орзуга айб йўқ	49
Бу шундай ижод чаманики	50
Мангулик қадар теран	53
Адабиётимиз бобокалони	55
Нурли Тўқай	58
Инсоний туйғулар куйчиси	60
Унутилмас дақиқалар	62
Бир умрга татирлик	64
Анингдек инсон бўл	67
Ўз қаҳрамони янглиғ	69
Теран қалб	71
Ватанпарвар йигит фожиаси	74
Шоир табассуми	76
Юксак ҳаёл	77
Олий белги	79
Усмон Носир ҳақида сўз	81

БЕЗОВТА ҰЙЛАР СЕҲРИДА...

Газетхонлар учун учрашув	86
Дўстлик эстафетаси	89
Пушкин сабоқлари	91
Ўзингиз ҳақингизда бир зум	96
«Инсон — ҳаёт гултожи»	98
Безовта ўйлар сеҳрида	102
Инсон қалби билан ҳазиллашманг	114
Ёш ижодкорлар адабиётимиз истиқболи	121
Шеър — заковат	123
Болаликда.. юлдузлар ўзгача ёнади	128
Қувонч пойтахти	133
Ўзини таниган адолатга интилади	135
Самимийликдан ортиқ фазилат йўқ	144
Оналар тинч — олам тинч	153

КҮНГИЛ КАЛИТИ

Сибирь сафари	163
Манглайингдан қуёш ўлсин	166
Дўстлик бор бўлсин	172
Кўнгил калити	176
Қуёш Шарқдан чиқади	180
Истеъдодга ишониш керак	184
Карвон	186
Толеинг қулгани шўл эрур	190
Камолот мактаби	192
Дантенинг безовта руҳи	194
Покланиш	205
Булоқ кўзлари	207
Д. Бегимқулов. Ҳақгўй ва халқчил ижод қирралари	213
Изоҳлар	218

Орипов, Абдулла.
О 68 Эҳтиёж фарзанди: Адабий мақолалар. Суҳбатлар. Бадий публицистика. [Сўз боши авторники]. — Т.: Ёш гвардия, 1988, — 224 б. — (Ёзувчи ва давр).

Ҳамза номидаги Ўзбекистон ССР Давлат ва Ўзбекистон Ленин комсомоли мунофотлари лауреати, бугунги ўзбек адабиётининг забардаст вакили ва жамоат арбоби Абдулла Орипов вақтли матбуотда ўз мақолалари, суҳбатлари, бадий-публицистик чиқишлари билан тез-тез қатнашиб туради. Халқимизнинг севимли шоири «прозаси» жамланган ушбу китобда ҳозирги кун нафаси, мураккаб социал-тарихий жараёнлар, адабиёт ва санъатимиз ривожланишининг асосий тенденциялари, шеърнинг «табиати» ҳақида мушоҳада юритилади, устоз ижодкорларнинг бетакрор сабоқлари, сафдошларнинг ютуқ ва камчиликлари, шогирд қаламқаш изланишларида чақнаган умид учқунлари ҳақида сўз юритилади.

Арипов Абдулла. Дитя необходимости: Статьи. Беседы. Художественная публицистика.

ББК 83.39.37

На узбекском языке

Абдулла Арипов
ДИТЯ НЕОБХОДИМОСТИ

Статьи, Беседы, Художественная публицистика

Издательство «Еш гвардия», Ташкент, 1988

Тўпловчи Д. Бегимқулов
Редактор М. Мирзаев
Расмлар редактори Н. Абдуллаев
Техн. редактор У. Ким
Корректорлар: Ф. Зойджонова
М. Мирзараҳимова

ИБ № 2242

Босмахонага берилди 27.08.87. Босишга рухсат этилди
27.01.88. Р 14530. Формати 84×108¹/₃₂. 1-босма қоғозга
«Литературная» гарнитурда юқори босма усулида
босилди. Шартли босма листи 11,76. Нашр листи 10,24.
Шартли нр. отт. 12,18. Тиражи 60.000. Буюртма 1845.
Шартнома 99—87. Баҳоси 70 т.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Еш гвардия»
нашриёти, Тошкент, 700113, 8-квартал, «Правда» газе-
таси кўчаси, 60.

Ўзбекистон КП Марказий Комитети нашриётининг Меҳ-
нат Қизил Байроқ ордени босмахонаси, Тошкент,
ГСП, Ленин кўчаси, 41.